

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

CSORBA GYÖZÖ versei 385

RÁBA GYÖRGY verse 388

*

BÉLÁDI MIKLÓS: Helyzetkép (*Jegyzetek a mai magyar szépprózáról, II. rész.*) 389

KIS PINTÉR IMRE: Lenni, de látni is a létezést
(*Ottlik Géza világegyenleteiről*) 398

BALASSA PÉTER: Ottlik és a hó 407

BERTÓK LÁSZLÓ versei 413

CZIGÁNY GYÖRGY: Kvartett, Ottlikéknál 415

*

TAKACS ZSUZSA versei 420

TATAY SÁNDOR: Bakony (*Emlékek és találkozások, VII.*) 422

KÁROLYI AMY versei 429

CSALOG JUDIT: Triószonáta (elbeszélés) 431

PETŐCZ ANDRÁS versei 442

TÜSKÉS TIBOR: Nagy László (tanulmány, V. rész) 443

PAKOLITZ ISTVÁN versei 451

LÁNCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika 453

DEDINSZKY ERIKA versei 457

HORVÁTH ELEMÉR versei 459

ZALÁN TIBOR: Magyar műhely Párizsban (*Beszélgetés
Bujdosó Alpárral és Nagy Pállal*) 460

LAKATOS ISTVÁN verse 465

1982

MAJUS

SÖTÉR ISTVÁN: Könyvek és éjszakák (*Vas István, Lakatos István és Tüskés Tibor könyveiről*) 467
 NEMES ISTVÁN: Pomogáts Béla: A tárgyas költészettől a mitologizmusig 473
 CSENGEY DÉNES: Csalog Zsolt: A tengert akartam látni 475
 FENYŐ ISTVÁN: Palotai Boris: A másik 478
 SZEKÉR ENDRE: Horváth István: Magyarózdi toronyalja 479

KÉPEK

SOMOGYI GYÖZÖ rajzai 397, 412, 414, 421, 428, 456, 458, 466
 (*Nádor Katalin fotói*)

látni, láttatni, hogy élet, halál
 egy pillanat sarokhegyén dől vagy áll
 Bertók Sasné

JELENKOR

XXV. ÉVFOLYAM

5. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÖZÖ
főmunkatárs

**BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN**

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással

a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

82-1472 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KAMPIS PÉTER

1940–1982

Március 10-én elhunyt Pécsen Kampis Péter író, az Universitas c. pécsi egyetemi lap felelős szerkesztője, folyóiratunk munkatársa.

Budapesten született, a gyógypedagógiai főiskolán szerzett diplomát, majd Pécsre került. Első elbeszélése 1964-ben jelent meg folyóiratunkban. 1969 óta újságíró, a Dunántúli Napló munkatársa majd főmunkatársa, 1980-tól az Universitas felelős szerkesztője volt.

Elbeszéléseit, kisregényeit és szociográfiai írásait a Jelenkorban közöltük. 1974-ben Móricz Zsigmond-ösztöndíjat kapott. Novellái szerepeltek az Útközben (1969), majd a Készülődések ideje (1975) c. antológiákban, 1979-ben pedig megjelent Orr-ügy c. önálló kötete a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában.

Kampis Péter írásait társadalmi érdeklődés, a humánus védelme, líraiság, szellemes ironia és a groteszk iránti különleges érzék jellemzi. Korai halálával tehetséges munkatársunkat veszítettük el. Fájdalommal búcsúzunk tőle, és emlékét megőrizzük.

A MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE Dél-dunántúli Csoportja március 24-én tisztújító taggyűlést tartott. Bertók László titkár beszámolt a csoport elmúlt öt évi munkájáról, majd az Írószövetség jelenlévő képviselői, Fodor András, Domokos Mátyás és Nagy Gáspár tájékoztatták a tagságot a szövetség helyzetéről és terveiről, végül megválasztották az új vezetőséget. A dél-dunántúli csoport elnöke ismét Pákolitz István, titkára pedig Bertók László lett.

*

A BARANYAI MŰVELŐDÉS c. periodika új számában egyebek mellett tematikus összeállítást olvashatunk a pécsi egyetem történetéről, mai helyzetéről és fejlődésének lehetőségeiről. Az összeállításnak különleges időszerűséget ad, hogy az év elejétől a Pécsi Tudományegyetem – az egyidejűleg megszüntetett Tanárképző Főiskola átszervezésével – tanárképző karral bővült és felvette Janus Pannonius nevét.

Az új egyetemi kar feladatairól Vastagh Zoltán dékán írása tájékoztat.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ április 24-én mutatja be Páskándi Géza: A vad-orzó, vagy a visszhang becsülete c. drámáját Szegvári Menyhért rendezésében.

*

Megjelent LÁZÁR TIBOR „Akár a füst” c. verseskötete a szerző kiadásában a zalaegerszegi tanács és TIT támogatásával.

*

E számunk illusztrációit SOMOGYI GYÓZÓ grafikusművész rajzainak részleteiből válogattuk. A művész 1942-ben Budapesten született, a Képzőművészeti Gimnázium elvégzése után négy évig nyomdászként dolgozott, majd a Katolikus Hittudományi Akadémián tanult, ahol 1968-ban doktorált egyháztörténetből. Ezt követően 7 évig segédlelkészkedett, mellette különböző munkahelyeken fizikai munkásként kereste kenyerét. Budapesten él. 1972 óta készít szitanyomatokat, 1974-től tagja a Művészeti Alapnak és a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének, azóta rendszeres kiállító művész. 1977-ben az Országos Grafikai Biennálé fődíját nyerte el Miskolcon.

CSORBA GYÖZÖ

Jékely Zoltán meghalt

*Jékely Zoltán semmit sem csinál.
Jékely Zoltán meghalt, ezt csinálta,
utoljára igen rosszat csinált,
ha ugyan ez valamilyen csinálás,
vagyis cselekvés. A nyelvtan szerint
beálló, illetve befejezett
történést jelent a „meghal” ige,
és mert mozzanatos, csak egyszeri,
nem ismétlődő s ismétlődhető
történés-fajta.*

*Nos, Jékely Zoltán
meghalt, egyszer és végérvényesen.
Ez történt vele, és utána még
az, hogy letakarták, és hogy kivitték
a kórteremből, a hűtőbe tették
kellő jelzésekkel, s negyednapon
fölboncolták, majd egybeillegették,
szivaccsal lemosták, sötét ruhába
bújtatták, megborotválták, kevés
haját, zilált bajúszát rendbehozták,
kezét a mellén szépen összerakták,
aztán a végén átadták további
intézkedésre a temetkezési
vállalatnak, mely éppen április
elsején, szörnyű, éppen április
elsején, tán, hogy stílusos legyen
az iszonyú tragikomédia,
épp április elsején eltemette. —*

*Jékely Zoltán semmit sem csinál.
Az „elhagyott lakások” ... az a „lány
a Via Appián” ... „a kapufa
a nagyváros határán” ... amaz „árva
kalap-korona” ... a „csodálatos
asszony-kölyök” — egyik se volna képes
akár csak centit megmozdítani
szemét, kezét, lábát.*

*De valahol
és valahogy (mert másként nem lehet!),
Jékely Zoltán fontosat csinál,
nyilván idáig nem csinálhatót:
teli tudóvel szívja, remegő
orrcimpákkal szippantja, légzi, issza,
amiért, lelkes Don Quijote, forró
éveiben villogva küszködött:
„a végtelenség lányhaj-illatát”.*

Megint

*Kíváncsiság gyötör megint,
ahogy a zöldülés kora
közeledik, s meg-meglegyint
az enyhébb szél toll-ostora,
kíváncsiság, hogy (példaként
mondom) idén kihajt-e a
többször elfagyott tügefa,
klimánk bizonyítékaként,*

*mármint hogy ez a táj, ez itt
merő mediterráneum,
miként gyakran említettik —
izgat továbbá, hogy kihunyt-
e ama rózsák élete,
miket — kísérlet, lustaság
miatt? — mint voltak nyáron át,
fődetlen hagyunkk télire;*

*s a fák: a meggy s a többiek,
s a ribizli, szamóca, fű,
igen a fű is, hogy mi lett
vele, az is maradt-e hű,*

*egyszóval: nemsokára ha
megnézem, pompás díszletül
az a kert áll-e majd körül,
ami egy éve várt oda,*

*vagy — mint a családban — a tél
hozott itt is halottakat,
csak, mert itt más gyakorlat él,
ők nincsenek a föld alatt,
de le- s kivágatnak, s tüzet
rakunk alájuk nagyhamar,
s szemünkből csak a füst kapar
siratni őket könnyeket.*

Üresség

*Az ürességet kellene megírnom.
De milyen az üresség a papíron?
Milyen a betűkből formált üresség?
Az én ürességem milyen üresség?*

*Tengernyi tó, előnti a világot,
hollósereg, földet, leget bekárog.
Az én ürességem fáj, mint a friss seb,
bennem van, bár vagyok százszorta kisebb.*

*Az ürességet, hogy ne lenne bennem,
a bőrömön kívülre kéne tennem.
Sikerül is talán, ha majd megírom.
De milyen az üresség a papíron?*

*Roppant nagy „0” tán, melynek a papírra
kerületéből már nincs semmi írva,
s nem tudható, merre fut karikája,
s hogy egyáltalában van-e határa?*

Ellentáborok

*Bár holnap lenne vagy jövő ilyenkor
vagy egy hét múlva! —*

*Szokvány óhaja
az emberszívnek főként hogyha ifjú*

*vagy még ifjabb mert teljesezni vágyik
erős hévvel a lélek és a test is
és idő kell mindegyik folyamathoz
De átkozott bolond a vén ha éppígy
a holnapot vagy a jövő ilyenkort
vagy az egy-hét-múlvát sietteti
s nem jön rá hogy a lélek és a test
idővel két ellentáborba áll át
s a lélek étke méreg lesz a testnek
Készít a lélek ünnepélyeket
cifrázza jóelőre körberakja
ezer kacattal procc vendégeket hív
aztán a testet odakényszeríti
az meg szegény zavartan forgolódik
(mert minden alkalommal rongyosabb)
a szép-ruhás idegen társaságban*

R Á B A G Y Ö R G Y

Egy erdő halálára

In memoriam Jékely Zoltán

*Ember volt
fávé kellett válnia
egyre görnyedezőbbben
nyomul mind magasabbra
csak a tetőn veheti észbe
elmúlt mellőle az erdő
görcsölve sziklarésbe
szálmaga állja
ropogni nyögni minden szellőkésre
s így szíjasodni új zöldet igézve*

HELYZETKÉP

— Jegyzetek a mai magyar szépprózáról —

II.

8. Összefoglalóan beszélhetünk az újítókról; azokról az írókról, akik a széppróza szemléletmódjának, eszközhasználatának fölfrissítésén munkálkodnak. Bajos egyetlen vagy több hasonló jelentésű fogalommal körülírni, hogy valójában mivel is állunk szemben. Ha azt mondjuk, hogy *újítókkal*, *modernizálókkal*, *kísérletezőkkel*, túl általánosan határoztuk meg a jelenséget, de annyit tán még ezek az elköptatott szavak is kifejeznek, hogy nagyjából legalább körvonalazhatjuk velük, mire is gondolunk. A modernizálás irányzattá tágult és mélyült, ennyit tényként leszögezhetünk. Azt is, hogy ez a nemzedéki határokat áttörő tendencia szakít a magyar széppróza hagyományos beidegződéseivel, de nem elégszik meg csupán tematikai és stílári változtatásokkal, hanem mélyebben, az alapokig leásva, a világszemlélet köreiben próbálja újítását érvényre juttatni. Az új próza alkotója nemcsak másként, más nyelven ír, hanem mindenekelőtt másként gondolkodik a világról, az emberről, a társadalmi környezetről és rendszerről, s legfőbb célja, hogy ennek az új világképnek találja meg adekvát epikai formáját. Az elbeszélés és regény nemcsak mese, cselekmény, fikció akar lenni, hanem életszemléleti, életfilozófiai tanújeladás; közvetlenül vagy közvetve: világnézeti állásfoglalás, filozofálás az életről és az emberről. Ne gondoljunk azonban ezúttal parabolára, tézisregényre, tételes novellára. A parabola mint ábrázolási forma, a hatvanas években élte virágkorát, vagyis abban az időben, amikor a próza elkezdett kísérletezni az elvontabb módszerekkel, amidőn ráébredt arra, hogy a mesélő cselekmény nem nyújt alkalmas keretet témái kibontására, az ember és a társadalom létjellegű összeütközéseinek rajzára. S ne hallgassuk el azt sem, hogy a parabola — és vele együtt a groteszk és az abszurd — azidőtt a kimondhatatlan kimondhatóságának aesopusi nyelve volt: amit nyíltan nem lehetett feltárni, azt el lehetett bújtatni a parabola időkivüliségében. Nem maradt persze titokban ennek a témakezelési fortélynak az indítéka sem a kritika, sem a kulturális politika előtt, számos tizenöt-húsz évvel ezelőtti cikket, vitát idézhetnénk annak bizonyítékaul, hogy világosan lehetett érteni az utalások időszerű vonzatait. De megannyi írást említhetnénk annak igazolásául, hogy ugyanakkor működött az elhallgatás cinkossága is, mely láthatatlan védőgyűrűt vont a parabola elvonatkoztatásainak jelentése köré, a messzebb tekintő irodalomkritika ilyenformán próbált gátat vetni az egy-az-egyben való megfejtések útjába. Fenygetett a veszély ugyanis, hogy a „tulajdonképpen” értelem kihámozása esetleg csak a — vélhető — ideológiai, politikai célzásokat hozza felszínre, az elvontabb tartalmakat továbbra is homályban hagyja. A parabola lényegénél fogva kétértelmű forma, s ha lebontjuk a sejtett tulajdonképpeni jelentésére, megfosztjuk attól az általánosító mondanivalójától, amely nemcsak megtevésztő álcázás rajta, hanem szervesen hozzátartozik az efféle művek esztétikumához. S volt még valami, ami óvatosságra intett. Nem lehetett azt állítani, hogy kivétel nélkül mindegyik parabola kényes ideológiai titkokat rejtett magában, aminthogy azt sem, hogy az elvonatkoztató forma mélységes mély filozófiából, történelm-értelmezésből fakadt volna. Ezt ugyancsak ritkán lehetett szóvá tenni, az újító forma ugyanis türelmes bánásmódot követelt s a bátor kezdeményezések védelmében hallgatni illett a kevésbé sikerült alkotások hibáiról, mert a szigorú bírálat nemcsak a

divatot, a majmolást, az epigonizmust marasztalta volna el, hanem az egész irányzatot keverte volna rossz hírbe.

A parabolák írói fontos munkát végeztek, s azon túl, hogy jó műveket írtak, egyúttal elterjesztették a felismerést — ami csak nálunk és akkor számított kinyilatkoztatásnak —, hogy az irodalomnak nemcsak a világról, hanem önmagáról is gondolkodnia kell. Minderről már valóban múlt időben beszélhetünk, a példázatosság eléggé nem méltányolható szemléletet tágitó előőrs szerepet játszott, de kifutotta formáját, megnőtt újra a becse az egyedi tényeknek, az életszerűségnek, a hiteles epikai részletezésnek. Az elbeszélés alászállt az elvontságok köréből, visszatelepült a jelenkori valóság anyagába és a történetfilozófiai elmélkedések helyett a gyakorlati életbölcseletek körében próbált tájékozódni. Meglehetősen szembeötölő az epikának ez a nézőpont váltása, s elég jól érthető, hogy mi okból következett be. A legtöbb parabola arra kényszerült, hogy történetfilozófiai vagy történetetikai kérdésekkel viaskodjék: maga 1956, de nem kevésbé 1956 előzményei és következményei robbanásszerűen időszerűsítették a történesek értelmére, a történelmi folyamatok célszerűségére vonatkozó írói vizsgálatokat, annál is inkább, mivel jó ideig sem a politikai ideológia, sem pedig a történettudomány nem árult el hajlamot efféle tárgyak elemzésére. Az irodalomra hárult a feladat, hogy a társadalom közös, megrázkódató élményét a maga eszközeivel, az általánosítás síkján, a köztudatba belevigye. A szabadság lehetőségeit, a hatalom és a cselekvés erkölcsösségét, az egyén esélyeit, főként azok az idősebb és középkorú írók boncolták, akik mélyen érdeklődtek a társadalmi fejlődés kérdései iránt, s világszemléletük egyik alaptétele úgy szólt, hogy az egyén élete szervesen beletartozik a társadalomba, a társadalmi mozgás része. Ez a fajta szemléletmód természetesen a hetvenes évek második felében sem tűnt el az irodalomból, de felnyomult mellé, s mind nagyobb hangsúlyt kapott az a másik irányzat, amelyik gyökeres szakítást jelentett a társadalomtörténeti, történetfilozófiai szemléletű elkötelezettségekkel, elhatárolta magát az irodalomnak ama típusától, amely ideológiapótló, vagy ideológiakorrigáló szerepet töltött be, s a makrovilág ábrázolása helyett a mikroközösségek belvilágának aprólékos, lélektani-intellektuális elemzése felé fordult. Az, hogy az irodalom életfilozófiai kérdések búvárlásába fogott, szerencsére egyáltalán nem azt jelenti, hogy a széppróza filozófiává alakult át. Nem az író feladata a filozófiai rendszeralkotás, sokkal inkább az, hogy az életről gondolkodjék. Ez sem vadonatúj dolog; ami manapság figyelmet érdemel, pusztán annyi, hogy kitapintható a változás: a mai próza egyik része kezd másként gondolkodni az életről, nem lép az elődök nyomdokaiba, éppenséggel az a fő becsvágya, hogy másféle útra térjen, a saját szemével lásson és a maga fejével gondolkodjék. Ezt úgy próbálja elérni, hogy szűkíti vizsgálódási körét: a kisebb közösségek, csoportok, értelmiségiek, főként pedig a család életét igyekszik új élményhitelességgel, aprólékos pontossággal, egyúttal azonban általánosítható tanulságok leszűrésére is alkalmas módon ábrázolni. Az emberi élet hagyományos alapértékeinek megnőtt a becse, s a barátságot, a szerelmet, a fiatalkori érzelmeket vagy az emberi élet elmúlását fölöttébb nehéz sablonoktól mentesen megragadni; s hogy ez mégis sikerüljön, ahhoz új fajta elmélyülés, intellektuális felkészültség, nyersebb őszinteség kell, és nem képzelhető el a magatartás, a lélek bensőbb elemzése, a szubjektivitásban való merészebb, önkényesebb elmerülés nélkül sem. Az író is keresi saját önazonosságát, őt is izgatja a ki vagyok, mi vagyok, honnan jöttem, hová tartok kérdésköre. Keresi a szerepét, helyét a világban, de nem annyira a külső világ érdekli, inkább a rejtettebb összefüggéseket igyekszik felderíteni a múlt és a jelen között. Ha azt látjuk, hogy mind több író vállalkozik a családi közeg és a baráti kör, az értelmiségi foglalkozással járó többletfelelősség, az elmúlt világ elpusztult értékrendje és bensősége ábrázolására, — ebben nem csupán témaválasztási módosulásokat kell felismernünk, hanem ennél többet. S ha valamiért, hát épp azért nézhetünk bizakodással a mai próza törekvéseire, mert a nagy hagyománnyal rendelkező nemzeti és társadalmi témák mellett polgárjogot szerzett magának a szűkített világ rajza is; sőt, az epikai személyesség, szubjektivitás teret hódít, megbecsültsége is szemléletmódot fokozódik. A szubjektivitás hang-

súlyosan formálja át az epikai közlésmódot, az író felszámolja az objektivitás illúzióját és a személyes élmény hitelét a szubjektivitás közlésformái révén juttatja kifejezésre. Egyáltalán nem a próza lirizálására gondolunk, amidőn írói személyeségről beszélünk, hanem arra, hogy az író a maga szemléletmódját, létezőképesét, érzékenységét nem akarja — de nem is tudja — az elbeszélői folyamatosság megszakítatlanságában ábrázolni. Világlátásához új formát keres és teremt, ám balgaság lenne azt hinni, hogy a személyes mondanivalóhoz igazított formakeresés afféle formai játék, öncélú kísérlet. Még ha akadnak is ilyenek, magának az irányzatnak igazán nem az öncélúság a hajtóereje; ellenkezőleg, az arra törő igény, hogy saját világlátását az író minél teljesebben érvényesíteni tudja a kifejezés síkján is, mondanivalóját átvigye az esztétikumba, vagyis poétikává lényegítse át. Nem elég, ha a történet mesél: a formának, a szerkezetnek, a nyelvi kifejezésnek is jelentéssel kell telítődnie. Sokféle változatban ölt alakot és nem is mostanában kezdődött ez a törekvés, de egyre nyomatékosabban van jelen a próza világában, összeköttetéseket teremt a nemzedékek, különféle évszázadok, még a másként gondolkodók között is. Csupán jelzésül sorolunk fel néhány szerzőt és művet, a teljességre törekvés igénye nélkül, azért, hogy tájékozódási pontokat villantsunk fel: Esterházy Péter: *Termelési regény*, Hernádi Gyula: *Kiáltás és kiáltás*, Konrád György: *A városalapító*, Lengyel Péter: *Cseréptörés*, Mándy Iván: *Tájak, az én tájaim*, Mészöly Miklós: *Szárnyas lovak*, Nádas Péter: *Egy családregény vége*, Sükösd Mihály: *A törvénytevő*, Tandori Dezső: *A meghívás fennáll*.

Egyre világosabban érzékeljük, hogy a próza modernizálásának egyik vezető egyénisége Mészöly Miklós, bár éppenséggel az is lehet, hogy Otlík Géza társaságában ő az igazi eszmeadó mester (de ennek filológiai érvekkel alátámasztott eldöntését hagyjuk későbbre). Annyi bizonyos, hogy a legújabb magyar próza „köpönyege” a *Film* volt, sokminden belőle bújt ki, erre a regényre vezethető vissza, legfőképpen az, hogy az elbeszélésnek, a költészethez hasonlóan, a tartalmat és formát szorosan meg kell feleltetni egymással. A *Szárnyas lovak* vegyes műfajú kötet, igencsak távol áll a *Film* feszes célratöréssel megszerkesztett világától, hosszabb-rövidebb novellái, jegyzetei, kiemelései a megfigyelés pontosságával keltenek figyelmet. Az már rég tudnivaló volt, hogy Mészöly nemcsak az epikai képzelőerő határainak tágitásában jeleskedik — a *Film* volt ennek egyik példája —, hanem ezzel párhuzamosan meg kell feleltetni egymással. A *Szárnyas lovak* vegyes műfajú kötet, hogyan jutott ideje és kedve arra, hogy miközben egyik kezével a legszigorúbb kötöttségekhez igazodó műveit írta, a másikkal azt jegyzetelje, ami tőle karnyújtásnyira zajlott. Falusi terepismertetései és kiemelései: jegyzetek, cédulák, emlék-morzsák innen-onnan, apró jellem- és helyzetképek. Némelyik négy-öt gépelt oldal lehet, a másik néhány sor, az átlag a kettő között van. Legtöbbje a tömörítés, a végtelenül pontos leírás mesterdarabja. Némelyiket Örkény egypercesei mellé állíthatnánk, azzal a megjegyzéssel, hogy nem kihegyezettek, nem a paradoxont veszik célba és nem árasztják a képtelenség hangulatát. Életmetszetek, azon meztelenül, ahogy megtörténtek; azzal a többlettel, amit egy szerfelett igényes, nem alkuvó író megfigyelése a hétköznapi jelentéktelen eseményeiből ki tud válogatni. Épp ezért kellett ezeket a látszatra nem fontos írásokat említeni, hogy igazoljuk velük: az úgynevezett modernség nem cél, hanem eszköz és lehetőség, s igazában akkor van értelme és haszna, ha az író világszemléletét járja át és ahhoz segíti hozzá, hogy többoldalúan ragadhassa meg kiszemelt tárgyát. Ezeknek a jegyzeteknek valóságstisztelete belésvívódott a Jelenkorban most folyó regényrészletekbe s meglenne-e az *Ahol a macskák élnek* vagy *A balsejtelem lüktető pontocskái* című fejezeteknek, ezeknek a „pannon mitológiát” előrevetítő daraboknak épp mitológiai fedezete a széles körű valóságmegfigyelés, életismeret nélkül? A prózaújítás legjobb darabjainak szerzői nem azért szakítanak a hagyományos formai megoldásokkal, és nem avégből nevezik ki saját szubjektivitásukat az elbeszélői nézőpont meghatározójának, hogy ilyenformán azt jelenthessék ki: a világ, az ember, a történet, a személyiség pusztá fikció, ábránd, és ködkép. A lejáratott, elcsépelt formák helyébe akarnak újat állítani, hogy visszatáljanak a hamisítatlan valóság igazi arcához. Esterházy írta a *Termelési*

regényben: „a regény alanyi epopeija, melyben a szerző kikéri az engedelmet arra, hogy a világot a maga eljárás módja szerint tárgyalja. Csak az a kérdés, hogy van-e bizonyos eljárás módja; a többi majd elvállik”.

Ha annak, amit Mészöly csinál, a szöges ellentétére akarunk rámutatni, habozás nélkül választhatjuk Tandori Dezső műveit, például *A meghívás tennáll* című regényét. Ez a könyve is regénynek álcázott napló és naplóba rejtett önvallomás a világról és az emberekről, a verebek gondozásának ürügyén, bármikor folytatható és megszakítható, a történet szándékosan lezáratlan, végtelenített formájú. A befejezetlenség a viszonylagosság képzetét kelti, amit tárgya kíván meg, Tandori egyszerre koala szakértő, gombfoci csapatkapitány, kaktuszöntöző, verébápoló és író, költő, műfordító, aki napi huszonvalahány oldal leírása után a hátát fájditja. Egymásba folyó utalás-szövevényeiből két vezérmotívum emelkedik ki. Az írástechnika szintjén ez: hogyan ragadható meg tökéletesen őszinte, belülről fakadó nyelvi formában az az illanó anyag, amit köznapian valóságnak, én-nek, együttlétnek, otthonnak, emlékezetnek, időnek nevezünk. Evégből kell hosszan írnia, aprólékos részletességgel illik felelevenítenie a napi történeteket, mivel minden fontos, egyformán fontos lehet, — de az is elképzelhető, hogy egyáltalán nem lényeges. A másik vezérmotívum világszemléleti tartalmat hordoz: a harmónia és a megértés, a türelem és a szeretet iránti kívánságát, de azt is, hogy hagyják békén madaraival és könyveivel. Tandori is „alanyi epopeiát” ír és arra kéri olvasóit, hogy a produkcióra figyeljenek és legalább azt vegyék észre, hogy „ha az irodalmi mű részlet- vagy egész vonatkozásai úgy mindenestül épp itt vagy ott nincsenek is mindenki ínye, kedve, ízlése, képzettsége, jelleg stb. szerint, legalább annyit méltóztassanak bemérni, például Tradoni (D'Oré, D'Array, Rot Esq, Jomagam) lénynek, hogy valamit baromi komolyan vesz. Állati komolyan. Ennyit, mindössze ennyit, és hagyni a francba, csinálja” (*Jel, kép, mégsem „szimbóleon”*. Élet és Irodalom, 1980. június 28.) Másutt (Élet és Irodalom, 1979. február 10.) azt jegyzi fel, hogy meg kell írni „semmit-és-mindent”, „mely bárhol történhetik”, s a helyet is, hogy „nem egészen hibás soha”.

Írásmódja, szemlélete szerint valóban távol áll egymástól Mészöly és Tandori, egyvalamiben azonban mégis rokonságot mutat a két író, mely nemcsak rájuk vonatkozik, másokra is kiterjeszthető, az eszmei egybehangzás többeket összefűz. Mindenekelőtt a Pétereket: Esterházyt, Hajnóczyt, Lengyelt, Nádaszt. Nem a tárgyválasztásról, nem is a világszemléletről van szó, éppen nem arról, hanem az epikai közlésmód bizonyos fokú hasonlóságairól. Hogyan lehet a szabályosan folyó időt olyanformán eltéríteni, szétdarabolni, térbe helyezni, hogy ne legyen kényszerítő hatalma az író fölött, ne határozza meg eleve az elbeszélés menetét, belezárva azt a naptári idő kronológiai folyamatosságába. S hogyan lehet olyan nézőpontot találni, amely az írókat nem helyezi kívül és fölül a történeten, hanem benne hagyja a cselekményben, mindamellett engedélyez neki annyi távolságtartást is, hogy ne olvadjon fel, ne mosódjék szét az elbeszélte anyagban. Efféle kérdések felmerültek a *Filmben*, de ezenkívül is állandóan foglalkoztatják Mészölyt, Ottlik Gézát is a regényről szóló esszéjében, Esterházyt lépten-nyomon a *Függőben*, Hajnóczyt a *Jézus menyasszonya* némelyik darabjában, s Lengyel Pétert a *Cseréptörésben*. Szándékosan egy bonyolult részletet választottunk ki *A tágasság iskolájából*: „Az évek mögé kellene visszahátrálni, de úgy, hogy közben nem fordulnék vissza. Vagyis *hátrálva* búcsúznai a folyton előttem hagyott jelentől, ami egyúttal egy tölem távolodó jövőbe rohan, holott számomra ez a jelen a legközvetlenebb múlt, miután éppen én lennék az, aki közben egy folyton hozzám közeledő múltba ereszkedem vissza, mint a legközvetlenebb jövőmbe, amiről ugyan hihetem, hogy látszólagos jövő, de hihetem azt is, hogy az a másik jövő az igazi múlt, amitől távolodom, sőt a múltak múltja, aminek távolodását még az is megpecsételi, hogy olyan közvetlen múlt előzi meg, amit magam előtt hagyva ebből a jelenből szakítok ki. (...) Mindez megnehezíti a pontosságot, hogy *mióta, mikor*” (289—290. l.). Fölöttébb elvont elmélkedés, ugyanakkor módfelett gyakorlatias is egyben: annak az írónak a gondjait rejti magába, aki nem tud megbékélni azzal, hogy számára kötelezően két út nyílik, ami volta-

képpen ugyanaz: előre vagy hátra haladni az idő egyvonalúsága mentén. A fönti gondolatsorról kinyilváníthatjuk, hogy absztrakt, és egy túlfinomult elme megejtően okos játéka a szavakkal. Igen ám, de akkor föltehetjük a kérdést, hogy mihez képest az? „A realizmusok (az eddigiek), mint szerkesztett stabil rendszerek: reális stilizációk; minthogy megfelelnek egy formaelvnek, de nem a reális lefutásnak. Ti. éppen ahhoz képest stilizációk.” (Uo. 266. l.) Az időrend fonálán szerkesztett regény is „stilizáció”, vagyis szintén beavatkozás abba, ami rajtunk kívül történik: kivizsgálás, felgöngyölítés, tettenérés — hogy Mészöly kedvenc fogalmait használjuk.

Az elmondottakat bajosan tudnánk elhelyezni a filozófia vagy az esztétika szakfogalmi rendszerében, mint ahogy azt sem állíthatnánk róluk, hogy attól teljesen idegenek (bár alighanem beleférnek Lukács egyik legalapvetőbb felismerésébe, amely az irodalom szubjektív-objektív jellegéről szól), de ezúttal bennünket az írói és nem pedig a tudományosan megalapozott elméleti gondolkodás érdekel. Esterházy Péter a *Függőt* szövi át az időről szóló tűnődéseivel, a jelenről és a jelenlétről gondolkodtatva K.-t és más szereplőket, akik a jelen illékonyágát szeretnék fülön csípni, miként az író is, „és vándorbotjukra is rávésni, két örökkévalóság, múlt és jövő határán állni, ami pontosan megfelel a jelen pillanatnak, s kötéltáncosként végigmenni azon a vonalon” (178. l.). Ellentétben az idő több dimenziójának megragadási kísérletével, Esterházy magát a tiszta jelent akarja feltámasztani, múlt-szerűsége nélkül; azt a „szabad-mozgás”-t, amit Ottlik Géza írt körül a különféle regénymodellek jellemzése során (*Próza*, 193. l.). Az idő életbevágóan fontos az elbeszélőnek, mert az is tárgy a regénynek, novellának; nem lehet pusztán keretnek, mankónak tekinteni, hanem szereplőnek kell felfogni. Az időszemlélet ilyenformán a legszorosabban összefügg azzal, amit életanyagnak nevezünk és elválaszthatatlan az életanyag megformálásának a módjától, attól, hogy az író hogyan, honnan tekint arra, amit művében megörökíteni akar. Az objektív prózát felváltó személyes epika az időszemléletben és a nézőpont kiválasztásában hozott, máris jelentős fordulatot: „amiről szó lehet: a számunkra adott konkrétság szubjektívizálása. Pontosabban: *tudatos* szubjektívizálása, hogy így szűrjük ki, semlegesítsük, leplezzük le mindazt, ami a konkréthoz — konvencióink és beidegzéseink kényelmességéből is — ál-objektívként tapad” (*A tágasság iskolája*, 265. l.).

Az alanyiség jogot formál az elismertetésre és rendjén van így, mert majd valóban elválnak, hogyan tudja az írói szubjektivitás az epikai formát új tartalommal megtölteni, amit aztán művenként lehet külön-külön mérlegelni és elbírálni. Ez a fajta személyesség legtöbbször együttjár azzal is, hogy az író visszaadja eddig érvényben lévő társadalmi szerződését, lemond arról a mandátumról, amelyhez ideológiai kívánalmak éppúgy hozzátartoznak, mint az irodalom felhalmozott hagyománykészletének okkal becsült eszmei értékei. Az elbeszélés szubjektívizálásának, modernizálásának irányzatát szükségesnek, előrevivőnek kell tartanunk; olyan törekvésnek, mely gazdagító erő, nemes kihívás a mai próza életében. Számot kell vetnünk azzal is, hogy ennek az új látásmódnak, eszközhasználatnak a megjelenése kettészakította a magyar próza világát; most már szónokiasság nélkül beszélhetünk modern és hagyományos elbeszélésről; kétféle stílusról, kétféle módszerről, s az irodalom szerepének kétféle megítéléséről. S ne hunyjuk be szemünket a tagadhatatlan tény előtt: a modernnek körében friss, kockázatvállaló, komoly szellemi energiát hordozó írók gyűltek össze. Senki nem állíthatja, hogy minden, amit csinálnak feltétlenül jó, mert modern; de azt még kevésbé, hogy mivel modernek, csupán egy szűk (ál)elit hangos propagandájának köszönhetik sikerüket (és kis példányszámaikat). Való igaz, hogy ennek az irányzatnak is, mint minden erős, kezdeményező mozgalomnak, akadnak kinövései és divatjelenségei is. Az ideológiai messianizmus-sal, a „sorsirodalommal” gyakran állítanak szembe szépirodalmi heppeninget, koncept-art-ot, gesztus-művészetet, ami másutt jó és szép lehet, az elbeszélésben önküldő minimalizmussá soványodik. A társadalomból kivonulás, a magánéletbe, a pornót súroló szexbe húzódás nem föltétlenül a konkrét világ szubjektivitásának legfőbb és legigazibb formája. Az intim hangulat, az emlékek bensőséges világa, a játék és a szeretet magán-mitológiája, a kis közösségek bennfentes madárnyelve,

külön jelrendszere nem biztos, hogy a létérzékelés érzékenységének forradalmasítása és nem tekinthető minden esetben nyelvújításnak sem. A modernség jelszavával föllépő exodus-ideológia hívei némelykor a rejtjelesség stílusában találják meg azt a szigetelő réteget, amely a kivonulókat nemcsak az író-társadalom nagy részétől és a hivatalos ideológiától, de a valódi modernektől is elválasztja. A játék, a groteszk, az új-dada, a tiszta erkölcsiség mércéjévé stilizált csoport-ritus, a művészi nyekergés és ordibálás néha szintén a modernség köntösében lép elénk. Vigyázni kell a szemfényvesztőkre, a modernséget bő köntösként hordozó fél-tehetségekre; azokra, akik lemásolják az új nyelvet és elkoptatott szlenget, zagyva, fél-értésült dumát csinálnak abból, ami újítás; azokra, akik a montázst, a nyelvi kollázst, a szerep-azonosulást, a finom iróniát eldurvítják, az árnyalt paródiát viccé silányítják, a „nyelvtani irodalom” nehezen kicsikart vívmányaiból álbonyolultságokat hoznak létre.

A helyzetkép fölvázolása tárgyilagosságot kíván, mind a jelenségek föltérképezése, mind pedig a stilus körében. Annyi szabályvétés tán mégis megengedhető, hogy a törtető epigonizmussal szemben, hangosabb óvás elhangozzék. Meg lehetne írni máris korunk duk-duk afférját az igazi és tiszta modernnek érdekében. Epigonok csimaspaszkodnak rájuk, és visszaélnék mindazzal, amit mások mély intellektussal és kitűnő írnudással elértek. A modernség kizsákmányolói és potyalesői ne ronthassák hitelét annak, amiért mások életmódjukkal, erkölcsi magatartásukkal, írói igazmondásukkal és az írás iránti megbecsülésükkel magas eszmények jegyében kezeséget vállaltak.

9. Az 1968-as nemzedékkel beköszöntött irodalmunkba a nemzedéki feszültség korszaka. A fiatalok első antológiája még nagy nehézségek árán tudott világra jönni, de attól kezdve, hogy az *Első ének* után az *Elérhetetlen föld* és a *Költők egymás között* is megjelent, átszakadtak a gátak, megkezdődött a fiatalok beözönlése, ami fölért egy kisebb invázióval. Előbb a költők jelentkezése látszott ígéretesebbnek, de azután, hogy a prózaírók is fölléptek csoportosan (*Naponta más, Ahol a sziget kezdődik*), hamarosan kiderült, hogy ezúttal ők fejezték ki hitelesebben a nemzedéki életérzést. A hetvenes évek elejétől egymás sarkára léptek a vers- és novellagyűjtemények, a folyóiratok különszámokat adtak ki, ankétokat rendeztek; a pályakezdők divatba jöttek. Csatasorba léptek a kritikusok is, egyre-másra készültek a bírálatok a sorozatban napvilágot látó könyvekről, s alig kellett pár évnek eltelnie, 1973-ban a prózaírókat, 1974-ben a költőket fogadó visszhangokból a Látóhatár adott közre szemelvényeket, ami nemcsak a folyóirat akkori szerkesztőinek jó szemét dicsérte, ez a bemutatás a fiatalokat illetően egyet jelentett az íróvá avatással. A lázadó, lézengő, gyanús, csúnya beszédű lovagokat adaptálta, mi több: adoptálta a felnőtt irodalom. Később ez lett minden bajnak a forrása, de akkor ez a tudomásul vétel óriási dolognak számított. Az irodalom viszonylag rövid idő alatt hozzáedződött ahhoz, hogy létezik egy új írói csoportosulás, amelyik másképpen akar érezni, gondolkodni és beszélni, nem tiszteli az előtte járókat, a hagyományokat semmibe veszi, s alapvető óhaja nem az, hogy az elismert nagyokhoz hasonlítson, hanem az, hogy tőlük különbözzék. Ekkor terjed el a szörnyszülött szó, az önmegvalósítás, ami azokban az években igenis hordozott magában valóságos jelentéstartalmat: a különbözés jogát jelentette (s ilyenformán egy ideig használata jogos volt, ma már csak a dilettánsok akarják önmagukat amúgy istenigazából megvalósítani). A nemzedék vagy csoport módfelett nagy szenzációt kavart, óriási volt körülötte a hírverés, a kritikusok némelyike máris új korszakról beszélt, de aztán viszonylag hamar ellobbant az égnek csapó láng, a lézengők szorgos irodalmi munkássá képezték át magukat; nekigyürköztek, hogy művekre váltsák át oly határozott eltökéltséggel bejelentett ígéreteiket. S akkor kiderült, hogy műveikben valóban újszerű világlátás jelei mutatkoznak, ám utóbb az sem maradt titokban, hogy ez az újszerűség jórészt szociológiai és életkori természetű, jóval kisebb mértékben esztétikai jellegű. Az mindenesetre bizonyossá vált, hogy a harminc év körüli írók sokmindent nem éltek meg, egyebeken viszont csak ők mentek keresztül, s így aztán, amit magukévá tettek és legbensőbb tulajdonként hordják magukban, az

sem nem előny, sem nem hátrány, hanem egyszerűen: *más*. Nem jobb, nem rosszabb, hanem az élménynek, tapasztalatnak, gondolatnak másféle minősége. S aztán a 68-asok után föltűntek a még fiatalabbak, akik már nem elégedtek meg a tematikai és stíláriis változtatásokkal, megjelentek a színen, főként a Mozgó Világ számaiban a neo (vagy poszt) avantgarde „szöveg”-írók, akik nem pusztán a hagyományos életforma elleni lázadással tűntettek, nemcsak a tekintélyeknek rontottak neki, nem az apák és fiúk közötti ellentétet élezték tovább, — egyáltalán nem ezeket a körön belüli tárgyakat szemelték ki avégből, hogy a tagadás révén önmagukhoz eljussanak. Egyre több jel mutatta, hogy kilépni készülnek a körből. De még mindig csak jelekről, gesztusokról, szándékokról beszélhetünk: érzékelhető ugyan az esztétikai alakítás újszerűsége novellákban, riportokban, elvéve regényekben, igazán erős művekre elvéve hivatkozhatunk. Az Életünk 1979-ben vitát indított az új társaságról — Zalán Tibor kifejezését használva —, s az ankéton közölt cikkek tele vannak nagyszerű észrevételekkel, gondolatokkal, robbanó energiákkal, javaslatokkal. Ha ezeket a cikkeket olvassuk, úgy érezzük, íme eljött az irodalom rég-várt új-hajnala, várjunk keveset és ránk köszönt a gyönyörű nappal. Sugárzik az írásokból a nyugodt önbizalom, a bírálói hæv és újító akarat: bizzatok ránk az irodalmat, mi majd megmutatjuk, mit kell vele csinálni. Mellébeszélés nélkül, nyíltan, vagy támadó hangon adják elő tételeiket, véleményüket az öregekről, a közép-nemzedékről, az irodalmi intézmények visszatartó hatásáról, a kényszerpálya következményeiről. 1945 óta egyetlen pályakezdő csoport sem jelentette be az övékhez hasonló eréllyel, hogy helyet követel magának a nap alatt; nem megtűrt, kiosztott, hanem kivívott helyet, több autonómiát és önálló képviselertet. Eltervezték, hogy mit akarnak, akkor is, ha „tudjuk és nem mondjuk” (Zalán Tibor); itt már nem helykeresésről, hanem helykitöltésről van szó: előre kimérték a helyet, amit majdan az irodalomtörténetben betöltenek.

Nem állt szándékunkban ironizálni a pályakezdők önérzetes igénybejelentésein, az irodalomnak csak haszna származhatik abból, ha egy nemzedéknek világos tudata van önmagáról és határozott programot képvisel. Igaza van a szóvivőnek, hogy nem akarnak arctalan tömeg, nivellált középszer, kiskorúsított sokaság, szociológiai lábjegyzet lenni. Ezt csak egyetlen módon érhetik el: művekkel, melyek őket mutatják meg; az író legfőbb válasza, kihívása csak az, amit megirt. Az író bizonyítéka a mű — az összes többi utána következik. S az a két antológia (*A medve-ölő fia, Isten tenyerén ülünk*), mely a hatvanas évek közepe óta megjelenő írásaiból válogatott, inkább csöndes bukás volt, semmint kinyilatkoztatás. Az egyik afféle jólnevelt seregszemlét tartott, felvonultatta azokat is, akik valamikor ígéretnak számítottak, s aztán az idők múltán kiderült róluk, hogy meg is rekedtek ebben az állapotban; a másik újakat is bemutatott, akikről még nem lehet tudni pontosan, mivé fejlődnek, de antológiaiabeli szereplésük jogán senki nem merne nekik még csak tisztos középszerű jövőt sem jósolni. Annak, aki az új magyar prózán rajta tartja a szemét, az utóbbi időben ez a két antológia okozta a legnagyobb csalódást.

10. Szembeszökő, hogy az elmúlt években teret nyert a krimi, a sci-fi és a blödli, s főként az a meglepő, hogy komoly írók, nem pedig író-iparosok próbálják ezeket a nálunk másodlagosnak, alantasnak bélyegzett műfajokat meghonosítani és tekintélyükkel rangot kivívni nekik. A krimi és a sci-fi, meg a szándékolt anakronizmusokkal, képtelenségekkel dolgozó blödli részint a próza szabadságharcának köntöskében jelentkezik és az elbeszélői terjengősséget, az epikai redundanciát veszi célba, illetve azt építi le, hogy helyébe a pergő meseszöveget, a meglepetést, a filmszerű vágást és dimenzióváltást állítsa. Hernádi Gyula hovatovább tökélyre fejleszti a történeti kortévesztésekkel megtűzdelt gyors tempójú előadásmódot prózában és színműben egyaránt, felhasználva hozzá az évekkel, évtizedekkel ezelőtti kiérlelt stílus-eszközeit. De most, hogy húsz évvel ezelőtti készült regénye, a *Kiáltás és kiáltás* megjelent, önkéntelenül is összevetésekre kényszerülünk, s azt kell látnunk, hogy az egykori újítás a mai Hernádi kezén modorra gépiesedett. A krimi-írók tábora új és nem akármilyen nevekkal gyarapodott: Dobai Péter, Gyurkó László, Munkácsi Miklós, Páskándi Géza és Tandori Dezső vállalkoztak rá, hogy irodalmi szintre

emeljék e lenézett műfajt, amely nálunk kiváltképpen rászolgált arra, hogy kiemeljék végre a hátrányos besorolásból. Van most már társadalomkritikával beoltott bűnügyi történetünk (Dobai Péter, Munkácsi Miklós tollából), irodalmi fogantatású abszurd és rejtvénytűszerű nyomozati esetünk (Páskándi Géza, Tandori Dezső jóvoltából) és a vérbeli krimink Gyurkó Lászlótól (*A halál árnyéka*). Gyurkó bebizonyította, hogy nemcsak Chicagóban és San Francisco utcáin követnek el igazi bűntényeket, hanem Szentendrén is, s megdöntötte a feltevést, hogy ahol Trabantok pöfögnek az utcán, és nem működnek a telefonok, azon a szintéren csak krimi-pótléket lehet előállítani. *A halál árnyéka* a maga műfajában nagyon jó írás, ha valami hibája van, az tán éppen erényében rejlik, abban, hogy Gyurkó irodalmilag mélyítette el könyvét, főhősének bűnözővé válását oly alaposan motiválta lélektanilag, hogy ezzel démonizálta azt, akiből céltudatos gyilkolás-szakembert akart formálni.

11. Az utóbbi évek egyik legtermékenyítőbb fejleménye, hogy a magyar irodalom és benne a széppróza is, tudomásul vette, hogy több magyar irodalom létezik, amit nem elegendő protokolláris főhajításokkal méltányolni, hanem érdemben kell rá válaszolni. A különböző országokban működő magyar irodalmak rendszeres kritikái számontartása régóta folyik, ehhez legújabbán a nyugati magyar irodalom felfedezése társult, s ahogy ez már lenni szokott, a költők vonultak fel a hazai olvasók előtt, a prózairók munkáját továbbra is jobbára máig homály fedi. Mindenesetre rögzíthetjük, hogy a magyar irodalmak nyilvántartása egyre megbízhatóbb alapokon folyik, s remélhető, hogy idővel a helyzet még javul is. Lehetetlen ma még filológiai alapossággal felmérni, hogy mit adott a hazai irodalomnak ez a szemhatártágulás szellemiekben, szereptudatban, poétikai fölismerésekben, a kísérletező kedv bátorításában és az önmagához való hűség tudatának megszilárdításában. Ezt a hatást később lehet igazában, jelentősége szerint, felbecsülni. Annyi azonban máris bizonyos, hogy ideje lenne gyökeres változtatást végrehajtani irodalmi gondolkodásunk érzékelő rendszerében. Napjainkban már aligha érheti szemrehányás azt, aki az egyetemes magyar irodalom jelenségeit, alkotóit, műveit együtt szemléli; legyen vége hát az udvarias megkülönböztetésnek, a jelzős összetételben szereplő magyar irodalmak külön-külön említésének, idézésének — s annak a kissé ünnepies hanghordozásnak, amivel a nem itthoni irodalmak előtt kötelességszerűen tisztelegtünk. Próbáljuk meg végre, itt az ideje, hogy a *magyar irodalmat* lássuk magunk előtt. Együtt a sokféleséget. Ne féljünk attól, hogy lesznek kedvezményezések és kirekesztések — az irodalom is ezt csinálja, s az irodalomról szóló kritikai irodalom szintén nem tudja mentesíteni magát ettől a különbségtételtől. Szentségtörés lenne, ha egyidejűen mernénk beszélni Márairól és Illyésről, Szabó Zoltánról és Panek Zoltánról, Határ Győzőről és Sütő Andrásról, Cs. Szabórol és Tolnai Ottórol, Domahidy Andrásról és Szilágyi Istvánról? Szükséges vajon örökösen egymástól elhatárolva idézni Nagy Pált, Domokos Istvánt, Cselényi Lászlót, Garai Gábort, Papp Tibort, Csoóri Sándort, Karátson Endrét, Dobos Lászlót? Mindezzel azt akartuk jelezni csupán, hogy a tudatunkban, az irodalmi szemléletünkben legyen jelen ez az egyébként sokfelé húzó, tájékozódó irodalom. S ha eszünkben tartjuk, mit csinálnak Újvidéken, Párizsban, Kolozsváron, Londonban, Pozsonyban, New Yorkban, Szabadkán, Josselinben, Marosvásárhelyen és Torontóban — akkor mindent leírt szavunk tágitó és alázatra intő távlatot nyer. A szomszéd államok magyar irodalma most érkezett legjobb idejébe, valójában láthatatlan korszakhatárhoz. A Gáll Ernő vezényelte Korunk enciklopédikus tágassága éppúgy ezt jelzi, mint a fiatalok betörése, újfajta szóéjtése, szigorúsága és cifrázás nélküli komolysága. Tóth László könyve (*Vita és vallomás*), Podolszki József cikke az Új Symposionban (*Csodavárók, 182. sz.*), Thomka Beáta esszéi (*Narráció és elbeszélés*), Zalabai Zsigmond elméleti munkája (*Tűnődés a trópusokon*) — hogy csak kiragadott példákat említsünk — arra figyelmeztetnek, hogy másutt már megindult az önáltatás nélküli helyzetfelmérés. Nagyobb részt a fiatalok kritikus szemléletének köszönhetően. Rájuk kell figyelni, az elkövetkező éveket már ők határozzák meg.

12. Összefoglalás helyett:

— végképp megtört a költészet egyeduralma, megszűnt vezető szerepe, a versírás

trónfosztott helyzetbe került. A súlypont áthelyeződött a szépprózára, az intellektuális és kísérleti, a merész és szókimondó írásokra,

- eltűnt a népi-urbánus ellentét, helyébe irodalmi-poétikai széttagoltság került, amely az írói teremtmény minősége szerint húz különbségeket a különféle törekvések között,
- az avantgarde soha nem tapasztalt mértékben teret hódít, serkentve az igazi tehetséget, teret adva egyúttal az epigonok farsangjának is,
- akik borús, aggódó szemmel tekintettek a magyar próza jövőjébe, némileg megnyugodhatnak. Igaz, még mindig több a szellemi erő a magáért helytálló múltánál, de úgy látszik, a hetvenes évek némelykori apálya mégsem a halódás, hanem az erőgyűjtés, az új feladatokra készülődés ideje volt. Szaporodnak a biztató jelek. Valami készül Hunniában?

LENNI, DE LÁTNIS A LÉTEZÉST

(Ottlik Géza világegyenleteiről)

„De fönn, barátom, ott fönn a derűs ég,
valami tiszta, fényes nagyszerűség,
reszkette és szilárdul, mint a hűség...”

Kosztolányi

1. A KÖZELÍTÉS NEHÉZSÉGEI

Legendaszegény korban élünk. Már alig is hisszük el, hogy egykor Mózes előtt kettévált a tenger, Jézus megszorította a kenyeret, hogy Kőmíves Kelemenné hamva volt az, ami megtartotta a falat. Lehangelő a magabiztosságunk, hogy még a művészet varázslatát is fásultan fogadjuk: trükkökre, haszonra sanditunk a dolgok mögött. Ottlik valahogy mégis kikökönt, megigéz, látványos eszközök nélkül, nehéz megmondani: mivel és hogyan.

Voltaképpen keveset tudunk Ottlikról, inkább csak általánosságokat: hogy például különlegesen nagy író. Lengyel Balázs írta: „mindent tud, amit mai magyar prózáirónak tudni lehet. Művészete a magyar próza lehetőségeinek ma sem meghaladott maximumáig ért el”. Lengyel Péter: „A legnagyobb dolog, ami ez alatt a harminc év alatt a magyar prózában történt: Ottlik”. Balassa Péter a *Prózá*t „valóságos jelenés”-nek mondja: „A magyar irodalomnak, ennek a sokszor fenyegetettségében *szent* irodalomnak valami elsüllyedt kontinense merül fel hirtelen, tünemény-szerűen a könyv lapjain, a végső hűség Atlantisza...” Varga Lajos Márton szerint: „Mint minden nagy mű, az Ottlik Gézáé is segít élni. De ezt nem az elvárt módon teszi. Idegen tőle minden, ami a felületen hatna, idegen tőle a gyakorlatias beállítottság”. Tandori Dezső is „az egyetlen valóban kiemelkedő jelentőségű alkotónak” tartja, s hosszú esszéikben boncolgatja az *Iskola a határon*t, bár más következtetésre jut, mint Beney Zsuzsa, aki úgy látja: „... az ember emberi létének: kapcsolatainak, látásának, az emberi személyiség egységének megsemmisítéséről szól ez a könyv... árnyjáték a semmi fala előtt”. Nem sorolom tovább, mert Ottlik esetében még a róla szóló hallgatás is műve kivételességét erősíti fel: megközelítése nehézségeit. Ottlik művei ugyanis egyszerre egyszerűek és bonyolultak, nemcsak érzéki-
leg léteznek, hanem mint gondolati reflexiók, mint önmaguk absztrakciói is. Akár a valóság: már-már triviálisak egyfelől, másfelől viszont annyiféle arcot mutatnak, ahányszor csak megragadni, néven nevezni akarom őket, mintha mindenképpen igazolni kívánnák szerzőjük nézeteit; azt is, hogy „az irodalom lényege nem ítéhető meg az értelem szempontjából, mert mint minden művészet fölötte áll – fölötte áll mindenestre nem absztrakt, hanem konkrét – a valósággal egyenértékűen létező – mivoltában.” S azt is, hogy „Nem jók a szavak. Valahol talán tudja a dolgokat, szavak nélkül... Minél jobban ritkulnak a szavak, annál jobban sűrűsödik az igazság; s a végső lényeg a hallgatás táján van, csak abba fér bele”.

2. A VALÓSÁG

Vagy még élesebben: „A legfontosabb dolgokról nem tudunk beszélni, vagyis gondolkodni sem”. Így aztán első látásra meglepőnek tetszhet, hogy Ottlik csakis ezekről a legfontosabb dolgokról ír és gondolkodik egész életén át, szokatlan intenzitással. Van egy tizenhatlapos tanulmánya, amelynek ez a furcsa kettősség a tár-

gya, ahol Ottlik tényszerűen is a regény és a valóság viszonyát hüvelyezi. Címe is ez: *A regényről*. Egyszerre ad benne lételméletet és ars poeticát, félreérthetetlenül jellegzeteset, noha sem a valóságról, sem pedig a regényről nem mondja meg, hogy kicsodák egyértelműen. Abból indul ki, hogy a regény (mint minden írásművészet) ugyan a nyelv révén, ám igazán a nyelv ellenében születik. A regény felhasználja és elvitatja a nyelv-hordozta valóságpreformációkat, mintegy „kijátszva a nyelv szemantikai pontatlanságát és a szintaxisában inherens világkép — valóságértelmezés — tarthatatlan elnagyoltságát, sőt hamisságát”. S nem is csak azért, mert egy fogalom vagy nyelvtani viszony (bár maga is valóság) nem azonos azzal a valósággal, amit funkciója szerint jelölni hivatott; vagyis, hogy a szó, stb. csupán jelzése, képe, neve olyan *valaminek*, mely nála eo ipso nagyobb és gazdagabb. Többről van szó. Ottlik alighanem élete központi gondolatát, műteremtő létezését zsúfolja-tömöríti a kijelentésbe, hogy létezésünk egészének a valósága összehasonlíthatatlanul több annál, mint amit általában valóságnak nevezünk: „mert azt is tartalmazza, amit nem nevezünk valóságnak, amit nem-valóságnak nevezünk és amit egyáltalán sehogyan sem nevezünk: mint például éppen az, ami a költőt legjobban érdekli, s amit éppen azért igyekszik néven nevezni, mert még nincs neve”.

A valóság tehát ilyenformán egymással összemérhetetlen dolgok, minőségek, entitások irdatlan tömkelege; minden, ami megtörtént, *van*: tények, eszmék, képzetek, vágyak, emlékek, elvonatkoztatások, jelrendszerek stb. gomolygó és áttekinthetetlen szövevénye; másrészt minden, ami még megtörténhet, mert a valóság sohasem kész, hisz szüntelen *keletkezik*. Az embernek, miközben ennek közvetlen része és részese, praktikus használatra valamelyes rendet kell tennie, hogy elboldoguljon ebben a zűrzavarban. Voltaképpen modelleket készít magának a nagy egészről és mi valamennyien ilyen kész — nyelv, hagyományok, kultúra szentesítette — szemléletformák közé születünk, általuk vesszük tudomásul a világot, segítségükkel rendezük be az életünket. Ottlik három efféle tapasztalatból ismert, minden tudatban meglevő, működő „létezés- vagy realitásmo-”-t említ: a valóság három lehetséges, különböző nagyságrendű nézetét. R_1 -nek nevezi a köznapokban leghasználhatóbbat, amelyben nyelvtan és logika, okság és abszolút téridő, bevált erkölcsi értékrend stb. oly kiterjedten és módszeresen hálózza be létünk helyszíneit, hogy mindazt, mit e háló befog, ma is hajlamosak vagyunk a kizárólagos valóságnak tartani. Holott nem jogtalanabb s így nem kevésbé „valóságos” — mondjuk — a realitás mikro- vagy éppen makro-szemlélete (R_0 -nak, ill. R_2 -nek jelöli), amelyek nézőpontjából persze a valóság más mintájú szövete látszik, lévén e más rendszerekben már nem a newtoni, euklideszi kategóriák struktúra-elvei érvényesek.

Az író számára — véli Ottlik — nyilván megkerülhetetlenek ezek a fennálló realitásmo- modellek, de azért még korántsem elégségesek. Feladata őt ugyanis közvetlenül a „létezés egészéhez” köti, neki ama nagyobb homályba, a hamisítatlan valóságba kell bevilágítania. A művész, az igazi művész szegényes és egytől-egyig tökéletlen eszközeivel is képes valamit felmutatni, formailag rögzíteni ebből a létből, „a világ teljes, sértetlen valóságából”; valamit, amire addig még nem volt név vagy mo- dell. Tud olyan érvényes valóságot teremteni, amely előtte még nem létezett. Hogyan? Mivel? — ez már nem tudható. Ottlik mindenestre a teremtésnek ezt a mindig egyszeri és elemezhetetlen „algoritmusát” R -modellnek nevezi, hangsúlyozván, hogy itt kezdődik a művészet azzal, amiről aztán már csak hallgatni lehet: „ez már marad az író titka. Vagy mondhatnánk: ez már az író lelke”, szóval a csoda.

3. A CSODA

Ottlik írói univerzumában nincsen rossz ember és teljességgel hiányzik belőle a gyűlölet. Nem a rossz tényei hiányzanak, s kivált nem az általuk kiváltott gyötrel- lem és szenvedés — ellenkezőleg — éppen ezek adják az élet alaptónusát. Valójából

Schulze és Merényi rémuralma a kézenfekvő, a folytonos gyalázatok, árulások, lélekgyilkosságok és háborúk. Damjáni keserűsége, amely szeretett városa — Budapest — pusztulása láttán, így tör elő: „Ha ezt elpusztították — gondolta — akkor minden komolytalan, ami van, minden ingatag, és ki van szolgáltatva az emberi fajzat piszkos kis akaratoskodásainak” (*A rakparton*). Ottlik négy könyvében találkozhatunk silány vagy gyenge emberekkel, de hiába is keresnénk a minősített, megítélt gonoszságot: a bűnt, vagy bűnösöket. Ottlik ragaszkodik a gyermeki látás ős-állapotához: a világ mélyebb, szellemi alluviumtól mentes ábrázolásához, megértéséhez, olyan közléséhez, amelyet nem torzítanak célzatos beállítások és értelmezések. Mélységesen etikus író, aki nem mondhat kevesebbet az igazságnál, ezért „visszaállítja a szemléletes állapotot, ahonnan a vélemények eredtek. Előlről kezdi a világot”. Ebben a fénytörésben, amikor bőrünkkel, érzékeinkben vesszük tudomásul a dolgokat: a létezés elemi ténye a folytonos szenzáció. „Élek...” — gondolja a korai novella fiatalembere, s mi tudjuk, hogy erre a szédületre nincsen magyarázat (*A Hegy Lelke*). Érthető tehát, hogy Ottlik számára a világ mindenek előtt és úgy ahogyan van (nincs jobb szó rá) maga a csoda. Az a szerelem és a barátság, az emberi lélek, a hőses vagy a művészet, a lét szerkezete és méltósága, az Babits és az Fejér Lipót: „Kivülállónak nem lehet elmondani, hogy milyen volt Fejér Lipót. Óriás volt. Földöntúli vigasztalás a puszta lénye. Aki nem ismerte, az valamit nem tud a világról. és sohasem is fogja megtudni”. Minden író, pláne epikust az a távlata jellemez először, ahonnan világot szemügyre veszi. Ottlik poétikájának bizony a legfőbb leleménye a perspektíva-játék, a szigorú szerkesztés: ugyanazon tárgyat a legkülönbözőbb szemszögekből ($R_1 - R_0 - R_2$ stb.) felmutatni, s egymásra vonatkoztatni az így kapott nézeteket. Mégis van közöttük egy kitüntetett; rejtve vagy nyíltan, de Ottlik írói világa ama végső nézőpontból rajzolja ki tényleges arányait, ahonnan „a létezés egésze”, minden, ami volt és van belátható. „Istenem! ... Jártam ezen a földön. Láttam érdes követ horzsoló alkonyati napfényt”... — halljuk Jacobi szíve dobbanását, aki mintegy csillagközi látogatóként fürkészi már ötven éve e planétát, biztos inkognitóban: „az angyaloknak kémkedett az emberi világban” (*Minden megvan*). Ottlik valójában ebben a földöntúli pozícióban otthonos, honnan persze a világi nyüzsgésnek, a földi vendégségnek is más az értékrendje. Innen — a lét-nemlét határáról — nézve például nemcsak az alkonyati napfény, de a füstös, piszkos pesti háztetők is elmondhatatlanul szépek: „s ha ez szép, akkor minden szép”, mert a semmi kontrasztjában szívszorítóan szép minden, ami van (*Hajnali háztetők*). Innét valahogy eljellentéktelenednek az embereket annyiféleképpen megosztó földi válaszfalak és előítéletek is, nem tűnnek el persze, mert nem a valóság, csak a rálátás módosult. Mi több: azt is csak ilyen messzeségből lehet bizonyosra venni, hogy semmi sem vész el abból, ami egyszer már létrejött: „s ami meghalt, az is él, sőt bizonyos szempontból csakis az él igazán” (*A rakparton*). Mindezek tehát nem látzatok, hanem bizonyosságok. Hogy komplementer értékek létezhetnek egymás mellett: — kiélezve — hogy egymást kizáró értékek sem semmisítik meg egymást; hogy egyik igazságunkat nem kell *feltétlenül* feladni egy másik magasabbrendűért; hogy tehát a világ sokféle egymással perlekedő képe nem érvényteleníti egymást szükségszerűen, sőt sokuk egyszerre és egyformán jogos vagy *tárgyilagos* lehet — mindezt Ottlik a *Nyugat* nagyjaitól tanulta meg. Azt, hogy nincsen egyetlen, abszolút világ, s így nem lehetséges abszolút determináció sem, hogy ennél fogva nemcsak a valóságtól függ a személyiség, de a személyiségtől is a valóság. Vegyük tényközlésnek: „Isten csodája ... arkangyalok összeesküvése a világ feje fölött: ami a *Nyugat* volt”. Kosztolányi még lelkendezhetett a lehetőségen, hogy a Logodi utca a mindenség perspektívájából is nézhető. Ottliknak e bizonyossággal kezdődik az irodalom; a vigasztalással, az erőt adó, jóleső *tudással*, hogy a földlakók „csinálhatnak amit akarnak, a világ mégis sokkal különb hely, az élet mégis egyszerűbb dolog, mint amilyennek józan emberi ésszel látszik” (*Iskola a határon*).

Ebből következik, hogy „bolond lenne az a magyar író, eltökölt bolond, aki a *Nyugat* nagyhatalmi rangjánál alább adná”. A *Nyugat*ot Ottlik mindig is a hivatalostól független, a másik, a szellemi Magyarország egyenes örökösének tekintette,

olyan intézménynek, amely a hazai szellem legvakmerőbb előretörésének a letéteményese. Nem egyszerűen folyóiratnak avagy irodalmi mozgalomnak, hanem egy eszmeközösség lényegiségének. Érthető, ha „egzisztenciális parancs”-nak érezte a vállalkozást — mikor még Buda égett — már újraindítani. A *Nyugat* Ottliknak az a szellemi létező, amely semmivel sem kevésbé valóságos, mint a kenyér vagy a tüzelő, az emberi életnek éppúgy létfeltétele. Egy konkrétan megvalósult elvont realitás tehát: olyan ami, mert volt, ezért van és lesz is már mindig; s annak, amit létrehozott: már „nem árthat sem tűz, sem vas, sem irigy idő, sem neutronbomba” (A *másik Magyarország*). Léte bizonyíték erre a tudásra is, hogy az igazságok és remekművek bizonyos szempontból már teljességgel elpusztíthatatlanok, miként semmiféle földi vagy földöntúli hatalom nem érvénytelenítheti — mondjuk — a hiperbola egyenleteit. Mindezzel együtt a *Nyugat* nemcsak bizonyosság, hanem erkölcsi kényszer; Ady, Babits, Kosztolányi és a többiek a maguk módján „éppúgy a teljes felelősség szigorú elköltelezettségét és boldog gyötrelmét” hagyományozták, már a szó köznapri értelmében is, hogy „más országnak talán lehet jó írója rossz jellemmel. Mi ehhez kicsi ország vagyunk, úgy látszik”. Még inkább azonban a tehetség erkölcsét, azt, hogy kötelez, vállalni kell emberfeletti terheit. A kimondás bátorságát éppúgy mint eredendő gyengeségünket. Hogy be kell vallani mindazt, amiről csakis birtokában szerzünk tudomást: nemtudásunknak tudásunkkal növekvő ropant tartományait. „Nézzünk szembe végre tudatlanságunkkal: én ebben látom az epika és líra modernségét” — Ottlik így folytatja a *Nyugat* szellemét, intézménye nélkül is. Ezért mosolyog a szakadékok szélein. Mert fogékony maradt a csodálkozásra, és mert birtokában van a varázsszónak, amely keselyű-időkben is oltalmazó. Kosztolányi még „homo esztétikusnak” mondta hibásan, Ottlik órá is pontosította, hogy „homo integer”. Rezervátumi ritkaság — mondanám hitetlenkedve — irodalmunk karizmatikus személyisége.

4. A POKOL

„Az élet mégis nagyszerű dolog...” — idézem újra, most kiemelve a kulcsszót, a *mégist*, ami annyit tesz, hogy: mindennek ellenére. A kísértésekre, a keserű pohárra utal, az évadra a pokolban, a reáliák tudomásulvételére. Ottliknál ez is rendhagyó. Túl jön és rosszon ugyanis a poklot nem erkölcsi vonatkozásai minősítik, nagyobb tétek forognak kockán: hogy mennyi a valóságból a bizonytalan és a bizonyos, van-e szabadság, hogy mérsékelhető-e a szenvedés. S mindennek előtt, hogy közölhető-e, felfogható-e a világ. Nem mintha az erkölcsi ítéleteknek nem lenne meg a helyük valahol Ottlik „realitásmodelljében”, róluk is van néhány megfellebbezhetetlenül érvényes szava, mintegy mellékesen: „Ott kezdődött, hogy az ember nem árulja el a hazáját, még ha rohadt is a hazája; ezt csinálja más; piszok munka; ember nem csinálja. Ott folytatódott, hogy az ember nem adja hóhérékre a szerepét, még ha — egyszóval sehogy se”. Vagy még rejtélyesebben: „Megszüntetni már nem lehetett Schulzét azzal, ha agyonverik. Az kellett volna, hogy más legyen; hogy mégse legyen olyan, amilyen. És ne a rossz legyen valóságosabb és hitelesebb, hanem a jó”. Ottlik végül is a létezés ös-szerkezetét tapogatja, ennél fogva csakis tényekre figyel, és sem az érzelmek, sem pedig az úgynevezett valóság tényeit nem emelheti a másik fölé. A tények poklát járja, pokolraszállása és egyben passiótörténete az *Iskola a határon*, az ami Jónásnak a cet, Dosztojevszkijnek lelke démonai. Ideje szembenézni vele, s elvetni végre nyomatékosan az egyszerűsítő értelmezéseket: az *Iskola* nem parabola, nem valami prefasiszta társadalom-modell, hanem első-sorban és mindennek előtt *valóság*, annak egy része, egy darab szemléletes világ, melyben, mint cseppben a tenger, maga a világ is tanulmányozható. Demonstrátum-má a tanulmányozásnak ez a konok végigvitele teszi, a minta maga szinte esetleges, a katonaiskola helyett éppúgy megtenné alkalmasint egy svájci tudószanatórium, vagy Virág úr napja Dublinban a századelőn. Attól kitüntettet csak, hogy Ottlik meg Bébé, Medve, Szeredy és a többiek benne éltek át az élet számukra azóta is

legfontosabb konfliktusait: e magas kőfalak határolta területen üzettek ki a paradicsomból, veszítették el ártatlanságukat, ismerték meg a tehetetlenség poklát, a formák megkerülhetetlenségét, de esetleges-véletlen voltukat is: „a világ hülye valószínűtlenségét”.

Voltaképpen valamennyien a könnyebb megoldásra törekedtek: „engedelmeskedni” szerettek volna — úgy mint a civil életben —; alávetni magukat az adott körülményeknek, követni és végrehajtani az (olykor meg sem fogalmazott, mégis nyilvánvalóan elvárt) utasításokat. Átengedni a gondot a parancsnokoknak. Ennek eufóriáját mindenki átélte, még Medve is, mikor a ködben, Schulze elől elrejtve is boldogan végzi az utált csuklógyakorlatokat. Mitől lett pokol akkor az iskola és benne a világ? Nem a drilltől, pokrócozástól, önkényeskedéstől; a növendékek zavara, kiszolgáltatottsága abból a döbbenetből fakad, hogy *nem lehet* igazán engedelmeskedni, hogy nincs logika, belátható összefüggés a parancsok mögött. Hogy bármennyire szeretnék: nem azonosulhatnak azzal, ami megtörténik velük. Először még hitték, hogy csak a benti törvények érvénytelenítik a kintieket, aztán megvilágosult, tapasztalniuk kellett, hogy nincsenek törvények, csak tények vannak, folyton változó helyzetek. Kovách Garibalditól Schulzén át Merényiéig bárki uralthatta a „realitást”, teremthetett formát, adhatott és adott egymásnak ellentmondó, egymást össze-vissza keresztelző-visszavonó, teljesíthetetlen parancsokat, amiknek mind egytől-egyig meg kellett felelniük, mert életfeltétel volt a hozzájuk való alkalmazkodás. „A követelményeket úgy szabták meg, hogy soha senki ne legyen ártatlan. Mindnyájan tudtuk ezt...”. Az Iskola attól volt pokol, hogy közölhetetlen lett, felfoghatatlan, az anyja sem értette meg Medvét: „nem értette meg, amit ő nem tudott elmondani”. „Vakon tántorogtunk a halmazállapotát veszített időben...”, nem volt mihez viszonyítani a fogalmakat, sőt fogalmak sem voltak, a szavak és gesztusok helyzetről-helyzetre megváltoztatták, váltogatták értéküket és jelentésüket — félelmesen relativvá vált a létezés. Jó lett volna például, ha legfőbb kinzójukat, Schulzét gyűlölhették. De Schulze része volt csak az egésznek, igaztalan, sőt ostobaság lett volna őt bűnbakká növeszteni: „Schulze fölötté állt személyes érzelmeinknek. Nevetséges és fölösleges lett volna gyűlölni.” Még jobb lett volna összeesküdni, de nem volt „ki ellen, mi ellen.” Legföljebb a világ belső szerkezete és emberi mivoltunk végső természete ellen. Mintha a halak így szólnának a tenger mélyén: Ne hagyjuk ezt, hogy a világ cseppfolyós, és hogy mi halak vagyunk benne, hanem fogjunk össze és legyünk emlős állatok, szilárd talajon. Ismét lehetséges, hogy valahol, talán a csillagokba írva, fennáll ilyen kötés, elképzelhető ilyen átfogó törekvés: a kivitelezése azonban hosszabb időt vesz igénybe, semhogy a mi létünk méreteinek nagyságrendjében át tudnánk tekinteni, s egyáltalán tudomásunk lehetne róla”. Akinek esze volt, ezt is belátta, hogy ezért még megszökni sem lehet innen; nem érdemes, hisz nincsen hova. Mert az *Iskolában* nem a civil- és a katonavilág csap össze, hanem metafizikai karambol zajlik: a — egy — közönyös valóság kérlelhetetlen szorításában vergődik a — néhány — lélek finom belső szerkezete. Ők szenvedtek leginkább, akikben még elevenen élt a szeretet emléke, az anyai melege, akik valami titkos ösztön csökönyösségével ragaszkodtak a szívükbe programozott eszményeikhez — a jóhoz és igazhoz —, olyan vágyaikhoz tehát, melyeket praxisuk teljességgel irracionálisnak minősített. Medve viselkedett a legzavarosabban: megszökik, utóbb mégis marad. Elismerni kényszerült az Iskolát, amely végül is az életre nevelt, amikor a gyakorlat roppant hatalmát tanította nekik. Rájön, hogy ha vannak is másfajta világok a falakon kívül, melyeknek talán nagyobb a szabadságfoka, de nincs, elvben sem lehetséges olyan, amelynek valóságos kész formába ő — bárki — mindenestül belefér. Felismeri, hogy *minden* világ szűk lenne neki, de azt is, hogy aki élni akar, az nem léphet ki világából — a világból —; már pedig világa tényeit tudomásul nem venni, nem kisebb hazugság, mint önmagáról lemondania: „fájdalmasan érezte, hogy nem tud többé tudomást nem venni arról a világról, melyben a szavak, tettek tökéletlen látszata uralkodik, sőt el sem tudja hagyni őket többé, visszamenekülve saját fellengzős világába, lelke isteni magányába, ahol forma nélkül is teljes és tökéletes minden”.

5. A SZABADSÁG

De Ottlik regénye nem csupán szenvedéstörténet, hanem üdv-tan is, jó hír, evangélium. A szenvedést a növendékek patt-helyzete okozta: a mód, ahogy beszorultak az Iskola durva formái közé. A cselekvésképtelenség, hogy olyan csapdába kerültek, melyből már nincs kiút, mert nem áll hatalmukban — még képzeletben sem lehetséges — a valóság rácsait szétfeszíteni. Am éppen a szenvedésben volt még valami érthetetlen és vigasztaló. Érthetetlen, mert túlméretezett volt a gyötrelmem, végül is nem éltek ők olyan rosszul, egyre edzettebbek és férfiasabbak lettek, jó volt Bognárral zuhanyozni, még a fogda is meleg volt, és nagyszerű könyvek voltak a betegszobában. A többség föl se vette, nem kellett hozzá több, mint rábólintani, elfogadni úgy ahogy van az egészséget, kiismerni a kiskapukat, ügyeskedni, kijátszani az adott erőket, hatalmak pillanatnyi érdekviszonyait, szóval menni kellett csak az egyetlen járható úton: beépülni, alkatrészévé válni az Iskolának.

Ezzel szemben Medvéék szenvedésében az volt a vigasztaló, hogy éppúgy *tény* volt, ugyanúgy számolni kellett vele, mint Merényiék farbarágásaival. Hogy a világ sért bennük valamit, az érzés kényszerűsége hiteles, kézzelfogható bizonyíték is volt egyben e valami — lelkek? személyiségük? — realitására, cáfolhatatlanul jelezte azt a többletet, amely annak ellenére is létezett, hogy nem volt számára hely az adott világban. Attól volt vigasztaló, hogy tény-voltával *valóságos* alternatívát jelzett, felvállalható. Hisz csak annyi volt bizonyos, hogy a létet meghatározzák a valóság tényei, és senki emberfia nem teheti meg, hogy meghatározottságukból kivonja magát. S hogy csalni is kell, lapítani, önkényesen rangsorolni a mindenfelől érkező, szüntelen-számlálhatatlan impulzusokat, melyeket jobbra felfogni sem lehet, nem-hogy mindnek egyformán eleget tenni. De hogy melyik tény legyen közülük a fontosabb, arra már nem lehetséges kényszer vagy parancs. *Ebben* teljes a szabadság: hogy mit részesítsenek előnyben, azt már csakis ők dönthették el egyedül. Nem voltak szabadok abban, hogy szabadok ne legyenek. Mert valamiről minden pillanatban dönteni kell, hogy — mondjuk — melyiket választják az előttük álló két lépcső közül. Sőt, talán ezen múlik igazán az ember élete, alighanem minden körülményénél fontosabb, hogy él-e és jól él-e azzal a szabadságával, amelytől sohase szabadulhat. Idő kellett rá, míg ezt is megtanulták: Medve először oly mohón akarta a szenvedést, hogy hamissá váltak a könnyei. Bébé viszont a külvilág meghódításával áltatta magát, mert Merényiék bevették a focicsapatba: „Lelkendeztem jókedvemben. Tulajdonképpen nem hiányzott semmim, csak a régi rosszkedvem. De az hiányzott”. Fizikai iszonyattal észlelte hűtlenségét, szenvedése elárulását.

„Nem tudom — írja Ottlik másutt — mi a lényege egy ember életének: a tettei, viselt dolgai vagy olyasféle megfoghatatlan apróságok, mint egy kódos téli reggelének a hangulata.” De azért egyszer mindenesetre kell valami végleges döntést hozni az élet értékeiről. Szeredyt, Bébét, Medvét vagy Jaksot nem az azonos értékrendjük köti össze — szorosabban az összekötözött hegymászóknál vagy szeretőknél —, azért értik meg egymást félszavakból, ösztönös szemvillanásból, a hallgatásból is tévedhetetlenül, mert megdönthetetlen bizonyosságnak és elkerülhetetlen kényszernek tudják a szabadságukat. Hogy legyen a világ akármilyen, szabja bármi szűkre cselekvésük hatóterét, de önmagukért a felelősséget nem lehet sem rá, sem senkire áthárítani. Nincs és nem is képzelhető el olyan földi erő, semmiféle kiszolgáltatottság, terror vagy akármí, ami ezt elvehetné tőlük. Mert ez a szabadság nem függ a praxistól, más dimenzióban létezik, mintegy fölötte vagy mögötte lebegve önmeghatározása van, noha persze csakis rá, a tényekre épülhet és balgaság lenne azt hinni, hogy (titkos közvetett utakon) nem hat vissza, nem változtatja meg őket. Nincs ebben semmi rendkívüli. Ottlik nem mond többet annál, mint hogy „a világ tág és kimeríthetetlen”, s hogy talán fél lábbal ki kell lépnünk a közvetlenül adottból, hátrálni létezésünk axiómáihoz, hogy távolságot nyerve, mindezt az esélyt észrevehessük. Az *Iskola* a *határon* arról szól, hogy a legnagyobb, a legfontosabb dolgokban mindannyian szabadok vagyunk. Mert: „Ha Jaksot agyonlövök egy falnál ez az ő dolga lesz. Téves, hamis és fölösleges volna ehhez bármiféle részvétünk, hi-

szen hozzá sem tudunk szólni, és azt sem tudjuk megmondani, vajon végleges vereséget szenvedett-e, vagy éppen fordítva, alaposan kicsellőzött ilyen módon a sors-sal". A kedves csirkefogó Halász Péter például hiába látja meg a hajnali háztetők szépségét; nem tud, mert nem is akar mit kezdeni vele. Pénzre kótyavetyéli az üdvösségét — az ő baja. Ama eredendő jogáról mond le, hogy nyoma maradjon, hogy létezésével beleavatkozzék a világ menetébe. A *teremtés*ről, amit az ottliki regényteória R-modellje jelöl, amiről nehéz beszélni, mert mindig egyszeri lélek érvényesíti általa önmagát, csak annyi bizonyos, hogy ez a szabadság érvényesül benne, és hogy nélküle sem művészet, sem élet nem létezhetik. Mert bár a világ, a valóság egész univerzuma egyrészt félelmesen *van*, másrészt: *lesz*, s hogy milyenné keletkezzék, ez tőlem is függ, tőlünk. A volt növendékek azzal a tudással élnek tovább, hogy ők már nem vehetik a világot annyira készpénznek, mint a benneélő „civiliek”, mert van egy vonatkozás, amelyben korlátlan hatalmuk van a valóság fölött. Bébé ezt tüntetően meg is fogalmazza: „ami alapfeltétel, azért fölösleges aggodalmaskodni, ott nincs ellenem világi hatalom; hogy például festő leszek; ha el kell görbítenem a galaktika tengelyét akkor is; és erőlködés nélkül keresztül fogok sétálni a tömör kőfalon, és megnyílik előttem a Vörös-tenger”. Nem lehet másként.

6. A VISZONYLAGOSSÁG

Azt a tapasztalati tény, hogy az ember valamiképpen mindig is több a világánál: a régiek általában úgy magyarázták, hogy egyszerre vagyunk polgárai egy égi és egy földi birodalomnak. De ha nincs efféle ideális világ, ha csakis egyetlen anyagi — objektív — determináció működik, akkor a megmaradó lineáris világképben minden a szükségszerűségek uralma alá kerül, függvényükké válik a szabadság is: „felismert szükségszerűséggé”, vagyis alkotó, kreatív erőként megszűnik. Egy ilyen világban, ahol csakis a lényeg és jelenség játékának van mozgástere: megrendül, mélységesen problematikussá válik az ember ontológiai státusza. Ottlik, amikor a szubjektivitást bevonja a valóságba, pontosabban mondva: amikor a lelki tényeknek egyenrangú, épp olyan objektivitás-érvényességet tulajdonít, mint bármi más ténynek, voltaképpen a lineáris valóságértelmezést robbantja fel. Megváltozott szemléletével érvényteleníti a materiális-ideális, objektív-szubjektív, lényeg-jelenség séma-k szembenállását, addig megszüntethetlenné érzékelt feszültségeit. Ismét csak: nem oldja föl, vagy nem szünteti meg ezeket, már csak azért sem teheti, mert nem ezekben a kategóriákban gondolkodik, hanem főtebből, a sokszor mondott „arkangyali” távlatból elemzi a létezést. Mintegy a modern fizika bizonytalansági relációjának általános törvénye igazolódik vissza abban, ahogyan Ottlik a valóság kétarcúságát, létezésünk paradoxonos természetét tudomásul veszi. Mindenesetre az *Iskola a határon* és végső soron Ottlik egész életműve erről is szól: hogy bármi valóság csak szemlélőjével együtt mutatkozik meg, lét és világ e furcsa viszonyáról, hogy hiú törekvés volna megragadni különletüket, egyikről a másik nélkül mit sem tudhatunk. „Semmi sincs sehogyan... a dolgoknak nincs lényegük, csak formájuk — valamilyen természetük van, sajátosságuk, s csak ez a milyenségük biztosítja ontológiai szerepüket, csak ez abszolút, ...” — amit a régi novella a visszajáról, azt Medve az *Iskola* utolsó lapjain a színéről fejtegeti. Azt mondja: „nekem tizezer, lelkem van”, de a létező időben „virtuális lehetőségeinkből mindig csak egy tud megvalósulni. A fogható valóság felszínén élünk, elszakadva. Az érzékelésen túli, időn kívüli nagyobb valóság terében azonban folytonosan összefüggünk valahol. Indáink metszik a világot, aztán továbbnyúlnak, ki, egy ismeretlen dimenzióba...” Mert az nem igaz, hogy csak a „létezés felülete” volna valóság. Ahogyan több a világ annál, mint amennyit belőle véletlenül érzékelünk; éppúgy vagyunk mi is többek annál a képnél, mint amit a világ tizezer lelkünk közül ez esetleges metszéspontokban kirajzol. Ezért „nem teheti” gondolja Medve, senki kedvéért sem teheti, „hogy komolyan vegye, egy pillanatig is elfogadja az ő világukat, mert ez fizikai képtelenség volna. Nem férünk bele...” Ostobaság volna e gondolatokból a világ valami lebe-

csülésére, tőle elzárkózásra következtetni. Épp ellenkezőleg. Aki ezt írja, annak olyan féltett kincse a megélt valóság, hogy egész életén át ezt írja egyedül: Bébét, Medvét, Júliát, Szebek Miklóst, Czakót — szóval ezt a magyar katonaiskolát. Fösvényen méri, akárcsak az őt újratemeteni hivatott — tudjuk: tarthatatlanul pontatlan és hamis — szavakat, melyeket mégis elképesztő műgonddal csiszol, hogy egyre tisztább fénnel ragyoghassanak.

Ottliknak meghatározó létérzése ez a hősi tartás. Hogy csak így lehetséges. Legfőbb tulajdonunk ez a cédá világ, együtt kell élnünk vele és cégéres szavaival. Tudnunk kell a „dolgok fontosságát s egyben a fontosság lényegtelenességét”, s hogy mindez „sokkal komolytalanabb és sokkal szívbemarkolóbb”, mint hittük, hihettük a régiebb századokban. Létezésünk sarkalatos része ez a bizonytalanság, s jó hogy így van, mert benne rejlik szabadságunk záloga. Summázható, hogy az ember nem gyenge, nem semmis, nem bűnös, de véges, esendő és nem is ártatlan. Van amikor: „egyetlen lehetőségem maradt: meg se mozdulni. Semmit sem csinálni.” De olyan is van, hogy kétezer ember vissza tud verni háromszázezer törököt. És summázható, hogy *nem ez* a legfontosabb kérdés. Salinger Seymourja próbálja nyolcéves öccsének elmagyarázni a New York-i utcán, golyózás közben: „Nem próbálnád meg, hogy ne célozz annyira? . . . Mert ha célzol és találsz, az csak véletlen. És ha már *örülsz*, hogy eltalálsz egy golyót, hát akkor nem nagyon számíthattál rá, hogy csakugyan eltalálsz. Kell mégis valami szerencse a dologhoz, kell egy kis *véletlen* is mindenképpen.” Nincs nagyszerűbb és különb az életnél és a világnál — sulykolja Ottlik egész életművével. De nem vállalhatjuk el értük a teljes felelősséget, nem válhatunk méltó partnerükké, ha nem teremtyük és nem őrizzük meg integritásunkat. Ehhez kell a komolytalanság, a csipetnyi léhaság is — distancia? szerencse? —, hogy lehessünk, legyünk. Különbön óhatatlanul a létezés felszínére szorulunk, és mi is csak annyi leszünk, amennyi foghatóan van.

7. A SZERETET ABSZOLÚTUMA

De ez a „felületre merőlegesen irányuló ismeretlen dimenzió”, amely egész lelkünknek, belső univerzumunknak, vagyis ama nagyobb, teljes valóságunknak az otthona, melyről formák hiányában csak hallgatni tudunk: nemcsak azért tetszik Medvének, mert a szabadságunk biztosítékát leli meg benne. Értékesebb számára a felismerés, hogy — ezek szerint — mi, emberek lelkünk nagyobb, potenciális (potenciálisan létező) részével „ott vagyunk egybekapcsolva, egyetlen egészként, abban a teljesebb kontinuumban. Másképp hogyan érthetnénk meg végül a néma gyerekek szavát is? Hogyan volna lehetséges az a csoda, hogy a mi siralmas eszközeinkkel, szóval, tettel, rugásokból, tréfákból, otromba, elnagyolt jelekből mégis megértjük egymást? Hogy közölni tudunk többet, mint a mondanivalónk?” Tandori Dezső e pontban nem ért egyet Ottlikkal, „filozófiai ugratók”-at lobbant a szemére, s „roppant zürzavaros”-nak vélelmezi ezt az emberi összetartozást. Tagadja, hogy „életrecept” volna az *Iskola*, „ugyan elképzelhető-e — kérdezi —, hogy ekkora kétély és ekkora összetartozás párosulhat . . . nem hihetünk benne, hogy az Iskola példázat lenne, miszerint az élet közös gyalázatát átélők okvetlenül — minőségi, lélektani, alkatbéli, egyéb fajta különbségek ellenére — lényük mélyrétegeiben összefonódnának. Ez téves következtetés, Ottliknak nem szándéka, hogy efféle sugalmazzon, bár könyve anyagából ismét nem önkényesen adódik ilyen gondolatmenet. (A *zsalu sarokvasa*, 179. l.) S hogy mégis adódik, ezért Tandori azt a hagyományt okolja, melyhez az író szerinte immár fölöslegesen ragaszkodik. „Ő az — így Ottlikról megint —, aki az 1970-es évekre mégiscsak egy kicsit meghaladott „nyugatos” eszményeket termékenyen tudta — tudná — továbbfejleszteni. S mintha ez a hagyomány is gátolná közben, mintha alkotói személyiségének roppant szuverenitása nem szabadulhatna egészen a köréje rakódó, másodlagosan beléje idegződő, szekundér felfogásoktól” (Uo. 186. l.).

Mit mondjak erre? Nem idéztem volna ilyen hosszan, ha Tandori nem a legfon-

tosabbra kérdezne rá, az író lelkére, az R-modellre, amitől Ottlik Ottlik és nem Cervantes, Kafka vagy Musil. Ráadásul Tandorinak van is némi igaza, ha nem is az, amit fejteget. Abba persze értelmetlen volna belebonyolódni, hogy az Ottlik-életmű ad-e életreceptet, hogy példázat-e. Magától értetődően: igen. Minden remekmű ad, és pedig szerzője szándékától függetlenül; azzal, hogy van, hogy létrehozza egyszeri és hiteles világértelmezését: már megkerülhetetlen, már megváltoztatta az életemet. „Lelkem: példázat” — mondta Ady ezt is pontosan.

Más kérdés a lélek minősége. Túlságosan sok fontos dolgot kapunk Ottliktól, semhogy nekiállhatnánk rangsorolni ezeket. A világképe? Az R-modelljei? A magatartás pátosza? Ökonómiája? A távlatok hálóival sem befogható szabadság, vagy a zöld tanszerláda? Nyilván éppoly fontos a kristályos logika is, a műveletek és megnevezések aggályos pontossága. Mintha már nem is regényt, de tudományos művet olvasnánk: egy megfeythetetlen matematikai feladvány virtuóz megoldáskísérleteit, amelyben bonyolult életjelenségek állnak az algebrai jelek helyén. A mű végül is egység, megbonthatatlan entitás és erővonalaival, feszültségeivel együtt az. Bizonyos, hogy — s ezt jól látja Tandori — Ottlik szuverenitásigényét mindvégig a bizalom pereli, az imént szózatott összetartozás hűsége és vágya; az „hogya egyáltalán élni is csak a szeretet éghajlata alatt lehet”. Pontosabban: csak úgy érdemes. Ennek titka, sőt a tétje sugárzik minden sorából, mintha a szabadság is csak azért kellene neki, hogy kedvére szerethesse az embereket. Mert szereti őket, úgy ahogy vannak: gyalázatos és gyönyörű világukkal, fájdalmasan, szórakozottan eleve elrendelten és ember-volta minden elfogultságával. Ésszel felfoghatatlanul, hisz mi indokolhatja, hogy Jacobi akkor kap kedvet a játékhoz, amikor öreg kísérője hibázik a zongorán; hogy földöntúli jóérzést okoz, minden dicsőségnél többet jelent számára, mikor a koncert után ez az „öreg honfitársa” annyit mond neki: „édes fiam”. Mert azt jelenti: ez élete végleges visszaigazolása, hogy elhangzanak — mégis elhangozhatnak — az ilyen szavak. „Uramisten, gondolta Medve, hogy megszoktam őket. Mint a patyolat, gondolta nagyjából. Memphis, Nílus, Tutankhamen. Keresztretjtvények, kórház. Uramisten, gondolta, tulajdonképpen micsoda lappangó, rejtett, megbízható boldogság ez, velük lenni. Igazán kinyalhatják a fenekemet, de ha ez a vén marha most beleesne a korlátról a vízbe, utánaugranék mint a mindennapi kenyermért. Nem is a szép szeméért.” Ottlikot nem értheti meg igazán az, aki nem éli át vele az elnéző megértésnek, az összetartozás testmelegének ezt a bensőséges és cinkos áhítatát, aki nem hiszi el neki, hogy „a boldogtalanság bűn a többiek ellen”, azt, hogy egyáltalán *vannak többiek*. Hogy bár mindenkinek külön kell megvívnia nagy mérközését a sorssal, azért mégse vagyunk egyedül; magunkkal magunknál többet képviselünk. Az úrhajósok érezhették ezt a gyerekes, képtelen örömet, akik tudták, hogy a csillagmiliárdok közül a végtelen sötétben az a kis, kék bolygó az *ővék*. Ez a hűség Ottlik embersége és magyarsága is. Hűség a *Nyugathoz*, a szellemi Magyarországhoz, mely szükségszerűen épül benne tovább; tehát irreleváns kérdés: hogy meghaladta-e elődeit. És hűség az embermértékű világrendhez, akkor is, ha látta a határt, melyen túl már nem lehetséges ilyen. De tudja jól, hogy semmilyen igazság sem érvénytelenítheti a szeretetet. Ezért is heroikus közösségteremtő. Úgy képzelem: a kvantumegyenletek nagyobb arányú igazságának a birtokában is ennek folytonosságát óvja a szívében: „Minden megszakad, félbemarad, tépné ki magát belőlünk. Hát fordítsd el a fejedet. Forduljunk el. Amikor a valóság széttepi folytonosságodat, iszonyattal és elborzadva fordítsd el tekintetedet, a nagy Hermite bátorságával.”

OTTLIK ÉS A HÓ

Tolsztoj égboltja. Turgenyev ligetei. Emily Brontë és a láp. Párizs elővárosa mint „felhasogatott síkság” Flaubert-nél. Storm és az Északi Tenger. Krúdnyál a nyírségi bozótosok. Faulkner Mississippije. Móricz és a föld. Kosztolányi napsütése. Az utóbbi mester verőfénye a magyar irodalom táj- és természettörténetében közvetlen előzménye mindannak, ami Ottlik Géza világában: a hó. Ottlik havazásaira, hófödte tájaira mintha egyenesen Kosztolányi Dezső sugározná a napfényt.

*

Hogy a nemzetségi lista itt nem szakad meg, az természetes; mindössze jelezhető csupán, ami félreismerhetetlen. Tandori észjárásának útjait és utazásait, Esterházy életforma-arányokat mérlegelő kombinatorikáját: *mindkettejük mentalitásának tájait* – melyek nem kevésbé materiálisan és érzékenyen léteznek a klasszikusabb szerzők „valóságos” zsánereinél – *Ottlik havazása és Kosztolányi napsütése nélkül nem, vagy nem így láthatnánk, érzékelhetnénk.* Mert Ottlik az az ör, és Kosztolányi az az angyal, akiknek művei magukban rejtik ama „tejsavat vagy gyantát”, azt a folytonos valamit, ami csak látszólag meghatározhatatlanul *van benne* a magyar irodalomnak legalábbis egyik törzsében, mondjuk a „tizenkettő” közül. Amennyire összeköti őket „valami”, legalább annyira ritkás is ez természetesen, hiszen közönyös kötőanyag. „Mi azonban ráadásul tudtuk, hogy mindenben túl nyindnyáján külön mérközést játszunk a magunk sorsával.” Illetve: „A tehetetlen összetartozásnak időtlen időkre szóló köteléke bogozott össze bennünket; valami, ami kitermelődött, tejsav vagy gyanta, a sebekből, izomlázból, fájdalomból, törekvésekből, és lehetővé tette, hogy éljünk; valami, ami talán kevesebb a barátságnál, és több a szerelemnél.” (*Iskola a határon*) „Ottlik Gézát jószerivel az egyetlen valóban kiemelkedő jelentőségű alkotónak tartom, a vele rokon törekvésű prózairók, költők, elméleti írók, esztéták közül. Ő az, aki az 1970-es évekre mégiscsak egy kicsit meghaladott „nyugatos” eszményeket termékenyen tudta-tudná továbbfejleszteni. S mintha ez a hagyomány is gátolná közben, mintha alkotói személyének roppant szuverenitása nem szabadulhatna egészen a köréje rakódó, másodlagosan beléje idegződő szekunder felfogásoktól (...) Ottlik mindent rendkívülívé tud tenni, úgy, ahogy olykor a *Szeptemberi áhitat* költője.” (Tandori Dezső: *A kimondható érzés, hogy mégis minden... c. tanulmány A zsalu sarokvasa c. kötetében.*) S valóban, Ottlik telt, súlyos hiány-középpontiséga, némasággal határos, mégis mélyen áradó háttérbeszéde irodalmunkban, elődeinek, elsősorban Kosztolányinak és Babitsnak a számadását folytatja; ezért *bevehetetlen* erődítmény az övé, akárcsak Babitsé, az egyetlen s nem véletlenül integrálatlan-integrálhatatlan nagy nyugatosé. (Ez idő szerint az egyetlen intő szó az Ottliké, mely a Babitséhoz mérhető, s ez a tény önmagában is jelzi, hogy mi van és mi nincs.) Ottlik tényleg mintha mindig utolsó kötetét írná, a számadást, magaslaton, havas csúcok közt. „Miért, hogy mindent a lanyha pára mos? / Ki tette ezt? Ki volt a varázsló? / Miért csodálkozol csodálatos? / Szép életem, lobogj, lobogj tovább, / cél nélkül, éjen és homályon át.” (*Szeptemberi áhitat*) „És hogy lobog, lüktet mély, titkos nyugalommal az életünk a csillagok alatt.” (*Iskola a határon*) A táj, ami Kosztolányitól Ottlikon át hagyományozódik, *egy vendégség látványa*, melyre meghívtunk egy nagy úr asztalához, a fennálló, ha nem is mindig létező invitációé, a függők jutalomjátékáé, mint egy elutazásé, mely megkezdhetetlen; e látvány csakis az irodalom magában álló betétes párbeszédességében képes fölizanni. Vendégszövegek, függőbeszédék, idézetek, már látott tájak, vándormotívumok és meg nem esett emlékek világatmoszférája, az irodalom zenéje és lankás hegynyelve, nem

egyszerűen „életérzés”. A vendégség: csodálkozás, csodálat, mindannak a rendkívüli-sége, amit az író, aki közben „csak egy ürge”: *megkap, nem akkor, ha akarja, és nem is akkor, ha fut*, hanem akkor, amikor csak úgy elnézi, elhallgatja ezt az egészet, miserentis Dei. „Lassan, méltóságos nyugalommal úszott velünk a hajó a csillogos nyári éjszakában. A bordái, palánkjai, kajútjai, valamennyi fa, vas, réz és kőc alkatrésze, egész teste finoman, szakadatlanul, tetten nem érhetően remegett. Mintha nem is a hajó remegését éreznénk, hanem belül, saját testünk sejtfalainak, vagy csupán a gondolatainknak, vagy csupán a vágyainknak, emlékeinknek lüktetését, vibrálását, eleven, örök lobogását a nyugalom biztos hajósúlyába zárva.” (*Iskola a határon*) „Mily pantheizmus játszik egyre vélem...” (*Szeptemberi áhitat*) A jelenlét-hiány paradox középpont-teremtő súlya és etikája, ami a Kosztolányi-származék Ottlikban, egyébként keményen és engesztelhetetlenül Babits-i, az távol van és távol kell hogy legyen minden akusztikától. De semmiképpen sem távol a valóságos irodalmi közmegegyezéstől, amely elsősorban megértő, bár nem homályos tekintetű: szeretet. A konszenzus otthonossága ez, minden létező, vagy csak hamvánban létező irodalmi élet lassú, baráti körtánca. Ottlik nem létező, de érvényesen fennálló szerepe ellentétessé teszi *helyzetét* Babitséval, *súlyát* és bizonyos tartalmait azonban nem. E szerep a jelzett genealógia legbiztosabb pontja jelenleg. Hogy ez a nemzetséglista nem más, nem több, mint tisztán irodalmi értékválasztása a kritikusnak, az csak azért hangsúlyozandó, mert *van akusztika: nincs konszenzus*. Az akusztika zajos süket-ségére a választott értékvilág csöndje felelhet, már csak önvédelemből is. A valóságosan harcos Babits és a hiány-harcos Ottlik sem fogta-fogja be a fülét, hiszen ilyet az irodalom egyetlen bakája sem tehet, ám csak azért nem, hogy utóbb ne hallja meg ama akusztikát; megőrizhesse hallását, és tiszta tekintetét, mely a valódinak érzékelését teszi lehetővé ama „titkos, belső szerkezet” számára.

Valódi literary gentleman számára a közeg: nem akusztika, nem holmi csárda, hanem természeti, képi csönd, melyet mások, jóemberek *is* néznek (*ennyi csupán* a közösség tudata): rechehártján megmerevedett örökléte átél-olvasott emlékeknek. Elvehetetlen pillanatok ezek, amiket maguk az *elemek*, pontosan az idő és az elemek titkos játéka teremtenek, s amelyeket igazán csak nagy művekben, nagy prózában lehet *újra* megismerni, új gyermekséggel. Az antik kozmológiák szerinti *elemek* irodalmárról beszél, Ottlikról szólván Tandori, amikor „sár-és-hő-közeget” emleget. Ez a néma beszédesség, gömbölyűen talányos evidencia: a nyár fénye, rekkenő hőség csöndje, jég, eső, köd, víz, sár és hó. Alapelemek: a nagy próza szinte eposzi fundamentumai. „A Duna felett köd ült... Fülelem hegye és lábujjaim a vékony lakkcipőben majd lefagytak...” „Az elhagyott Lánchídon lépegettünk. Ernő megállt. A folyó szakadatlanul mormogott odalenn. A jégtáblák méltóságos lassúsággal mozogtak. Közöttük fürdöztek a sirályok. Némelyikük kíváncsian felszállt, megnézett bennünket, körözött, bukfencet vetett, azután bámulatos keccses ívvel ismét leereszkedett a víz színére. A korlátra könyökölve arra gondoltam, hogy ilyen hűvös, fegyelmezetten nagyvilági verseket volna jó írni, mint amilyenek ezek a fehér madarak (...) csak a kép maradt meg bennem élesen: a híd, a jégtáblák, Ernő és a sirályok.” (*A drótszeműveg*) Nos ez az: az elemek világában van a többi között „Ernő”, az emberi lény is, egy elementum, a többi mellett. Így válnak Ottlik alakjai teltebbé és mélyebbé az úgynevezett humanista fölmagasztosításoknál; egyszeri tekintet látta világa jóval emberibb, semhogy emberközpontú volna. Az elemek csöndjében a leghatalmasabban az idő hallgat, mert övé a legormótlanabb létezés is. „De nem így telt velünk az idő (...) A három év például egyáltalán nem telt el, hanem van; minden pillanata áll egy helyben, kivetítve a mindenség ernyőjére...” (*Iskola...*) Ez az eposzi állandóságot sejtető vezérgondolata a regénynek valójában az epika ellenkező végletének a kompozíciós elve, a prózai regénynek, amely a világhétköznap tényszerű reflektál formájával, és egyetlen mélyen fekvő témájával: az idő múlásával. Ezért, hogy Bébé folyton a „miként estek meg a dolgok” kérdésével, az időrenddel, az idő tagolásával és tagoló kényszerével bajoskodik. És ezért oly igaz Tandori Dezső gondolata, mely a Kosztolányi-áhitatra is utal: „ha valami, s ha nagyon is, hát a hétköznapi gondolkodásmód átlagának s „ünnepeinek” – a valóságosan látomásos

pillanatoknak – kifejezőmódja tanító jellegű ebben a prózában.” Illetőleg mintegy radikális mozdulattal lerántja a leplet a minden nagyepika mögötti, prózán túli színpadmélyről, mely egyben a lámpák előtt játszó prózaiság előfeltétele: „az *Iskola*... életpéldaszerűsége... látszólag fejez ki csupán valami átütő erejű „min-tát”, *érdemben lírai*.” (A kimondható érzés...) A többszöri idézet e tanulmányból nemcsak a genealógiának és nem is a „súlycsoportnak” szól, hanem mindenekelőtt a megértés körtancára, a hasonnyelvre, a leszármazottak Ottliktól tanulására kíván rámutatni, arra a bensőséges otthonosságra és fesztelen jártasságra például, ahogyan Ottlik művészete megengedi, hogy csak így, „per *Iskola*” emlegessük nagy művének címét. Kevesekkel tehetjük meg ezt. „Madeleine”, mondjuk Proustra gondolva, vagy „Cosi”, vagy „Godot”, vagy „Lotte”, sőt „Talpra magyar” (Nemzeti dal helyett). Azért lehetséges ez, mert Ottlik a rendezett, de nem kínos otthonosság írója, akinek nyelve, világa, „lanterszádája”, zsargonja *köré lejtene* az irodalom emberei, ellenállhatatlanul. Otthonossága ugyanakkor nem a szobáé, nem a familiáris intérieuré (mint pl. a korai Esterházyánál, és egészen másképpen Tandori hermetikájában is), hanem az elemeké, a tájé. Ottlik prózája, szabad és csillagos ég alatt, olykor hófödte mezőkön terül el. Ama jó érzés, hogy Ottlik műve, mondata *itt van közöttünk*, éppen abból fakad, ahogyan *az ő hava ropog és csikorog* a cipőnk – különleges, bár nem ritka esetben –, a bakancsunk alatt. Otthonossága a hűvös levegőtől, a ködtől, a sártól, a hideg téltől, a távoli napsütéstől lesz: hazává. Rend ez, mely persze tartalmazza, és nem nélkülözi a híres-neves kuplerájozást sem, hiszen élő, lélegző szervezet, e nemben alig akad párja irodalmunkban. E nyilván aggályosan végigondolt, fesztelen hatást egy talányos – mert nem egyértelműen pokoli, noha korai – kálváriára következő belső szabadság, az idővel, a testtel, a mozgással gazdálkodás szabadsága árasztja. A *nagyvakációs világkép*. „Például attól a szabadságtól voltam mélységesen, szinte ittasan elégedett, hogy a két lépcső közül azt választhattuk, amelyik jölesett (...) Talán a szabadság sem helyénvaló kifejezés itt, mert többről van szó. Kötetlenségről, tehermentességről. Az érzékelés szabadságáról, hogy birtokba vehessem a világot.” (*Iskola*...)

Egész művészetének keretessége, rejtett ciklikussága fejeződik ki abban, ahogyan az egyes művekben az elemeket (sár, hó, köd) azonos vagy hasonló értelemben használja. Néhány példa említhető most az arzenálból. A *Drugeth-legenda* novella-részében a hó lehullása szinte szövegszerűen megegyező funkciót tölt be az *Iskola*... híres, már-már eposzi, egyben kegyelmi hőésésével (II/20–21.) „Az úgy volt..., hogy még a mértanórán, a bicegő Kovarzik óráján elkezdett esni a hó. Ennek én is nagyon örültem (...) Mindnyájan tudtuk, hogy ez nem az évszak egyszerű fordulása.” A fehérség, amely a gyásznak a rejtett, nem közismert, s így távolságot, sőt (a történet révén) frivolitást sugárzó színe, éppen ez vonja be Drugeth Balázs temetésének jelenetét is. „Mondom, fehérség, téli derű keretezte történetét. Letaposott hóban lépkedtünk...” A hó mindig ujjongást, szorongással teli élet-boldogságot zúdít szereplőinek életébe; nem kétséges, hogy a legprózaibb, *anyagi* ajándékként hull alá. Legjellegzetesebb, és nem véletlenül legendás esete ennek az *Iskola*... említett, természeti, kompozicionális, atmoszférikus csúcspontja, ami közvetlen kilendülése egyben a mű mélypontjának, a teljes, reménytelenül sáros Második résznek, „amelyen” már csak a hó könyörületessége segíthet. „... ugyanolyan átmenetinek éreztem, mint az első napon. És semmilyennek. Csinálta az ember, amit kellett, egyelőre. Egyelőre? Meddig? Örökké. Vártunk valamit. Tudtuk, hogy hiába várjuk. Sosem lesz itt semmi. Meneteltünk (...) és bokaig sároztuk a cipőnket a csúszós, vagy tapadós, vagy híg latyakban, míg egy szép napon, december első hetében le nem esett a hó.” Utána új fejezet következik, melynek első bekezdésében a Drugeth-idézethez hasonló mondatok találhatók, majd a szakasz-záradék így szól: „Részeg lett az ember, oly hirtelenül érkezett a hőésés. Erre a lehetőségre nem is gondoltam.” Ottlik tájainak tehát a „rivalda” előtt természeti, a „színpad mélyén” lírai-kegyelmi rendje van, mely azonban oly kiismerhetetlen, akár a motívumok, az események és cselekedetek rendjét kúsztáló és tagoló idő. A kettő nem független egymástól: a hó lehullását kísérő *érzület kivárás dolga*. Ezért aztán a váratlan-kivárt hőésés, természetesen

lehetetlen a sár korszakának lassító, elviselhetetlenségig fokozó leírása, a kivárás nélkül. *Sár és hó*, mint e rész címe mondja, mintegy a Medve Gábor-kézirat Szent Pál-idézetének harmadik tagmondatát helyettesítve, elfedve: sed miserentis Dei – sár és hó. Ez a kiismerhetetlen rend. „A »jó dolgok« föllelhetetlen helyről érkező ajándékok, életmentések.” (Tandori) A váratlan lehetőségektől kiszámíthatatlan rend Ottlik művészetének még két helyén válik nagyszabásúvá, és boltozatossá: a *Történelem* című írásban, illetve a *Hajnali háztetők* párkány-jelenetében. Mindegyik rimel a többire, és értelmezi azokat. A *Történelem* bravúrja az, hogy a hirtelen, apokaliptikus hóesés, mely ujjongással és félelemmel tölti el a pár száz métert bukdácsoló, védett életveszélybe csöppent elbeszélőt, az egyben az 1942-es, 1943-as tél eseménye, és Ottlik egyetlen szó vagy mondat utalás nélkül – *Voronyezst írja meg a vérmezői jelenetben*. Zárómondatai ráadásul kísértetiesé váltak az idők folyamán: „Tehát ez történt például ebben a háborúban, amiről a történetírók nem fognak tudni: hogy télen esett a hó” — mondta az író. Valóban: Voronyezs, és az egész háború, mint oktondi, homályos, zavaros, magyar bűnbeesés, a résztvevők számára máig elsősorban hallgatás és értetlenség tárgya, rémületes emlékeztetés (és hogy ez így van, az mégiscsak a miért?-re mutat). Sosem tudják meg már az igazat és valót („hogy télen esett a hó”) talán azért, mert szemünk a sár látványát nem bírja el. Ezért aztán mindig megmarad az az esély, hogy tiszta, fehér hó temessen be. Ottlik „történelem”-élménye, rejtélyes, *in contumaciam* háborús allegóriája viszont: mélységes letisztázás két nyomtatott oldalon. Az életujjongás a vérmezői „háborús pánik” közepette, visszatérő „lírai” válasza Ottliknak a természetre. „mert a lelkem mélyén ismertem jól annak a lágyan hullámzó, sodródó mozgásnak a rejtett törvényeit, ami a létezésemet hordozta.” (*Iskola...*) A *Méreg* című másik remekmű ugyanezt a kánikula elemében fejezi ki: „Sok lesz a napból-morogtam-, egészségtelen, ugye? – »Méreg« — mondta a doktor kurtán. Feltámaszkodott, hogy az arcomba nézzem. Összenevettünk. Füttyült rá, hogy méreg.” Ez után következik az írás zárószakasza, a „Méreg” kezdetű, csaknem himnikus ismétlésekkel. „Méreg az arzén és méreg a szenvedély, méreg a szépség és méreg a boldogság.” Amiképpen „méreg” a hó, amibe belefagyhatunk s amely ugyanakkor kegyelemként hullhat a községi kiskadétokra. És ugyan-e jelenik meg *A drótszeműveg* sirály-hűvösségében, mely rejtett ars poetica. A három közül egyikben sem fél: a nagyokhoz hűen megengedi magának a didaxist (Ottlik ugyanis világfi, *Weltkind*, a szó magasabb értelmében, dolga tehát *csupán* az általa tanult és felállított etikett megszegése, az továbbá, hogy kellően ügyeljen eleganciája hanyagságára.) A hűvösség – amely egyébként általában a havazást megelőző, tiszta légzéshez hasonló állapot – végül a *Hajnali háztetők* mindenben túli józanságának pillanatában jelenik meg, Halász Péter beszámolójában, mit is látott odafönn (ez a józanság különben kiegészítő ellenlábasa az említett, havas ujjongásnak.) „Kiváltságosan őszi hajnal volt (...)” „Megérte, te félbolond? — kérdeztem. Rám nézett és hunyorgott. — Jó volt — mondta.” A párbeszéd után következő látvány-leírás valóban a *Hajnali részegség* prózai párhuzamosává emelkedik: — „Alapjában semmitmondó kép. Piszkos falak, tetők cikcakkja. Az Andrássy út túlsó ablaksora vakon csillog a napfényben. A Vár zöld teteje is fényes. A Múzeummal átellenben kinyitottak egy ablakot, s kócos nő ásit és nyújtózik. A redőnyök mögött alszanak. Valahol szól az ébresztőóra.” Teljes rím csendül a *Méreg*-gel is a fejezet záradékában: „ — Hát Péter — sóhajtottam. — Valamit csak kell csinálni az embernek az életben. — Miért? — kérdezte tágra meredt szemmel. — Miért kellene? Erre nem tudtam válaszolni. Néztünk egymásra.” Valóban: nem elegendő-e „mindössze” kemény munkával, *csak úgy*: elmerülni ebbe az áhitatba, az elemek, a városképek pusztá, büntelen létezésébe? (Mellesleg ebben, az eredetileg az *Iskolá...*-hoz tervezett kisregényben is található egy havazás-jelenet, mely a *Hajnali részegség* báli vízióját folytatja, ideleenn: „A gázlámpák füzére beleveszett a hóesésbe. Pirosra csipett orral érkeztek a kislányok, és hosszán tollázkodtak a ruhatárban. Előtűnt a sok túllvirág, bársonymályva. Világoskék, fényesfehér, ügyefogyott selyemruhák suhogtak.”)

Ottlik világában a hó-motívum ellenpárjai, a mérgező napfényen túl, melyek persze egymást feltételezve alkotnak kozmoszt: a köd, az eső, a szél meg a sár,

mintegy a hó kegyelmével szemközt. Mindig az időrend megbomlásával társulnak: „Szeptember 1-e és október 6-a között történhetett tehát – de micsoda? Hogy felébredtem éjfél tájt az esőre? (...) S hogy lent a ködben pár lépésnyire lehetett csak látni, és csak lazsáltunk a csuklón? Hiszen lehetséges, hogy ez a három dolog nem egy napon történt.” Másutt: „Történhetett jóval előbb is. Sűrű köd volt kint (...) Persze sokszor volt nagy köd reggelente.” Hogy azután kevéssel arrébb „lecsapjon”: „mert valamilyen – bármilyen, megszokott, és ismert – rend mindig ráerőszakolja magát a rendezetlen dolgokra; s talán éppen a lényegét sikkasztja el: a rendezetlen dolgok még ismeretlen, valódibb rendjét.” – hogy ezzel a visszacsapással („s talán éppen” ...) zárja a gondolatot. Az időjárás változékonyságának banalitásába rejtett, krédónál mélyebb tanácsalanság, mely csak úgy elnézi az elemek, és az idő „tudós tudatlanságát” – csodálkozó, *kérdező tisztánlátáshoz* vezet. „Mi hát a lényeges?” A csodálkozáshoz való kerülőutas ragaszkodása: életfenntartóan etikus, mert ama „szerkezet” megőrzésének egyik fő biztosítója. A szabadság *belső* védelme ez – akár a végváriak „értelmetlen” küzdelme az országhatáron, ez a vérbeli, „nyugatos” eszmény –, amely kemény csuklógyakorlat eredménye: a ködben, amelyben *éppen azért* hajtja végre a parancsokat Medve Gábor, az a kisfiú, aki ugyanakkor a ködben szökésre is képes, *mert* nem látja senki. Tehát el is lazálhatná. Holott tudjuk, mennyire szeretnek az Ottlik-világban unatkozni és lazálni, mekkora értéke és tartalma van a semmittevésnek! „De ha leszállt néha ez a vastag, ólmos köd, a kedvünkért szállt le és nem a rajparancsnokok kedvéért (...) s azóta soha nem érzek pánikot sűrű ködökben, általános zűrzavarban, világfelfordulások idején, bombázott, sötét városokban és vesztett háborúkban, hanem csak zsebre vágom a kezem, és nyugodtan ácsorgok egy helyben, az egekből alábocsátott ólomfüggönyök alatt. Ezt is tudni kell, mert Szeredyvel például nemegyszer ezzel a kitanult, ősi nyugalommal és *belső elégedettséggel* eregettvük el fülünk mellett a hatalmasok ködbe kiabált, fejvesztett vezényszavait.” Látnivaló, hogy a vendégség látványa, melyben a hó a legfontosabbak egyike: *a világ nézete*, a világnak változó, mindig mozduló képe (nem filozófiája tehát!), a pillantás mélyén azonban rezzentelen, és laza nyugalom honol: a függetlenségé.

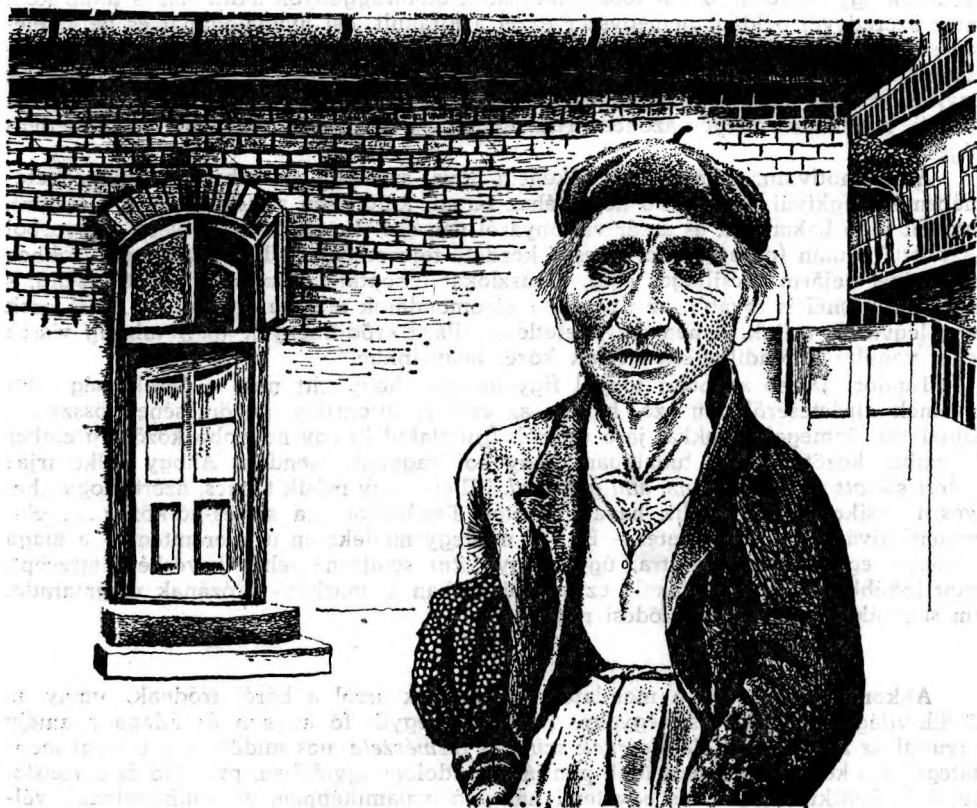
A sár-motívum, a köddel, és főként a hóval szemben, az *Iskola* ... világegyetemében kétségkívül az Inferno képzetéhez társul, különösen akkor, amikor a testünk legalját fedő bakancsok és a sár viszonyáról van szó. Innen, a legmélyebb bugyorból „szokott” azután (pl. a „Se hó, se eső” kezdetű fejezetben) Ottlik a nagy epikusokhoz méltó ívet bejárni a csillagos égig, a zászlókat lobogtató, vitorlacsattogtató szélíg, s még lüktetésnél is tovább, az ilyenfajta zárómondatok álló harmóniáiig: „Mert ezek nem légvárak voltak, hanem bevehetetlen, szilárd erődítmények (...) mindig vissza lehet vonulni a rendíthetetlen falak közé, hegyeinkbe.”

Tandori Dezső azonban joggal figyelmeztet, hogy „itt nem a derekasság életelveinek hirdetéséről van szó, hanem az emberi integritás megőrzésének összetett, fájdalmas, önmegalázásokkal járó útjáról. Így alakul ki egy nagyobb közösség ember és ember között, annak tudatában, hogy hol vagyunk esendők. Ahogy Rilke írja: „Mert sújtott az erő, / Vonz, ami gyengéd.” Illetve egy másik tanács, azért, hogy „helyesen” csikorogjunk Ottlik haván, szintén Tandoritól: „a sár-és-hó-közeg ... elemeként kívánja / a költészetet – B. P. / mintegy mellékesen újjáteremteni – a maga számára, egyszeri használatra, úgy, hogy *látni* segítsen; tehát kevésbé életrecept, mint inkább érzékenységi-iskola ez a líraiságában is markáns prózájának megmaradó, ám semmiképpen sem nevelődési regény.”

*

Akkor, amikor ezek a mondatok és idézetek arról a hóról íródnak, amely az Ottlik-világ természeti és kegyelmi rendjének egyik fő anyaga és állaga s amely egyúttal az *író mostani életidejének színe és természete*, nos midőn ez a télvégi mondatgyűttes készül, Budapest több pontján, gondolom egyidőben, prózaírók és esszéisták, költők és kritikusok, olvasók és egyetemi hallgatók, valamiképpen, elkerülhetetlenül, vélhetőleg „Ottlikon dolgozik”. Valaki Tandori idézett tanulmánykötetét forgatja kom-

mentárként, miközben véget ér a hó korszaka, noha barátságtalan szél fúj. Valaki az *Iskola a határon* teljes szövegét lemásolja váltott tollakkal, egyetlen hatalmas papírlapra, miközben mérnökasztalára szüntelenül süt a nap. Valaki Ottlik *Kosztolányi* című írását elemzi a bölcsészkaron, együtt a szóban forgó *Boldogság* című szöveggel (keretes-betétes megoldás!), miközben tél s tavasz vitázik „melyikük mi”. Valaki átfogó Ottlik-tanulmányának megírása közben heteken át nem képes másról sem beszélni, mint arról, aminek a bűvöletébe került, miközben naponta váltakozik koratavaszi derű értelmetlenül borús felhőzettel. Valaki egész éjszaka beszélget, vitázik Babits rémületes hiányáról szellemi életünkben, egy már jobbaktól sem mindig észlelt romlásról és rontásról, hogy a diskurzus Ottliknál kössön ki, mint talányosan gyógyító, rejtőzködő középpontból, majd kilép az enyhe, csalóka, februári éjszakába, egyre józanabbul. Meglehet, másvalaki versen, megint más iskolai dolgozaton, rosszabb esetben holmi köszöntőn dolgozik; mindenesetre: készülnek. Írunk a hóról, az Ottlikéről, midőn odakint „lassú felmelegedés várható”, de mégsem *ettől* lesz – könnyebb, hanem az ő kemény teleitől. Nincs szó többről, csak ennyiről: *van* a jég, *van* a köd, *van* a nap, *van* a sár és hó. Nem annak, aki fut, és nem is annak, aki akarja. „Véget ért a sár korszaka.” Hiszen Ottlik és a hó: mindig voltak, vannak. Fehéren, rejtélyes világossággal, szikrázó keményen. Ebbe a hóba beleharapni, ha bátor áhítat nélkül nem is igen lehet, de: kell. Körülötte, fölötte nyugodt, tiszta a levegő – ősz és tavasz között vagyunk.

Sírni szeretnénk, mint az emberek

*Majd megjöttök, hogy melegedjetek,
levetitek a fagyos maskarát,
nem firtatjátok többé, ki a szebb,
ki a gonoszabb, ki az ostobább,*

*a legnagyobb bűnös is megbocsát,
és nem érti, hogy mitől van meleg,
állati szag tölti be a szobát,
sírni szeretnénk, mint az emberek,*

*majd megtaláljuk, ami elveszett,
mert mindenki elveszti önmagát,
végtelenben dobogó egyszeregy,
folyamatos lesz megint a világ,*

*majd nézzük egymást, mint a katonák,
akik túléltek, amit nem lehet.*

Megmarad minden, ami elszivárog

*Alázat tartja össze a világot,
kényszerű meder zuhanó folyót,
megmarad minden, ami elszivárog,
kipusztulnak buta ragadozók,*

*így döntöttem, mert keresem a szót
a történetre, hogy egyszer fölállok
kijátszani a gravitációt,
miként Heródest a háromkirályok,*

*én nem tudom, hogy ki, miben hibázott,
de bennem földig hajolnak a jók,
főlemelik a betlehemi jászolt,
s ott van alatta minden, ami volt,*

*tükrözöm őket, mint napot a hold,
és elfogyok, mert árnyékukba járok.*

Éltük a szép, boldog jövőt

*Minthogy maholnap vége lesz,
ez volt mégis a te időd,
olajozottan járt a föld,
röpítette az életet,*

*az erősek a szépeket,
a szépek a nagyon erőst
s egymást ölelték, aki ölt,
megölhették a többiek,*

*a gyenge szépen élhetett,
a gyáva megerősödött,
a szorgalmasnak szárnya nőtt,
a lusta is írt verseket,*

*begyógyult minden régi seb,
éltük a szép, boldog jövőt.*

KVARTETT, OTTLIKÉKNÁL

E baráti körben a magunk örömeire való házimuzsikálás ízeire ismerek. A Krisztinában... Ahol: egy raj galamb csap föl, mintegy szita alól egyszerre a templomfalon.

Az ablak keretében a Haydn-émlékmű; a Horváth-kert, kamaszkorom parkja. Nemes Nagy Ágnes versben, prózában is szólt e tájról, éltetve bennem az általa fölfedezett valóság képeit.

Képek! Erről lesz mit mondaniok!

Galamb, galamb! Röpítsd fel hát a képet,
a sárga mögött lengesd meg a kéket,
hogy megmaradjon, mozdulatlan,
egy szárnycsapásnyi mozdulatban.

Az egymással szemben (képzeltbeli négyzet sarkaiban) ülő társalgókról – mint-hogy egyikük a világhírű Magyar-kvartett tagja – nem is nehéz azt képzelni: vonósnégyes társaság ők! A primárius Nemes Nagy Ágnes, Mátyás Iván a másik hegedűs, a brácsás mindenesetre Koromzay Dénes, Ottlik Géza a gordonkajátékos szerepét kapja tréfás vízióban.

A témák, gondolatok nekilendülései – akár a zene szólamai. Az élő beszéd kalandjába, könnyelmű siklásra hívtam költőt, novellistát, muzsikust, regényíró. Olyasvalami ez – írja a Próza kötetben Ottlik –, mintha egy hosszútávfutót beneveznének helyből magasugrásra; lehet, hogy 135 centimétert ugrana, ami nagyon szép, de mégse ez az igazi foglalkozása.

Magnóval ügyetlenkedem Ottlik Géza asztalán, négy irányból kell a hangot rögzítenünk.

Később kiderült, fölös igyekezet volt. Nincs áram a fali csatlakozóban, üres a hangszalag.

A gépnél elménk csak azáltal különb, hogy a kihagyás technikáját eleve tudja, s felejteti is képes. És a mondatok emlékéhez előhívható a mosoly szókereső csöndje, egy gondolat világrasegítésének kézmozdulatában az óvatos öröm, s a vállrándítás, legyintés, fejcsóválás iróniája, mely vackaink melegségével van teli; a Mátyás-féle „tehetetlen szeretettel.” Ami lekottázhatatlan.

Valamit motyoghatnék a mesterség halálos kockázatát vállaló lendületéről, e tudat törvényeinek gyémánt-kemény eszközeiről...

Maradjunk inkább a magasugrásnál.

– Fenét – mondja Ottlik Géza fél hét felé, már nem tudom mire, de Ottlik-hangsúllyal.

Én pedig a „sursum corda” áhítatát érzem, melybe jótékonyan vegyül a társaság derüje, valamiféle tánciskolai hevültség. Nos, magnó nincs; az ember csak töredékeket idézhet. De úgy megőrül egy-egy hitelesnek tetsző félmondatnak, hogy fűtyül az összefüggésekre.

Előbb még Kosztolányira bámultam rá: divatos frakkban mondja az Ilonát. Tiszta zene – gondolja az ifjú brácsaművész is, az est közreműködője. Koromzay-val együtt csodálom Kosztolányit, aki talán már hallott a két fiatal íróról: Örley Istvánról, Ottlik Gézáról...

Felocsúdok e tünődésből s a Lac Léman, a Genfi-tó partján találok magam

Vevey-ben, ahol a Nestlé székháza van, s ahol az a kiváló zeneegyesület működött. A magyar vonósnégyes rengeteget járt oda, és Casals és Backhaus.

– Mi harmincnyolcszor adtunk ott koncertet.

Koromzay Dénes szavai mögött a magam háttérfilmje is megindul: Vévey-ben a Bleu Léman leánynevelőben volt a szállásunk. Kis hindu hercegnő kínált meg pogácsával. Előző este Alfred Cortot-val készítettünk riportot, s Dürrenmatt is azt dörögte a telefonba, hogy felkereshetjük a másik tónál Neuchâtelben.

Szóval napszemüveg ablakaival a Nestlé-ház! Már nem lehet másra, csak Koromzayra figyelni!

– A koncert után vacsorára hívták meg a művészeket, külön hotelba, vagy magánházhoz. Négyen ültünk a vacsora-asztalnál, angolul beszélgettünk, a másik szobában nagyobb társaság. Egyszer csak megjelent egy őszhajú úr – („elanyátlanodva!” – szól közbe Ottlik Géza egy szurkoló izgalmaival) – igen, (bólint Koromzay) eléggé elvesztettnek látszott, nem tudta mit csináljon. Odajön, s megkérdi, leülhet-e hozzánk, s egyúttal bemutatkozik: Charles Chaplin. Majd leestünk a székről. S nemcsak leült az asztalunkhoz, hanem elszórakoztatott bennünket a történeteivel...

– Filmjeinek címlistáján néha az olvasható: zenéjét szerezte Chaplin...

Látszik, hogy Ottlik Géza ismeri már jól az elmesélni valót. Kisegítő kérdéseire Koromzay hálásan válaszol.

– Igen. Azt mondta, fogalma sincs a zenéről, néha elfütyül valamit, ebből azután szakemberek megcsinálják a filmzenét... Közben megszólalt a zongora a másik szobában. Félseg, csúnya, kicsit púpos nő kezdett zongorázni, átszellemülten, gyönyörűen. Clara Haskill volt, akiről azóta Vevey-ben utcát is elneveztek, Fischer Annie mellett a kor egyik legjobb zongoraművésze – a zenélésben valósággal megszépült. Chaplin le nem vette róla a szemét, a zene nem érdekelte, csak a nő mimi-kája, az arc átváltozása, a kifejezés e tünete... Elválaszthatatlan barátok lettek, noha nem értették egymás nyelvét; mutogattak...

Koromzayék világsikerét emlegetjük. A nagy bemutatókat, turnékat, a rengeteg munkát, erőfeszítést, gyakorlást. Aszkézis ez? Nemes Nagy Ágnes határozott választ ad.

– Én igenis aszkétának tartom Koromzay Dénest, a nagy zenészt, egyszerűen azért, mert a zenének sokkal magasabb a technikai minimuma, mint a költészetnek. Ami a költészetben technika, verstan, azt minden értelmes ember kb. két óra alatt megtanulhatja. Ezzel szemben a zenéstől sokéves erőfeszítést követel, hogy pusztán a technikát megtanulja, hogy birtokba vegye a hangszert.

Koromzay tiltakozik. Ő nem aszkéta. Különben is: előadó és nem alkotóművész. Közben Ottlik előrehajol s hirtelen hátra. Eleven pillantású, csontos kamaszfiú izgalma ég benne; beletúr ősz hajába.

– Ezra Poundról beszélj, hiszen írt rólad...

Koromzay a magnóra pillant, azt hiszi, hogy működik...

– Budapestre jött Serly Tibor és szerzői estjén mi is játszottunk. Ő pedig segíteni akart bennünket a külföldi sikerek, fellépések nagyon vágyott lehetőségei felé. Van nekem egy bolondos költő barátom – mondta –, aki Rapallóban él, zenével is foglalkozik, alapított egy zenetársaságot. Rövid levelezés után ott találtuk magunkat Rapallóban. A vonatnál ott várt minket egy nyurga, vörösszakállú, lobogó vörös hajú úriember. Fogalmam nem volt akkor, ki az az Ezra Pound. Nagyon szíves volt, vacsora után föl vitt az öbölre néző padlásszobájába. Az első, ami feltűnt nekem, hogy egy három méteres kitömött cápa lóg a falán. Ernesttől kaptam – mondta futólag, s én, aki húsz-huszonegy éves voltam (Hemingway nevét épp csak ismertem), s egy ekkor megjelent antológiából származtathattam az amerikai irodalomról való minden tudásom, azonnal heves vitába bonyolódtam vele. Még a saját szakmámban sem voltam senki, s mulatságos arra gondolnom, hogy igen ártatlanul, a világ egyik legnagyobb hatású költőjével fecsegtem irodalmi kérdésekről – hát ez mindennek a csimborasszója. Ottlik Géza fedezte aztán fel egy angol folyóiratban; Ezra Pound rám hivatkozik, mint egy mindenki által elismerendő szaktekintélyre, s minden ma-

gyarázat nélkül közli: Koromzay azt mondja Bartók Ötödik vonósnygyeséről, hogy ezt így és így kell játszani...

Néhány perccel hét után, Koromzay a zene intellektuális és érzéki hatásáról beszélt. A hangok (a tartalom legyen bár súlyos, vagy könnyed) valamiféle nehezen megfogalmazható emóciót váltanak ki az emberből. Van a zenében valami abszolút ősi...

S a regényben?

– Nem lehet az emberi nyelvet kihagyni, mert az tele van a maga önálló jelentés-berendezésével s akárki, bármit ír, az olvasó a történetet keresi, az epikát, s ha tetszik, ha nem: „megtalálja” benne. A festő is, hiába menekül teljes absztrakcióba, akármi fenét csinál, az valamihez hasonlít; hozzáadjuk a látványhoz a konvencionális víziókat...

Hallgatva e mondatokat, elhatározom, hogy majd újra olvasom a régebben megfogalmazott Ottlik-szöveget. Utólag idézhetem is. „A legfontosabb dolgokról nem tudunk beszélni, vagyis gondolkodni sem. Létezésünk alapjai – a hallgatás mélyén – sértetlenül őriznek ép, teljes tartalmakat. A nyelv fel tudja bontani roppant összetettségüket részjelentésekre, érzelmi, indulati, etikai, esztétikai, gondolati, akaratit jelentésekre. Ezek az értelmezések mind csonkák, hamisak. Az író a nyelvet nem ebben az értelmező, felbontó funkciójában használja, hanem éppen ellenkezőleg, mondhatnánk visszaélve a nyelvtan szerkezetével és a szavak jelentésrendszerével, versében, regényében a világ eredeti épségét és teljességét igyekszik visszaállítani. És ha ez egyáltalán sikerül neki, csak a szövegébe beáramló hallgatásokkal sikerülhet.”

Koromzay kisé elbizonytalanodva ismétli meg Nemes Nagy Ágnes nyílt kérdését: van-e megfogalmazható tartalma a zenének?

– Arányok, formák, indulatok, emóciók. Azt hiszem, egyszerűen a nyelv nem elég gazdag ahhoz, hogy lefordíthatná azt, amit a zene kifejez, gyakran igen beszédesen...

– Csodálom és irigylem a zenét. Hatalmas technikai alapot, lépcső után következik az, amit művészetnek lehet nevezni. Már mondtam: a technikai minimum az irodalomban sokkal kisebb. A nyelv szűkebb, s ezt én költőként erősen érzem. Mit én! Mit fejezem ki magam ilyen szubjektíven. Az egész 20. századi irodalomra, költészetre jellemző, hogy megutáltuk a nyelvet. Miért tépdessük szét a nyelv szövetét a regényben is – bocsásson meg Ottlik Géza! – regényben, versben, mindenben? A kényszerítő konvencionális miatt, ami minden szóban benne van, s ami nemcsak konvencionális: szűkös is. Mondok valamit: a nő divatszabóságok nyelve gazdagabb, mint a költészeté – mondja Nemes Nagy Ágnes a maga utánozhatatlan szigorú humorával. – Már bocsánatot kérek: a szoknyát százféléképp lehet szabni, van válltömlő, vannak divatszínűk – padlizsánlila barátság nincsen. Ha majd újra ott tartunk a nyelvvél, hogy oly természetesen beszélünk az érzelmek árnyalatairól, mint a nő divatszabóság a maga dolgairól, akkor talán újra kezdhünk valamit...

Ottlik Géza ezután Utrillo-képeket említ, melyben ő gyerekkorának utca-torkolatait látja, a maga emocionális világával. S ha mások is így vannak vele, akkor ezek tökéletesen különböző gyermekkorok... Tartalom és lényeg kérdése még megoldatlan. Az emberi nyelvet, a fogalmi berendezést, a nyelvtant a jövő évezredben korrigálni kell és bővíteni – maradjunk ebben.

Félórával később megtudom, mi volt a csütörtöki Rónay-asztal, s mi a hamburgi mérték... Amikor igazi ökölvívók, csakis egymás közt, függetlenül az üzlet útvesztőtől, lehúzott redőnyök mögött megmérkőznek... Hamburgban minden évben megrendezték a „földalatti világ bajnokságot”, melynek eredményét, a hamburgi listát csak ők maguk ismerték... Ebben csak a tiszta, valódi érték számíthatott.

Ottlik indulatos, szakadozott cselló-témái fölé tartózkodó-józan Mátyás-motívumok torlódnak.

– Azért Rónay Gyuri asztala nem volt valami szigorú irodalmi akadémia! Azért mégsem. Nemcsak irodalomról volt ott szó. Teveled se regényről, régi filmszínésznőkről vitatkoztunk. Rónay Ferencváros-drukker volt, s rengeteget beszélünk futballról. Ő járt is meccsre. Ágnes ilyenkor kissé csüggedten hallgatott minket, valahogy nem lobogott benne igazi érdeklődés a futball iránt.

– Mi viszont – folytatta Ottlik – gyönyörűen túrtuk Rónay és Ágnes vitáját az anapestusokról.

– Tűrhetetlenek lehettünk valóban. Mint az akvaristák, amikor a vízibolha tulajdonságait mérlegelik; de Iván, maga csodálkozni fog, még én is nézek futballt. Lelkesen kiáltom: szöglet!

El nem tudom gondolni ezek után, ki kezdte az impresszionizmust emlegetni. Melyből e nemzedék – túl is jutva rajta – származtatja magát.

– Bizonyos távolság van a regény megírása és az olvasó felfogása közt, vagy a festő és a szemlélő között – időbeli távolság. Ócska példa, hogy Adyt a kutya nem értette a század elején. Most próbálja valaki megmagyarázni egy 14 éves gyereknek, hogy Ady érthetetlen. Én megpróbáltam, mert ugyebár, tanár vagyok. Na, reménytelen: mindenki érti. Időbe telik míg a megcsinált kreáció átszivárog az olvasóhoz.

A képzőművészetben én ilyen olvasó vagyok... Még értem Szőnyit, s talán eljutottam a modern klasszikusokig...

– És tovább is, Ágnes! – véli Ottlik.

– Jó. Chagall, Picasso, Braque. De ők már klasszikusok.

– Picassót muszáj felfogni, olyan erőszakos, hogy lerohanja az embert.

– Egyszerűen áttör mindenben – kapcsolódik az előzőkhöz egy Mándy-mondat.

– Azt mondanám, hogy tűrhetetlen zsenialitással és erőszakossággal.

Ottlik anekdotával felel:

– Amerikai milliomosnő egy kiállításra elhozta azt a festményt, amit Picassótól vásárolt. Picasso rápillant a képre s kidobja. Ez hamis. Hogy volna hamis, képed el a milliomosnő, hiszen a szemem láttára festette! Mire a mester: sokszor festek hamis Picassót...

– Na, visszatérve a képre (ami a novellában van) azt mondhatom, az a tömörítés miatt kell nekem; a mondanivalót összefoglalom egy-egy képszerű mozzanatban. Én a festményeken is novellát látok, amittől bármely festő dührohamot kap...

Mándy Iván jó alkalmat ad, hogy a költészet képeiről faggatózzam, említve Nemes Nagy Ágnes A képekről című versét. „Hogy szerettem a képeket!” A vers első sorát idézem, s a „vágta és fékezés gyönyörének” gondolatát. A költészet képei. Változnak e verseiben? Hátat fordít tán nekik?

– Origónk a századvég volt, a századelő. Ehhez képest nagyon megváltozott az ízlésünk, az is, ahogy a költői képet használjuk. Elmondhatom, hogy akik itt ülünk írók, hárman, mi egyformán nagy szerepet szánunk: a kihagyásnak. A mi „modernségünk” nem a dolgok összezagyválása. Ottlik a világ egyik legvilágosabb írója, Mándy a tökéletes átélhetőséget nyújtja lírai prózájában. Sok mindent merítettünk az avantgarde-ből, a filmből, de az elhagyás technikája nem más, mint a dolgok lényeges vonásainak kiemelése. Mi szüntelenül vágunk. Gondolattársításaink sebessége akkor ugrott meg, amikor az autóé, a századelőn. Egyszer csak nem lehetett ugyanabban a tempóban gondolkodni, mint korábban. Ez elsősorban a kifejezés tömörségére és gyorsaságára vonatkozik. És ezt a kihagyásokkal lehet érzékeltetni. Képek, képzetek szakadékokon átugorva és köztük a szünet, a csönd ugyanannyit mond, mint amennyi ténylegesen, verbálisan belekerül a versbe.

Hogy pillanatnyi csönd támad, arrébb csúsztatom a magnót, mint valami bon-bonos dobozt, s most házigazdánkat kínálom vele. Már folytatja Nemes Nagy Ágnes gondolatsorát, rá se hederít a hangfelvételre.

– Én racionális író vagyok, konzervatív, régimódi. A racionális nyelv pedig nem alkalmas annak az anyagnak, tartalomnak a közlésére, amit el akarok mondani. Amit megírtam, ki kell radiroznom, mert pontatlan és ambivalens. S mi ezt az ambivalenciát használjuk közlésre. Tehát a kihagyás a nyelv hibáinak és alkalmatlansá-

gának elkerülése. Ha az ember eldobja, amit írt, ez is kihagyás: nem szeretek hamis Ottlikokat írni...

Nemes Nagy Ágnes megemlíti: az irodalom a nyelv botrányából jön létre...

– A kihagyás nálam... Csak a történetét tudom elmondani. Az ember ír, ír, – kézzel írok, szinte a magam számára is olvashatatlanul. Azután a géphez ülök, mint a vágószobában a film vágója, s akkor kezdődik a dolog legkegyetlenebb része. Söprök, söprök; dobom ki a felesleges képeket, s amit kidobok, kívágok – akaratlanul is filmes módon – az legalább olyan fontos, mint ami megmarad a novellában.

Koromzay derűsen nézi barátait. Generálpauza. Hátradől egy öreg széken.

Igen – bölogat tiltakozó gesztussal Ottlik –, szeretem a matematikát. Valamit tanultam tőlük, ami a regényírásra is vonatkozik. A módszerük ez. Ha megoldanak, sőt: feltalálnak valamit, azt nem használják tovább, azt eldobják. Nem a megoldást, csak a megoldás módját őrzik meg. Ez az, amit algoritmusnak neveznek. Néhány íróársamat olyan matematikushoz hasonlíthatom, aki megtanul szorozni-osztani, végzi a maga által feladott műveleteket évtizedeken át és könyv alakban közli a helytálló végeredményeket. Ilyen író például...

Nemes Nagy Ágnes tiltakozó pillantása csak olaj a tűzre.

– Tolsztojból is sokmindent ki lehet ma már hagyni.

– Ha már fogalmam támadt róla, szívesen használom az algoritmus szót. Gyakori irodalmunkban a világirodalmi eredményeknek olyanféle átvétele, ami helytelen. Mert kész valamit vesz át; technikai szinten az úgynevezett modernséget. A huszadik században természetesen huszadik századi módon kell írni, de átvenni: az algoritmust, a módszert kell! Azt sem átvenni: a magunk módján kiküzdeni. Semmiféle kifejezés nem ér kutyafülét sem, ha nem megszenvedett evidencia.

Rilke a téma.

Vacakolok a bonbonos-dobozzal, s hirtelen megsejtem, üres a hangszalag. Csupa kihagyás.

Rilke.

Mándy németül szavalt a Károlyi-kertben?

– Igen – cseng vissza Nemes Nagy Ágnes diáklányos hevületben megcsuklott hangja –, megszoktuk, hogy a költő szembenáll az olvasójával, s mögötte egy totális kép nyílik meg. Ez megszűnt. A romantika „én-je” messze eltávolodott és teljesen újféle, furcsa vágások, filmbéli helyzetek találhatók a lírában is. Nekem Rilke azért kell, mert a gyöngesség, a soványság, a gyöngédség erejét tapintom benne. Mindannyiunknak módunk volt magunkat gyöngének, kiszolgáltatottnak, idétlennek látni.

– Adódott erre lehetőség – mondja Mándy Iván búcsúzáskor.

– A Duinói elégiák: borzalmasak, félelmetesek. Brutális erejűnek tartom Rilkét.

Ottlik németül idéz, hangján e szövegnek zenei ereje támad, nem értem, de emóciókat kelt.

Mint egy vadállat... Mint egy virág...

– A rilkei líra tanított meg arra – Nemes Nagy Ágnes hangjának fölerősödő dallama ez –, hogy van a gyöngességnek olyasféle ereje, amit lekottázni, vagy ki-mondani nagyon nehéz, de nagyon vigasztaló.

Hasonlat

*Az asztalosmester kiadja megürült padlásszobáját.
Itt farkasaid meghúzzhatják magukat. Árnyékukkal
a nyikorgó, fénycsikos szoba megtelik.
Fedelelet tudsz végre a fejetek fölött,
akár egy boldog család, olyanok vagytok.
Ha sírást hall az asztalosmester, fölmutat,
lakója sír! Pedig a farkasok vágnak az erdő
nedves ölére játszani, ők sírnak úntalan.
Labdát pattogtatsz ilyenkor, feléjük
gurítod, megvigasztalódva körbe ülnek.
Inkább ezt! kinézel a kicsi, négyszög
ablakon, mint kimenni a harsogó mezőre,
hol dombokat teker lépéseid elé,
emelkedőt és szakadékot az isteni kéz.*

Két állomás között

*Ne lássam többé síma arcodat!
Pilláid, mint lányé, hosszúak.
Csattogó lepedőkre, tört-fátylas
oszlopokra, üres kötélre, borzolt
macskahátra, borzongó ciprusokra
szögezzem inkább égő pillantásomat.
Pillái, mint lányé, hosszúak.
Láttam egy ilyen arcot félprofilban.
Kiittam a mérget két állomás között.
Hideg veritékben játszott homlokom.
Síma szobrocskám, szívemben
kiraktalak újra. Nem kell beszélned,
elég, ha vagy, a beeső fényben,
a szemközti ülésen Róma és Ostia közt.*

Csönd

*Te meghaltál, és ott feküdtél az ágyon kiterítve,
aztán kioldozták a csövek hálóját, kivettek
belőle, óriási hal, halál zsákmánya, csöngettek
érte, följött az alagsorból, megkapta aznapi
csemegéjét, a littbe gyömöszölte és leszállt
vele a mélybe.*

*De a verejtékező kórházi folyosón,
a szerelemről fecsegő ápolónők elől kiszöktél.
Láthatja bárki, újra élsz, szabad vagy,
találkozhat veled, de látszik a forradás
nyoma ujjaidon, ahogy az anyag ízekből
összeforrt.*

*Szünet van. Még nem tudod
elképzelni a többieket. Az üzleteket kinyitották,
de a házak hintái, az ablakok üresek a villogó
napban. Tiszta minden, mintha bombát dobtak volna
a szívedre, tiszta minden, mert élő nincs sehol.*

Bakony

Emlékek és találkozások

VII.

Ha már szoltam a két, völgyben rejtőző faluról, nem hallgathatom el olvasmányaim és ottjártam emlékeit a harmadikról, a leghíresebbéről: Szentgálról.

Egy tavaly őszi délutánra gondolok. Boncsod pusztá közelében a bekötő út mellett álldogáltam. Nem is őszt volt az már, hanem a korán beköszöntő tél kezdete. Laposan szálló, ritkás, de éles hódarával vagdalkozott a nyugati szél. Furcsa idő volt, a finom szemcsék fehér függönyén túl a lenyugvó nap a sietős felhők alá ereszkedett, narancsszínű fénnel szórta be a nyolcas út vonalát, onnét áradtak szapora egymásutánban a gépkocsik, többnyire tompított fényszórókkal már. Legtöbbször bizonyára Ajkáról a munkaidő lejártával, de autóbuszok, széles teherkocsik, a lapos fényben óriássá nőtt kamionok, neki a Veszprém felől terebélyesedő sötétségnek. Olyan lett az az út, mintha villám hasítana bele a Bakony sötétlő tömegébe.

Ismerem jól a Bakony fényeit. Tavasszal a még alig zöldellő ágak rajzát az égen, éles árnyékukat a nyirkos avaron, a köves patakok fényjátékait, megbúvásukat nappali sötétségben, felbukkanásukat ragyogó nyári fényfoltban, apróka vízesések acélos tündöklését. És van úgy, hogy a nyílegyenes bükkfák törzsei egyszerre csak gyertyafehérekké válnak. Őszi napokon lánghol erdőszéleken a cserszömörce. A tekintélyesebb időjós hegyek hol kőkalapban morcoskodnak, hol felhőkkel cicáznak. Színeik változásával adják tudtunkra a közelgő vihart, de a tél távozását is. Minden falunak másképp, akár völgyeikben ül az, akár a Kisalföld síkjára üzennek néki messziről. Az sem mindegy, miképp jelennek meg a hegyek vállán a városok felhőfestő éjszakai fényei... Ezeket az utakat télen elsőnek fújja be a hó. Emlékszem a régi nagy telekre, mikor kétféle hófalak között futott a szán, a szelek elültével mélységes csendben, csak a csilingelés, ha csengőt akasztottak a ló nyakába. Az árnyak olyankor kékesek lettek a havon. És egy másikfajta csilingelés ónos eső után, vagy nappali olvadás nyomán, mikor az ágakat üvegcső veszi körül, és tündéri zenét csilingel az erdő, az irtásterületeken pedig a hó felülete az ég tükrévé válik. Az Őrségben tanúja voltam egyszer a fenyves erdő szívfájdító pusztulásának a súlyos hóteher alatt. Derékba tört fák ezrei! A Bakonyban nem sok a fenyő, és talán a mindig éber bakonyi szeleknek köszönhető, hogy ilyen arányú roskadást itt sosem láttam. De láttam jókora hóbuckákat, melyeket lendületes szobrokká formált a vígan táncoló szél. Az efféle táncra pedig leginkább kedve akad Szentgál térségében.

Nem így lehetett akkor, amikor erdő volt, rengeteg erdő ez a magasan kialakult hosszú-hosszú hajlat. Nem is szántóvetőként települtek meg e helyen a szentgáliak első királyaink idejében, hanem disznópásztorokként: kánászokként az elején, akkor is, ha szívesebben emlegetik csak királyi vadász múltukat.

A nemességüket minden bizonnyal vadászokként nyerték, mert a fegyver akkori felfogás szerint mégiscsak nemes ember kezébe való, bár fegyvertárukhoz hozzátartozott a hurok, a lép, a verem is és különféle csapdák. Ám a pásztorkodás sem volt akármilyen mesterség. A görög mondák szerint királyi foglalkozás az, a messze magyar múltban is ősből, rangosabb a földművelésnél. Magának Szentgálnak még újkori történetében is gyakorta kifizetőbb, megbecsültebb ennél. Nem egy idegenből jött kondás, juhász, gulyás is megszédte magát a nemes urak községében, sőt jókorát harapott később Szentgál óriási határából. A pásztorkodás tudomány is, maga a kondasság is, mert orvosolni is kellett annak az állatot, herélni, miskárolni. Kanászok öltözeke volt a Bakony legékesebb ruhadarabja: a cifra szűr. Sok nőta szól róla, sokan leírták, legszebb talán Eötvös József, Bakony könyvének egy egész fejezetében; sokan lefestették, legszebben talán az a veszprémi piktor, aki a betyár Milfájtot megörökitette akasztása előtt. Gyermekkoromban akadt még a mi falunkban is szűr itt-ott őrizgetve, akkor kerültek csak elő, mikor nővéreim valamely népszínművet rendeztek a legényegyletben. Göndör Sándor anélkül nem léphetett fel a Falu rosszában. A hegyben a kanászokon elrongyolt szűr akadt még, de gyakrabban kifordított suba szép díszítés maradékaival. Más foglalkozást nem irigyeltem én gyermekkoromban, még a vadászt sem, csak a kanászt. Hatalmas szarukürtjét, mellyel ébresztette a falut, az ügyes, okos puliját. Volt, aki hármat is tartott. Csak sétálgat az erdőben, meg-megáll tekintélyes botjára támaszkodva. Van, aki furulyázik maga faragta hangszerén, botot farigcsál, ékeset és más egyéb díszes tárgyat. Bicskája sincs külön senkinek. Nem is egy akad a jó kanász zsebében. Egyikkel műtétet végez, másikkal farag, harmadikkal szalonnázik. Szelíd állatnak találtam a disznót, pedig előfordultak a kukoricafosztáson elhangzott történetek között félelmesek hajdani megvadult csordákról. (Nem kondát, nem csürhét: nálunk csak csordát emlegettek.) Egyről biztosan tudom, hogy igaz volt, és nem is nagyon régen történt: talán még ma is emlékeznek a nevére annak a kislánynak, akit felfalt a községi konda, nem maradt más, csak a papucsa, mire szétverték a megvadult állatokat. Igaz, ez a lány elkapta egy kismalac farkát, a malac pedig segítségért visitott. „Meg ne fogd a malac farkát!” Ez a tilalom félelmetesnek maradt meg emlékezetemben.

Pedig e történet idején már szelíd mangalicák, sőt angol kesék keveredtek a csordába. A hosszúorrú bakonyi fajták, a nehezen hizlalható inas giciek is kiveszőben voltak. A királyi pásztorok idejében viszont nem sokban különbözhettek a terelt kondák a Bakonyban őshonos vadaktól. Tudvalévő, hogy a török világ pusztításai után újra kezdődött kényszerűen a vaddisznók szelídítése, sőt folyamatos maradt a múlt században. Nem bánnam, ha akadna, aki ismét kezdené, mert elszaporodtak rettenetesen. Nagy számuk az oka, vagy szomjuk a Bakony ereinek megcsappanása miatt, de ott vannak már Badacsonyan is számos csordában, kitördelik vakarózásukkal a szőlőkarókat, elszakítják nehéz testükkel a kordon drótjait, feltúrták a pincék tetejét a lucerna gyökérért, vagy másért egészen a bolthajtásig. A verandánkon hagyják ürüléküket. Mi lesz, ha ezek egyszer szüretelni kezdenek? A kiöntött törkölyt máris megzabálták, gondolom a magjáért főképp. A fácánok is, mikor megjelentek nagyobb tömegben, előbb csak a kolorádó bogarakat szedték a köztes krumplibokrokról. Később rákaptak a fekete szőlőre. Ma már csipkedik szépen sorrendben, ahogy az egyes fajták érnek. Úgy meglepik

a csabagyöngye tőkéket, akár a darazsak, vagy a seregélyek. Az első érett szemeket az újfajta csemege tőkéken ők lelik meg, nem a gazda, ha közel van az erdő.

Valami nincs rendben a vadászok körül. Itt is, ott is hallom, ebzárlatot rendeltek el, mert veszett rókák járnak. Félelmes állat a vadkan, csúnya agyarái rémisztenek, hatalmasokat böffen. A Bakonyban nőtem fel, de vadkant nem láttam, csak ha apám, vagy bátyám elvitt magával lesre s kuksoltam fél éjszakát mozdulatlan a mezsgye árokban, lélegzetet is csak a számon vehettem, mert hátha szuszogásom is elriasztja a csővégre várt vadat. A vadász ismeri a disznók, szarvasok járását a kukoricásokra. Ma már csattog a körmük a kikövezett kerti úton. A róka bekergeti konyhánkba a sebzett szárnyú fácánt.

A farkasok igen, azok betörtek téli éjszakákon a falvakba, nem egy történet őrzi garázdálkodásuk emlékét. Nemcsak aprójószágot; borjút, csikót ragadtak el, embereket martak meg. Egy kis legényt bokáján kaptak el éppen, mikor belehajolt a vödörért a kútba. Egy gyermeklány kiment dolgoztatni az udvarra. Anyja a folyosóról vigyázta. Csak egy kétségbeesett sikoltás, a lánykának örökre nyoma veszett, hiába uszították a farkas után a fél falu kutyáját. Hiába futottak százan is férfiak bottal, balaskával.

Családi hagyományainkban is szerepel egy tragikus történet. Majdnem kétszáz éves már. Űkapám, Szakonyi Mátyás akkor káplán volt Várpalotán. Szilveszterkor, késő este ő tartotta a szokásos istentiszteletet. Mátkája, Bozay Erzsébet kicsit megkésett a templomból, valamely csipkék vasalásába merült el, mert esküvőjüket vizkereszt napjára tervezték. Futott, hogy besurranjon még az ének alatt. A templomkapu kilincsén volt már a keze, mikor a farkasok elkapták. Sosem lett abból esküvő és félbe szakadt az isteni tisztelet is. Vagy ötven évvel ezelőtt még láttam a palotai temetőben a szerencsétlen menyasszony sírkövét, mely szokatlan bőbeszédűséggel örökitette meg az idegen vándort is könnyekre fakasztó eseményt.

Voltak pedig akkoriban ilyen csikorgó éjszakákon farkas vigyázók, farkaskiáltók, akik legelőbb a kutyák nyűszítéséből tudták, hogy közeledik a rémséges toportyán féreg. Ám a kutyák nyűszítenek a harangszóra is, az orgonahangra is. Igaz-nem igaz? Egyesek szerint idő előtt becsukták a templomajtót, éppen, mert a farkasokat vonzza a tömeges emberszag.

Néprajzos barátom rémséges esemény írásbeli dokumentumát rakta elem nemrég. Másolatát egy kiküldött megyei biztos jelentésének. Nem éppen a Bakonyban, csak annak határán történt az eset. Rárontott a falura egy veszett nádi farkas. Több mint húsz embert mart meg. Az arcát valamennyinek, a farkasok módján, mert arcba támadnak, ez ismeretes róluk. Ahogy a jelentés szól: *megrágta* ajkukat, orrukát, fogukat. Május elején történt, azután következett a rettegő, tehetetlen várakozás. Lesz-e, uramisten, akin nem tör ki a veszethez? Lett három, vagy négy ilyen. A többi kényszerűkegyetlen törvény szerint oszlophoz láncolták, odatolták ételüket, csak italt nem, mert akkor nincs semmi remény. Valamennyi leláncolt kiszenvedett irtozatos kínok között. Így történt, hogy béke időben betetőződjék e legszörnyűbbel a magyar falvak századokon át tartó szenvedése ezen az egy istenverte közösségen.

Milyenek a mostani vadászok? Milyenek a bakonyi erdészek? Fel kell még derítenem az okát, miért szaporodnak ilyen képtelenül a dúvadak. Miért vágatnak csapatokban a szarvasok olyan lapályokon, ahol azelőtt nyo-

mukat sem lertük? Miért csellengenek őzborjak magánosan, távol az ismert szaporodási területüktől? A nyestek hihetetlen mennyiségű ürüléket hagytak padlásunkon a télen. A mókusok összehordták télire a diót, mogyorót, elrejtették a szőlős teraszokat tartó bazalt falak üregeibe. A vaddisznók le-döntötték érte a bástyát.

Árpádházi királyaink szentgáli disznópásztorai akarva-akaratlan váltak vadászokká, mert őrizniök kellett a vadaktól a csordát, minden házi állatot és önmagukat. A szarvasűző vándorlások korszaka rég letűnt, az udvar rákényszerült tervszerű vadgazdálkodásra, vadászság, vadőrség foglalkozássá vált, udvari szolgálattá. Lövöldi vadőrök, szentgáli vadászok! Nemzetes urak, de nem országos nemesek, csak helyiek, vármegyeiek. De elég volt ez ahhoz, hogy voksoljanak a tisztújító megyegyűléseken. Annyit ért szavazatuk, mint bárki más országos nemesé. Így aztán nem is volt megyegyűlés a megyében, amely olyan súllyal vehetett részt a választásokon, mint Szentgál. Volt is udvarlás, volt is áltatás, volt is ígéretés, hazudozás a szentgáli szavazatokért. Eötvös Károly nagy részletességgel, nagy ékesszólással írja meg a reformkor utolsó veszprémi tisztújító gyűlését. Döntő szerepük volt ott a szentgáliaknak, mégpedig református magyar létükre nem Deák Ferenc reform pártja javára, hanem éppen császáriakéra. Mert mézes-mázás szóval papok, uraságok ügynökei meggyőzték őket, hogy minden kiváltságuk oda-lesz, ha a pápavidéki, mezőségi reformisták győznek. Egy sorba kerülnek a jobbágy paraszttal, sőt a betelepült némettel, tóttal.

Olyannyira meggyőzték a jó szentgáliakat, hogy nemcsak szavazataikkal, hanem furkós bottal is készek voltak szolgálni a szent reakciót. Mert úgy látszik, virtusban nem maradtak el senki bajvivő ősókkal büszkélkedő országos nemestől.

Hogyan maradtak meg a szentgáliak? Miképp vészelték át a török dúlást itt a hadak útján, ahol sorra ürültek ki a falvak. Mondják, mindezt Szentgál jól rejtett fekvésének köszönheti. Csakhogy ez nem elég érv, mert volt eldugott falu jónéhány a Bakonyban, mely száz évre, vagy még többre kiürült. A szomszéd Városlőd sem kevésbé rejtett, sőt azoknak még mocsár is nyújtott búvóhelyet. Úgy gondolom, inkább a lakosság természetének, státusának köszönhető, hogy megmaradtak. Nem jobbágyok, nem zsellérek, már a tizenhatodik század elején a maguk urai, maguk törvénykezői. Nem jobbágytelekhez kötődtek adókkal, robottal terhelten. Nem csak a falujuk, övék volt a Bakonyerdő hatalmas területe. Minden bizonnyal már akkor is távoli szálláshelyekkel. A közösségi-közbirtokossági rend és szellem a sajátjuk volt. Szervezeti életet éltek, nem hagytakoztak sem várúr, sem egyéb uraság védelmére. Foglalkozásuk szerint fegyverforgatók voltak, nem is kevesen voltak. Kisebb portyázó csapat nem is törhetett rájuk a könnyű zsákmány biztos reményében. Ismerték a Bakony zugait, mint a tenyerüket. Elképzelhetetlen, hogy ilyen község meg ne szervezte volna önvédelmét megfelelő hírszerzéssel, ellenállással, ha lehetett, rejtőzködéssel, ha nem volt más megoldás. A helyzetükből adódó szervezettség, csak ez tarthatta meg őket a veszedelemben, nem a véletlen, olyan csoda nem volt a Bakonyban. Ők éppen a szervezettségben különböztek a többi bakonyi helység lakóitól.

Megmaradásuk olyan vonzerővé vált, hogy Szentgál városarányú lett, mire a szomszédos községek távolról jött telepésekkel újra éledtek.

Fejlődésében már a XVIII. századtól van bizonyos városias jelleg. Jelentős számban működnek Szentgálon iparosok, elsősorban az igényes lakos-

ság kiszolgáltatására, de termékeiket más helységek piacára is hordják, különösen a fazekasok. Ipari munkában tanulnak a beköltözött németektől, ennek nyelvi bizonyítékai vannak. Céhek alakulnak. Még kaszinót is létesítenek a nemzetes urak, ami már igazán nem falusi dolog. A vadász bíró szuverén hatalommal ítélkezik, botbüntetéseket szab ki lopásra, rongálásra, még a vadászokra is, ha nem mennek a nagy vadászat előtt istentiszteletre. Legfőképp pedig az orvvadászokra.

Ennek ellenére az orvvadászat igencsak elszaporodott a Bakonyban. Maguk a szentgáli tanyás gazdák is kilőtték, néha még tilalom idején is a csővégre került vadakat — és nyulakat —. Mert úgy látszik az okiratokból, a szentgáliaknak a nyúl nem is volt igazi vad.

A rabsickodás a múlt század végén s főképp századunk elején, az első világháború alatt és után valóban veszedelmes méreteket öltött. Nem véletlen, erre az időszakra esett a vadállomány nagy csökkenése is. Gondolom, volt idő, amikor a rabsicok több állatot elejtettek, mint az engedélyesek. Több kárt tettek, mert nem törődtek a tilalmi idővel. Minden falunak megvoltak a közismert, de csak nagy ritkán tettenért vadorzói. Nem is akármilyen vadász volt némelyik, a szenvedélyük pedig nagyobb minden úri szenvedélynél. Törvényre kerültek időnkint, elkobozták fegyvereiket, ha börtön járt is érte, előszedték a rejtett tartalékot. Egy igazi vadorzónak van legalább két puskája. Elfürészelik a csövét az egyiknek, hogy elrejthessék a kabát alatt. A hosszú csöví rendszerint csak éjszakai lesen szerepel. Ha pedig utazik gazdájával, akkor szekéren a széna alatt.

Ma úgy tűnik, elfogytak a vadorzók, kihaltak az öregek; a fiatalok, ha nehezen is, bejuthatnak vadásztársaságba. De, jól tudom, voltak szép számmal még a negyvenes-ötvenes évek fordulóján szenvedélyükben meggörccsödött éltes vadorzók, kik a zürzavaros években begyűjtötték maguknak a fegyvereket és őrizték azokat életük kockáztatásával. Sőt, használták is, mert a vadászat nem úri passzió, hanem ősi ösztön. Vadászni kell, ahogy hajózni kell. Sokan vannak, kik rangjukhoz méltó kedvteléssel vadásznak, még többben, akik tetszelegnek ékes vadász szerelésben. De mi ez ahhoz az olthatatlan szenvedélyhez képest, ahhoz a veszedelemmel tele izgalomhoz, mellyel a rabsic saját bőrét viszi a vásárra, tudván, hogy voltaképp órá, magára is vadásznak. Ha sörétet nem is, könnyen sőt eresztenek a fenekébe. És ha elejtette a vadat, akkor: vajh meddig hallatszott a dörrenés, merre viszi a hangot a szél, és lesz-e idő vállára vett zsákmányával egerutat nyerni, míg odaér egy jogosított vadász, egy vadór, vagy csak egy tanú.

A vadász diadallal fityegteti oldalán a lőtt madarakat. Véres hátizsákjából hadd nyúljon ki az özláb! A diadalmas vadászt újjongva fogadja a család. A vadorzót rémülettel a felesége. „Átkozott bolond! Koldussá teszed a családod! A falu szégyene vagy.” Csak az áldozatnak mindegy, kitől kapta oldalába a sörétet. A szegény ember szégyene pedig megcsappan, ha látja a gondtalan falatozó családot, és ekkor mégiscsak megadatik neki a diadalerzet.

Am, úgy tudjuk, szegény emberek már gyakorlatilag nincsenek, ezzel meg is szűnt a vadorzás, a vadállomány pedig szépen gyarapodik. Házunk körül ögyelegnek szarvasok, őzek, turkálnak a vaddisznók, rikoltoznak a fácánok. Ha pedig akad még vadorzó, annak nem jut más, csak idétlenül peszszenő légpuska. Így áldozik le a régi dicsőség.

A bakonyi falvak hírét meszesek, szenesek, talicskások hozták szülőfa-

lumba, mikor gyermek voltam, de szentgáliak ezek között nem voltak. Azt tudtam csak Szentgálról, hogy elképzelhetetlen nagy birtokaik vannak ott a gazdáknak, a határa valahol a Bakonyban Ugod határával találkozik. Ezt is képtelenségnek találtam, mert térképet olvasni előbb tudtam, mint könyvet. Apám is, Sándor bátyám is nagy térképolvasó volt, ebben állt világjárásuk. A hátsó szobánk falára öles térképeket rajzszegeztek. Ezekben jelöltették a háborús arcvonalakat. Ki hitte volna, hogy két falu határa átkarolja a Magyar Bakonyt?

Nagyapám idejéből származott még a híre annak, hogy tamásiak elgyalogoltak Varsányba bandérium nézni. Voltak, akik kocsiba fogtak a látványért. Nem lehetett ez más, mint a szentgáliak vonulása Bécs felé, ahogy díszes menetben szállították vad-tartozásukat az udvarnak. Nyilván kísérték a kocsikat lovon ülők is díszes öltözetben, talán cifraszűrben, talán ékes szürdalmányban. Az is lehet, hogy valamikor még háromszél gatyában. Bár ez nem valószínű, amint majd alább szó esik róla. Igaz, díszes látvány ide, vagy oda, a rosszmájú északbakonyiak efféle történeteket meséltek a királyi vadászokról:

Mikor jelentették a császárnak, hogy megérkeztek adójukkal a szentgáliak, a nem éppen bőkezű fenség nyugtalan kérdezte:

— No, hány szarvast hoztak, hány őzet, hány nyulat, hány rigót?

— Ennyit meg ennyit, meg ennyit, fenség — felelt a főasztalnok.

— Aztán hányan vannak a szentgáliak?

— Mégannyian, meg mégannyian, és mégannyian!

— Krucifix szakrament! Adjátok tudtukra, fiam, hogy máskor sokkal több legyen a vad és sokkal kevesebb a szentgáli. Azért a kis húsért föleszik kamrámat, megisszák boromat, föletetik szénámat! Eredj csak, főasztalmester, ha nem hoztak elég húst, lakassátok jól őket krumpligánicával, sört is ihatnak rá, hadd dagadjon a hasukban, de a boros pince kulcsát tedd ide az íróasztalomra.

Élt a falunkban egy Gombás nevezetű család, sőt ma is élnek ott az utódaik. Róluk mondták, hogy Szentgálról származnak. Kálvinistaságuk elkallódott valahol a tamási evangélikus anyakönyvben, mégis, aki Gombás, arról tudvalévő a megyében, hogy valami köze van Szentgálhoz. Mennyien lehetnek szerte az országban, ha már azon az Eötvös emlegette százötven évvel ezelőtti megyegyűlésen is legalább harminc szentgáli Gombás szavazott. Fordulhat a kocka erre vagy arra, történhetik bármi, szentgáli Gombások élnek e hazában, míg világ a világ. A fentebb említett gatyával kapcsolatban jutott eszembe csak, hogy sokan jártak olyanféle viseletben Tamásin valamikor, de arra senki sem emlékszik a faluban, még a hírére sem, hogy ezek a Szentgálról beszármazottak gatyát hordtak volna. Kék posztó nadrágot inkább, rajta fekete sujtás. Ha pedig fényes gomb díszelgett a mellényükön a régieknek, azt ezüstből csinálták. A házuk rangosabb volt a többinél, alakjában is eltért a tamási mustártól, bévülről is különbséget észlelhetett, aki látta. Igaz, nem sokan jártak ki-be a kapujukon, legalábbis nem akárki. Sose láttam se kapujukat, sem ajtajukat tárva, csak míg beengedtek rajta fogatot, vagy embert. De jó gazdák voltak és módosak. Ha jól emlékszem, nekik volt, már majdnem ötven évvel ezelőtt, traktorjuk Bakonytamásin. Elsőként önékik.

A háború után lett aztán nagy híre Szentgálnak. Arról mégpedig, hogy ott — mondd és ird — kétszáz kulákot jelöltek meg az illetékesek. Az ille-

tékesek, de nem a helybeliek, mert azoknak bizony nehéz lett volna egymás között válogatniok. Óriási siker, ha arra gondolunk, milyen nehéz volt egy tucatot is összeírni a dunántúli falvakban. Bakonytamási igazán jómódú község volt, de alig akadt olyan gazda, akinek volt félhelynyi birtoka. A félhely huszonöt magyar holdat jelentett, ami katasztrális holdban az alsó határ volt a kuláksághoz. Ilyen falvakban, hát még az ennél szegényebbekben nagy kinnal lehetett csak kulákot konstruálni. Kulák nélkül pedig nem maradhattott egy falu sem, ha adott magára valamit a járás, vagy a megye. Keservükben gyakorta aszerint teremtetek kulákokat a hivatalos emberek, hogy meny-nyi szarvasmarhájuk vagy lovuk volt a gazdáknak. Végső esetben még a sertés is számba jött. Így csappant nagy hirtelenséggel a háborús időket átvészelt állatállomány.

Am Szentgálon kétszáz akadt, mert a sem erdő, sem szántó magaslati területekből könnyen akadt egy tagban nemcsak fél helynyi, de annak néha a többszöröse, csak hogy mit ért az igazában? A páratlan siker büvöletében nem is figyelt oda senki a kataszteri tiszta jövedelemre. Azt hiszem, Szentgál nem maradt el az országos rekordtól sem. Híresebbé vált, mint valaha, ha még dicső múltján túl léphetett ez a református magyar köztársaság. Mert az volt igazában. Öntörvényű századokon át.

Csodálatosképpen ha igen szerény keretek között is, nem számolva viszontagságos jövőjével, a legelső között alakult Szentgálon termelőszövetkezet. Hadd tegyem ide még, hogy különféle átszervezések vihara után működik máig is megszakítás nélkül. Annak kell most utána nézmem, hogy létezik ez?

(Folytatjuk)

Hintaló

*Lám, ez se volt
s már az se lesz
se hintaló, se rongybaba
nem volt és nincs s nem lesz soha*

*feszes kötélén táncolás
mit követ dörgő tapsolás
vágatni cirkuszi lovon
csak hogyha cirkuszt álmodom*

*a porondon cigánykerék
egy éjszakára nem elég
mert holnap már bottal tipegsz
kerék nem volt és sohse lesz*

*van ágyad, szobád, szőnyeged
bámulhatsz tarka képeket
de gavallér, cilinderes
és hintaló és rongybaba
nem volt és nincs és sohse lesz*

Csak réalisan

*tört színek, megszépítő fátyol
francia festmény a javából
a rövidlátónak messzi a közel
és tündéri világ a távol*

*minden oly puha, kontúrtalan
a boldogok szigete arra van
de néha a fátyol megszakad
ott az öltözetlen iszonyat*

Rövid és hosszú

*Ez is lenne, az is lenne,
ha az élet hosszabb lenne
ki lehetne ezt-azt várni
királylány jönne s királyfi
holnap sütné, ha ma esne
ha az élet hosszabb lenne*

jönne gyógyulás, dicsőség
hóval váltakozna hőség
megbékülne, aki gyűlöl
forint hajtana a fűből
ami nincs ma, holnap lenne
ha az élet hosszabb lenne

örökre fordulna bánat
lenne időd, hogy kivárad
megbecsülés jönne csőstől
kirántana lelki csődből
ami nincsen, mind megesne
ha az élet hosszabb lenne

Holnap lenne, ami nincs ma
teli erszény és harisnya
ki lehetne ezt-azt várni
nem tájditana akármí
koszos kódis lottót nyerne
ha az élet hosszabb lenne

Jönne ezer lehetőség
szűk esztendőre a bőség
az ablakba könyökölve
várni, hogy az ajtón jön be
vagy leszáll a tenyeredbe
ha az élet hosszabb lenne

az is lehet, hogy hiába
biznál meghosszabbításba
lehet, hogy a fordítottja
lenne a hosszúság nyitja
az is lehet rosszabb lenne
ha az élet hosszabb lenne

Triószonáta

1.

197. október végén egy este beállított Gabi. Leült egy sámlira és bejelentette, hogy elege van Bélából, elege a házasságból, és hogy gyereket vár. Másra.

Féltiz múlt, odakinn napok óta nyúzta a fákat a szürke, aprószemű eső.

Előkotorásztam egy csomag cigarettát. Indigókék tasakja megfakult, fél éve nem dohányzom. Mindjárt az első szippantások után kis, ezüst tűszúrásokat éreztem, fájdalom, aztán az erőtlenség mámora; elzsibbadtam.

– Van valakid? – kérdeztem később, már lefekvéshez készülve.

Azott ruháit szárogatta a radiátoron, csatakos, galambszürke szoknyáját, rozsdabarna pulóverét. Tönkremegy a parketta – gondoltam gépiesen, de már ahhoz sem volt erőm, hogy szégyelljem magam. Gabi merevre vasalt, hosszú hálóingemben elveszetten mocorgott.

Megagyaztam, lefeküdtünk, eloltottam a villanyt.

Rossz alvó vagyok. Mindig szörnyűségeket álmodom – vagy tán csak az a szörnyű, hogy mindig ugyanazt? Sosem emlékszem. Mire felelsz mélek, az utolsó kép töredékeire is rácsapódik egy ajtó; kulcsok csikordulását hallok, abban a pillanatban, hogy egy kéz – az enyém? – meggyújtotta a villanyt.

Kávét kellene főzni.

Lakótelepi garzon ez, kopár és higiénikus. Margó, volt főnököm testálta rám, másfél éve, hogy Pestre költözött.

Margó marxista apácának vallotta magát – súlyt helyezett rá, hogy ott-hona mértéktartóan konformis és hangsúlyozottan feminin legyen. Így aztán konyháját valami csikorgó háziasság ülte meg, mint a kristálycukor.

Ez a nem nélküli étkezőhelyiség az én ittlétem másfél évének eredménye. Csupasz falak, mész, üveg, fémek szaga. Natúr, személytelen – meztelen, mint egy nyílt seb.

Éjfél múlt tíz perccel.

Megírom akkor most az életrajzomat. November 10-ig, az FPK személyügyi osztályára. Médi megígérte, hogy szól a nővérenek, aki majd beszél a Tiszárovics elvtárs nevével, Jolival.

Két hete jártam a hivatalból illetékes Pál elvtársnál. Kedves volt, jóindulatú. Sokat hallott rólam – azt mondja –; örül, hogy személyesen is . . . Hanem éppen ezért – komorodott el nyomban – az FPK-t jó szívvel nem ajánlaná, nem hogy nekem, tulajdon lányának sem. Az egy örültek háza, egy bünszövetkezet, ép morális érzékű ember nem bírja ki egy hónapig.

Halkan megjegyeztem, hogy az FPK, egyáltalán, egy rendes állás megér egynehány kompromisszumot. Ha oly sokaknak, hát nekem is. Hol van megírva – miért MINDEN falon, mindig az én fejem . . . ?

Pál elvtárs felnyögött. Sötét, bölcs egérszemeivel még egyszer átfutotta az

ábrázatomat, mint egy lehangoló végkifejletű aktát, aztán azt ajánlotta, hogy a Tiszárovics elvtársához keressék összeköttetést, és kegyelemben elbocsátott.

Összeköttetéseim nincsenek: kis tanárnő vagyok egy lánykollégiumban – kis tanárnő, mivel nincsenek . . . ésatöbbi.

Médi mindenestre megígérte, hogy szól a nővérének, aki lánykori barát-nője Tiszárovics Jolinak.

Szijártóékhoz havonta, kéthavonta űz a kötelesség: társaséletet élünk. Megszoktam az unalmat, így hát már-már örömet lelem a laza, rutinszerű csevegésben. Évek óta TUDOK úgy viselkedni, ahogyan társaságban illik; fűrészpöriz a nyelvemen, íme a bizonyosság, hogy teljesértékű vagy legalábbis majdnem teljesértékű társaslény vagyok. Komoly eredmény egy olyasvalaki részéről, aki sosem tudhatja, személyes értéke vagy társadalmi státusza szerint illik-e viselkednie. Évekig makacszkodtam, folyton-folyvást mélyen szántó eszmecserékbe bonyolódva boldog-boldogtalannal – én voltam a háziasszonyok réme. Ma már nincs velem probléma. Olyan szalonképesen, disztinváltan unatkozom, mint bárki más.

A Médi-Maxi pár körül időtlen idők óta ott nyüzsög valaki a helybeli süldölányok közül. Most éppen Ági. Enyhén egyiptomiasra stilizált cicaképe van, bumfordi orrocskáján malomkeréknyi ókularé. Szeplős ifjúval édeleg, ám az ifjú, a kirívó látszat ellenére valószínűleg statisztál csupán. Az édes mosoly alkalmasint Maxinak szól, a ház urának, csakúgy, mint az ártatlanul domborodó, piros pamuttrikó. No persze – nem veszélyes; Ági IGAZÁN nem szándékozik Maxit a viszontszerelem örvényébe ragadni. Tudja, HOL A HELYE. Néhány emléket gyűjt csak, az emlékezet vitrinébe pár maradandó mondatot, egy várhatóan sivár házasság évtizedeire. Maxi férfiúsága sokatigérő, ámde megközelíthetetlen: szenvedve tart ki szegény, idegromcs Médi mellett. Jól áll neki a tragikum, dekorál, ugyanakkor távolságot tart, mint a rokokó íróasztal meg a kék perzsaszőnyeg.

Médin esténként úrrá lesz a migrén, fájdalmasan jön-megy a házban, lószzerű kulcsfontjait sötét stólába bugyolálva. Néha kitör, Maxi kurváit szidja ordenáré szavakkal. Maxi büntudatosan térdepel a perzsán, s házastársi gyöngédsége jeléül csillapító szerekkel eteti.

Részletes, őszinte önéletrajz.

Tiszárovics elvtársat nem ismerem. Eddigi – vajon általánosítható? – tapasztalataim alapján feladatom a következő:

Először is: meg kell őt győznöm arról, hogy rendkívül tehetséges vagyok, érdemes felfigyelni rám. Ugyanakkor meg kell győznöm ugyanőt arról is, hogy tehetségem mértéke nem feszíti túl az FPK kereteit, s hogy hozzám képest akár egy középszerű főnök is zseninek érezheti magát. Jeleznem kell továbbá, hogy mindent helyesen látok, tehát pontosan úgy, mint mások – valamint hogy igazi, eredeti elme vagyok.

A konyhaasztalon viaszosvászon fehér és kék kockákkal. Az óra személytelen tik-takjai precíz, éles csikokra hasogatják a csendet. A csend éles, precíz csikokra hasogatja az óraketyegést.

Csak a szintiszta igazat; az őszinte szó kirobbanó ereje nélkül nincs igazság, igazság nélkül nincs teljesítmény. Minden szó a lélek legmélyebb vermeibe váj, leleplez, kitakar, ott állsz meztelenül, kibelezve, átvilágítva a csontod velejéig.

Az asztalon teleírt, összegyűrt, szétszaggatott lapok.

Irtózom a nyitott ajtóktól: már egy résnyire nyílt szekrény is felidegesít. Gabi, áthallatszik a papírvékony falon, álmában sírdogál.

Vékony falak; mintha megannyi hártya tagolná évekre az időt, személyekre az emberi nemet,

néha úgy tűnik, hogy a memória egyetlen fuvallata mindent egybemos, egyetlen éles, tűző...

Szüleim eljegyzési képe, harmincöt májusából.

Nem tudom, hogy került ide, gyűrött tasakok, anyuka kézírását őrző süteményreceptek közé. Tavaly télen volt itt egy hétig anyuka, talán ő felejtette a bevásárló cédulák közt. Mint mindig, mindent a legképtelenebb helyeken. Amennyire nincs jelen sehol, soha IGAZÁN, olyan kétségbeesítő leleménnyel rejtőzik itt is, ott is, skatulyákban, polcokon, zsebekben et cetera.

Annak idején évekig járt titkon a katolikus énekkarba. Apuka ordított, mikor a dolog kitudódott, földhöz csapta a hamutartót: anyuka SZANTSZAN-DEKKAL csinál bolondot a családból, s teszi lehetetlenné apukát.

Félti az állását – kommentálta Valér utóbb az eseményeket: Valér, az egyetemista, az ünnepnapokra hazatérő szemében apuka nem volt más akkoriban, csak egy gyáva csinovnyik, félresikerült figura, akinek igazán még a csinovnyiság sem sikerült.

Apuka, ez tény, rossz szemmel nézte mindigis ANYUKA ÖRÜLTSEGEIT, egyáltalán, mindnyájunk minden olyan megnyilatkozását, amit megszól vagy megszólhat a VÁROS. Bizonyos, hogy a templomi éneklés klerikális színezete akkortájt könnyen borított árnyékba egy iskola-igazgatót – s mégsem erről volt szó. Többről. Sosem hittem, hogy ennyi az egész.

Anyuka, minél jobban elnyelte az évek során konyhánk zűrzavara, annál szenvedélyesebben szölongatta a Magasságbelit, mint aki, pár pillanatra legalább, egész méltatlan földi létét semmivé énekelheti. És noha valamennyien – Valért kivéve – tudtuk valahol mélyen, hogy anyuka tulajdonképpen bennünket panaszol az Úrnak: azt is sejteni lehetett, hogy a panasz jogos, van benne igazság, kínos, zavarbaejtő.

Apuka ordított, földhöz csapta a hamutálat, aztán elhallgatott, írta tovább soha el nem készülő művét, apró, vékony betűivel.

A fotót Henrik bácsi készítette (Henrik bácsi, alispán sógorával és Krisztina néni hozományával az egyetlen LIBERÁLIS Boskovics: minden ember egyenlő, kommentálta az ügyet lelkesen).

Anyuka haja derékig leeresztve, apuka kis bajuszt visel, és idegesen mosolyog.

Tavaly óta Valéréknál élnek Pesten, egy nagy, sötét bérház félemeletén.

Valérnak évek óta nem jelenik meg semmije.

Reggelenként bezárkózik, dolgozni próbál, aztán szemétbe vágja a teleírt kéziratpapírt. Néha kiront az ebédlőbe, ordít, hogy itt nem lehet dolgozni, ebben a rohadt kupiban. A lakást hegedűszó lengi be, vasalt ruha, vietnámi balzsam és cigarettafüst, a kredencen legyek kerülgetik anyuka süteményeit. Veronika, Valér felesége rezzenéstelen arccal vasal, újabb férfiinget halász ki az embermagas nylon-zsákból. Egy-egy pillanatra megáll, lehúnyt szemmel mered az ajtóra, amely mögött János, a család szeme fénye skálázik, aztán unott arccal azt mondja, neki nyolc, Valér elköltözhét – miért nem megy a kedveséhez?

Valér nem költözik – bolond lenne egy NAGY SZERELMET az együttélés

diliházává rontani. Kabátba bújik, elrohan, estére visszatér, bezárkózik, ír, aztán a teli kéziratpapírt bevágja a szemébe.

Mindig szörnyű álmaim voltak. Vagy tán csak az a szörnyű, hogy mindig ugyanaz? Mire feleszmélek, az utolsó kép töredékeire is rácsapódik egy ajtó, nagyot döndül; kulcsok csikorognak a folyosón, míg egy kéz – az enyém? – meggyújtja a villanyt.

Felteszem a tevizet, reggel öt óra van.

Gabi magára kapja galambszürke szoknyáját, rozsdabarna pulóverét, most haját túrja tiz ujjával az ajtóban: szépítkezik.

Özbarna haja kétcentisre nyírva; a kollégiumban sok lány hord ilyen frizurát. Divat; ilyenre van kopasztva Agi is, Maxiék házának ez a mostani üdvöskéje. Van, aki úgy hat, mint egy srác, más meg, mint egy fegyenc. Gabi, mint a szarvas a zsoltárban, a szarvas, aki a szép, hives patakra kívánczik az Úrhoz.

Kenyeret szelek, megkenem kacsaszírral, amit Dudás Annus néni hozott kis kék bödönben. Gabi Feketeháza mellett, Kápolyon tanít, öt negyvenkor indul a vicinális.

- Jársz valakivel?
- Nem érdekes, Zsó. Felesége van, gyereke. Egyszerűen csak...
- Gabi. Még nem késő. Most még kockázat nélkül...
- Karácsonyra megmozdul. Két és fél hónapos.
- Bélától elválsz, az a másik meg...
- Senkim sincs, Zsó. Az ember nem élhet olyan egyedül, mint...
- Azt mondtad, író leszel.
- Tizennyolc éves korában minden kis hülye íráságról álmodik.
- A te tehetséged...
- Nem gondolod, hogy az ÉN TEHETSÉGEMMEL majd én magam...

Mit vájkálsz mindig bennem? Tudod, mi vagy? Tipikus vénkisasszony, érzelmi torzszülött, aki ahelyett, hogy...

Gabi mindig nehezen hányt. Gyakorlottan tartom őzbarna fejét a mosdótál fölött.

– Ne haragudj – mondja a lépcsőházban, elsietőben már. Halványan, konvencionálisan mosolyogni próbál.

2.

Munkahelyem, a lánykollégium annak idején karmelita zárda volt.

Állok a keskeny, fekete-fehér köves ebédlőben, nézem a tejeskávét, milyen vigasztalóan gőzölög. A lányok hajdan nyilegyenes sorait az idő szétzilálta, Zsófi másfél éve tartó főnöksége alatt az élet kellemes lett, mint mondani szokás. Kellemesen vesztegelünk, a lányok laza derékkal, lógó vállal várják a napos vezényszavait, aztán közönyösen iszogatják a tejeskávét, s ma is megállapítják, hogy a nagyobbik fele víz.

Tegnap Pifkó meg Tálasi hangosan tárgyalták a folyosón, hogy a gondnoknő meg a sofőr mint üzletelnek, hogyan dézsmálgatják a húst, a tejszínt, a cukrot ésatöbbi.

Megfogtam Pifkó szvetterét. Ráztam. Ritkán üvöltözöm a lányokkal; arra eszméltem, hogy vagy féltucatnyian állnak ott. Tóth Kata, a második Tóth Kata rámnéz, s azt mondja halkán, nem tudták, hogy ez NEKEM újdonság.

Zsebembe kotortam a kulcsért, ahogy a tenyerembe szorítottam, láttam, éreztem a Pifkó kardigánjáról rámtapadt, sárga pamatokat.

Gépiesen benyitottam az irodába, hátam mögött halk kuncogás.

Csend van a folyosókon, csend, hideg és a hétköznapi délelőttök ismert huzavonája. Félíg kihamuzott kályhák és dolguk végezetlen porszívók, kikapcsolva, kihűlve, összegabalyodva: tetszhalott hüllők, elhagyott múzeumban.

Hajdan, Margó rendeletére minden parkettát tükörfényesre dörzsöltek, makulátlanra sikálták a bútorokat, a tárgyak rendbontó hajlamait preventive megzabolázták.

Kétoldalt lelakatolt ruhásszekrények, cserepekben vérszegény aszparágusz, deszkaládákban színehagyott, bizonytalan eredetű-jellegű micsodák. Elsietek a betegszoba tejüveg ajtaja előtt, odabenn táskarádió szól, gyatra, vize-nyős tenor a boldogságról kornyikál. Megint sok lány beteg – olyan is van, aki szinte már egyhuzamban az, ősztől tavaszig.

A mosdó előtt Vas Kriszti, vékony hálóingben, mint egy felriasztott madár.

Rita, a takarítónő lép ki a vasalószobából, kékszelű csészéjében kávé gőzölög.

Az iroda kellemesen meleg és kellemesen néptelen, délig tán senki sem zavar, megírom az életrajzom.

Telefon; hogy a fene ott egye meg: a telefon.

Enikő januárban jött ide, kirántani a kátyúból a magyar nevelésügyet. Ezen buzgólkodik most, addig is, míg nincs más, NORMÁLIS hely a rádiónál, tévénél, szerkesztőség, intézet ésatöbbi.

Most éppen fel van háborodva.

Bergman-film megy a moziban. Hetek óta készül a negyedikesekkel, kifizették a jegyeket – mikoris Zsófi, feledve a korábbi megállapodást, megkötötte magát. Nem helyes – mondta állítólag – hogy a negyedikesek ismételten kibújnak a házirend hatálya alól, s ismételten külön kell nekik tálalni a vacsorát; a technikai dolgozókat nem lehet folyvást egy kivételezett elit szeszélye szerint dirigálni. Mire Enikő felszólította Zsófit, szíveskedjék akkor hát oda-
hatni, hogy a mozielőadások kezdete és befejezése, általában a magyar kulturális élet ehhez az istenverte kollégiumi házirendhez, napirendhez, étrendhez igazodjék.

Felnyögök.

- Enikő, a jóisten áldjon meg! Nem lehetett volna ezt normális...
- Ki NEM normális, szerinted?
- Én csak formai szempontból...
- Az igazság nem formakérdés. Azt mondd meg, kérlek: melyikünknek van igaza?

Mit mondjak? Enikőnek, mint mindig, igaza van. Nem igaza, hanem kifejezetten: IGAZA. Amennyire csak a mások igaza iránti teljes süketségnek lehet. Ha a szemével végigmérem magunkat: egytől egyig tuskók, provinciális idioták vagyunk. Zsófi szegény, észveszejtően korlátolt, dönteni nem tud, nem mer, minden csip-csup ügyben Margót zaklatja levélben, telefonon; lomha pizsmogásától akárhányszor a falra másznék. És mégis –

Cigarettát keresek.

- Kérlek, próbáld megérteni, hogy...
- Kérlek, próbáld megérteni, hogy az idomulás, bizonyos határon túl,

már nem veszélytelen. Te nem vagy idióta: ez a lojalitás hülye környezeteddel egyenest a diliházba vezet.

Kattanás; a beszélgetés végétért.

A kávé Julcsi főzi, a gondnoknő, undorral és halálra sértve. Érettségi bizonyítványa van, mégis úgy dirigáljuk, mint egy UTOLSÓ KONYHALÁNYT. A kávé iszonyú, hig és avas, ám ezt nyíltan senki sem teszi szóvá. Julcsi támadóan elnyomott lényében van valami, amitől az ember csordultig telik büntudattal. Végül is az a gyakorlat, hogy mindenki megissza itt, Julcsinál az obli-gát délelőtti adagot, aztán megfőzi magának az IGAZIT – az iratszekrényekben kinek-kinek ott van a saját masinája.

Mérsékelt forgalom, Hives kötöget Julcsinál a plüss karosszékben, mint egy elpilledt nagymama, meg Tanka Elly cseverészik. Leülök egy székre az olajkályha mellé, két kézzel átfogom a forró, fületlen kávécsészét. Társalogni próbálok. Emprimé, sertésvelúr, lakberendezés, nyaraló, anyaság-gyermekápolás; idősebb nemzedékek számára, mind a sír: bevásárlás, főzés, étkezés, különös tekintettel a vasárnapi menüre.

Jelenleg bűnügyi diskurzus folyik. Tegnap Pesten brutális módon megfojtottak egy nőt; felháborító, minek van kitéve az ember. Elly belenyál apró, aranysegélyű csészéjébe, arca rózsaszínű az izgalomtól. Hives Borbála véleménye szerint a deviáns személyeket preventive ki kell herélni, a közbiztonság érdekében. Viszont az is igaz – így Elly –, hogy a közbiztonság se minden, ha fiatal lányok felügyelet nélkül kószálnak, elhagyott helyeken.

– Múltkor is a harmadikos Ménesi, hamisított kimenő cédulával...

Leteszem a csészét.

(Mindenesetre Médi megígérte, hogy szól a nővérének, aki beszél Tiszárovcsné Jolival; Médi unokanővérének a kislányát is állítólag...)

Porszívók, kikapcsolva, kihűlve, Rita bizonyára most is az Elfújta a szél című alkotáson mereng. Egyre kevésbé veszi komolyan házunk együgyű rendjét, meg a takarítói hivatalt, havi kétezerért.

A gyors munka időt és energiát szabadít fel – e naiv deklaráció azonban Ritát épp úgy nem hatja meg, ahogy anyuka konyhájában is mindig kudarcot vallottam vele. Rita munkája először is engem tesz szabaddá, hogy kedvemre elmélkedhessem a munkamegosztás mibenlétén, másodszor pedig Dancsónét, aki még Ritánál is sokkalta jobban rühelli a munkát, következésképp, Julcsi kegyeltje lévén, Rita buzgalma arányában bizvást csökkenthetné eddig is minimális ténykedését. Ez egy. Kettő: FENNHATÓSÁG vagyok, márpedig ilyenekkel az ember nem vitatkozik, csupán távollétükben szidja őket. Harmadszor: munkaidő után a Tanka doktoréknál óránként ötvenet kap, és CSALAD-TAGNAK SZÁMÍT.

Táskarádió szól a tejüveg ajtó mögött, egy vizenyős tenor boldogságról kornyikál.

Múltkor volt itt egy pszichológus, azt mondta, hogy a lányok örökös betegeskedése mögött iskolai kudarcok keresendők meg a további kudarcból való félelem, SZIGNIFIKÁNS ÖSSZEFÜGGÉSEKRŐL magyarázott a riadt Zsófinak. Két hónap alatt három első morzsolódott le, visszatértek a falujukba. Legalább nem lesz munkaerőhiány a mezőgazdaságban – kommentálta Gálné, az osztályfőnökük.

Margó gyűlölte a betegeket. Egyszerűen nem hitt nekik; minden betegség

– szerinte – merő agyrém, dezertálás, hisztéria. Nekem is ezt kellene tennem: nyersen kirántani az ágyból, s iskolába zavarni őket?

Vas Kriszti vékony hálóingében, finom szálú haja kétcentis; sok lány hord ilyen frizurát, Gabi, mint a szarvas a zsoltárban –

Béla van itt.

Kabátban ül egy bőrfotelben, lapozgatja a Közlönyt. Mióta egyetemre jár, szakállt visel, mintegy a stílári beilleszkedés szimbólumaként. Félszeg, ritkás szakállt – mint aki igazából szeretne is, röstell is írástudókra hasonlítani.

Az anyja küldte – mondja mordul és elvörösödik –, szőlőt hozott, mézet meg szilvalekvárt. Sietve hálálkodom, magam is érzem, mennyire túlzott buzgalommal. Mindig zavarba hoznak a Reményi család ajándékai.

Béla anyja huszonhat évig igazgatta a csirkegyárat. KADER, párttag, közéleti személyiség – tőlünk, Bornemisszáktól mindig távoltartották valamelyest a más milyenség gátjai, ám ezt az ösztönös húzódozást esze, igazságérzete ezer kisebb-nagyobb figyelmességgel egyenlíti ki. Mióta nyugdíjas, hetente, kéthetente kijár Kápolyra Gabiékhoz, ablakot mos és padlót vixel. Gabi viszont – és nem is egészen alaptalanul – úgy véli, hogy e nagylelkű tevékenykedés az ő nőiességének valamiféle hagyományos-konzervatív szellemű kritikája, hát bősen lázong, méltatlankodik, s mindannyiszor kifejti, hogy AZ Ő ÉLETÜKTŐL idegen a háztartás, egyáltalán a tárgyak bornirt kultusza. Mire anyósa csak annyit mond, hogy hiszen ő tudja, mi a tanári hivatás, ezért is segít Gabiának, aki érthető módon nem ér rá NORMALIS háztartást vezetni.

Mire Gabi sirvafakad, és a fürdőszobába menekül.

Tudja-e Béla, hogy Gabi el akarja hagyni?

Arca nem sokat árul el. Szokásos félénksége mellett begombolkozó dacot: konokul bámulja az esernyőmet. Mint a védettség – mint az úriemberi lét szimbólumát.

Cigarettára gyűjtök.

Szeretnék vele beszélgetni, de a félénkségen nem lelek rést; egy felnőtt férfihez nem közelíthetek szakmám rutinkérdéseivel, más meg nem jut eszembe. Nem segít. Elmerülten nézi az esernyőt, a szépirodalomtól mételyezett mélységes meggyőződésével, miszerint a cselekmény színhelyén látható tárgyaknak egytől egyig jellemábrázoló funkciójuk van, s szimbolikus jelentése a másik ember minden ártatlan holmijának. Fene az irodalmat; félszeg szakállával úgy ül itt, kabátban, aktatáskával az ölében, mint a názáreti ács fia, akit az írástudók megaláztak.

Hús év ismerem Tamást. Kapcsolatunk – mondjuk így: kapcsolat, manapság így nevezik a vonzás-taszítás mindenféle elegyét – több is, kevesebb is a szerelemnél. Évekre kihúny, aztán új erőre kap, mintha épp a távolság táplálná, szitaná alattomosan, s lobbantaná fel olykor-olykor.

Ötödik vágány, jobbra, ez a feketeházi vicinális. Kinn várakozik a régi mázsaház előtt, túl újságoson, lángossütő bódén; elfogy a beton, elmarad a kő, a lakk, a minium, a civilizáció naiv mázai, mire a magas lépcsőkön felkapaszkodom.

Margó levele, kézzel írt, négyoldalas levél. Margó sosem ír géppel magánlevelet. Figyelmessége, szüntelen kontroll árnyékában fel-felcsillámló privát érzelmei meghatnak és zavarba hoznak, mint a szobrok ajkán a kőmosoly. Margó civil személye, szoknyában, kardigánban. Volt egy szürke szoknyája, meg

egy régi, piros pulóvere. Meg egy fehér selyemblúz, amit tavalyelőtt a sportcsarnokban, a tribünön viselt.

Szokatlanul tiszta a fülke ablaka. Nem szeretem az arcom. Mások sem szeretik a magukét? Csak megszokják, eltűrik úgynevezett egyéniségüket, azt a valakit, akit muszáj úgy hívniuk, hogy ÉN? Szeretnék szép lenni, szép, gyenge, köznapi módon bájos. Gyenge és szeretetre méltó.

Margó egyébként arra kér levelében, hogy tartsam szemmel Hivest. Nyugtalanító panaszlevelet írt neki; féltő, hogy ismét szent háborúra készül.

Feketeházán hideg van, egynemű, szürke ég, magas és kemény. Eszter veszi fel a telefont. Tamás Prágában van, hivatalból; nem tudni, mikor jön haza.

3.

Az idő elszivárog, napirend, házirend, tanrend, étrend és így tovább. November közepe, az őszi esők kimerültek, abbamaradtak, már csak hajnalonként harmatoznak az égi magasok.

Hétfőn megjött a válasz Tiszárovics elvtárstól.

Sajnos – azt mondja – nem tud elhelyezni az FPK-ban, személyes rokonsejnze és az érdekekben történt közbenjárások ellenére sem. Ami az előbbi illeti, meggyőződése szerint egy intézmény személyi állományának kérdéseit illetően megengedhetetlen, hogy a vezetőket érzelmi indítékok irányítsák, legyenek ezek akár pozitív, akár negatív színezetűek. Egy közintézmény nem a vezetők tulajdona, így tehát kérésem elbírálásában nem játszhat szerepet a rólam kialakult – egyébként kedvező magánvéleménye. És mert éppen a mindinkább elharapódzó korrupció, protekcionizmus és más negatívumok ismeretében nyomatékos kötelességének tartja, hogy a közélet tisztaságáért vívott, valószínűtlenül kemény harcában konzekvens legyen: hát éppen tőlem, mint a szocialista erkölcs értékeinek elkötelezett, jószándékú embertől megértést vár és türelmet, valamint szíves elnézésemet, üdvözléssel.

Viasz liliomok, nagy, sárga műanyag porzókka, vödörkben kaucsuk tulipán, bíborszínű pünkösdi róza. Szalmavirág, piszkos, fogatlan öregember kínálja sildes sapkájából. Csaknem megbotlom egy irattáskában, gazdája, középkorú férfi, szemüveges kis teremtéssel csókolózik, a nő csontos, halvány arcát két tenyerébe fogja.

Harminchét éves vagyok. Évek óta magam vásárolok a virágot, piacon, üzletben, temetőkapuban.

Meg lehet szokni.

Minden sorshoz ember kell, aki értelmet, méltóságot ad neki. Könnyű sors viselésére úgy-ahogy a gyenge is alkalmas lehet. A nehezett, a szegényeset, a keservest: csak a kiválasztottak győzik.

(Kevésbé szépen úgy is mondják, hogy: ez van, ezt kell szeretni.)

A társalgóban Tóth Kata gunnyaszt, sötéten, elvadultan olvas. Kérdéseimre felnéz, arcán a közlékenység és a berzenkedés sajátos kamasz-elegye, azt mondja: Csehovot. Teszek egy óvatos, hangsúlytalan lépést –

Telefon.

Tamás. Tegnap jött haza; hogy milyen volt? hát unalmas, Prága már itt jön ki a könyökén, VELEM mi újság, csak nincs tán PROBLÉMAM?

Cigarettát keresek.

Nincs semmi problémám – mondom reszelős hangon.

(A fene egye meg. Mi ez – mi bajom már megint? Hogy beszéljen? Gorombán? Már az is baj, hogy érdeklik a problémáim?)

Nincs semmi különös. Hiányoztál – váltok hangot.

Ráérek vasárnap?

Az az igazság, hogy mióta a populáció nemtudommicsodájának a szignifikáns hogyishívjákjaival foglalkozik, TÉNYLEG egy szabad perce sincs. A főnökség mindig tőle várja, hogy minden snassz ügyet felvállaljon, ezzel szemben...

Nem érek rá. Ügyeletes leszek.

Cseréljek valakivel. Nem lehet?

Nem cserélek. (Majd gyorsan, enyhébben:) Nem hiszem, hogy valaki hajlandó lesz vasárnap...

Megint játszom a mártírt.

Tévedés. Egyszerűen arról van szó, hogy DOLGOZOM.

Nem feltétlenül szükséges ENNYIRE azonosulnom azzal a...

Nekem ez a hivatásom.

Nem. Ez nem hivatás. Ez póz.

Miért nem mindjárt: HISZTÉRIA?

Ő azt nem mondta. Ő csak azt szeretné, ha kicsit TERMÉSZETESEBBEN...

Fejezzük be.

Ezek a hangulatváltozásaim...

Isten megáldjon.

Cigarettára gyújtok. Mindjárt az első pár szippantás után kis, ezüst tűszúrárok – fájdalom, aztán az erőtlenség mámora; elzsibbadtam.

Beszélni szeretnék veled – mondja ünnepélyesen Hives Borbála kartársnő.

Nyilván a gallérok. Hetek óta heves a nyugtalanság a gallérok miatt.

Lányaink – ősidők óta ez a rend – iskolaköpenyükhöz fehér kollégiumi egyengallért hordanak. Ez a viselet a gimnáziumban elvileg dicséretes – nemhivatalosan viszont meglehetősen népszerűtlen. Így hát kollégistáink közül egyre többen mindenféle lehajtható, legombolható, zsebrevágható és szükség esetén pillanatok alatt visszatűzhető gallérokat hordanak. Zsófi szorongatott helyzetében Margónak telefonált a minisztériumba, Margó azonban nem vette komolyan a problémát, a tizenévesek életkori sajátosságait emlegette, és végül arra kérte Zsófit, hogy intézkedjék bármiképp, ne feledje, hogy gallérokról van szó, s nem a szocialista erkölcsről, még kevésbé politikumról.

Elly – óvatosan bár – úgy véli, hogy Margó, mióta ODAFÖNN van, Ő SEM A RÉGI MÁR.

Hives, éles hangon: Az emberformálás folyamatában semmi sem mellékes; a pedagógia egységes egész, és minden mozzanatában, igenis: politikum.

Julcsival a háttérben Enikő mételyező hatásáról pusmog. Követelik a negyedikesek előjogainak visszaszorítását és a hétfői klubfoglalkozások szigorú felügyeletét.

Enikő égő arccal jár-kel fel és alá, az egyéniség szabadságáról és az emberi szellem legszentebb jogairól szónokol.

Az utolsó levél reszket a platánon,
jól tudja, hogy ami nem reszket, szilárd sem lehet, Tóth Kata hozta tegnap
ezt a kis fekete borítójú kötetet, tessék megnézni, Erzsébet néni kérem, hogy
milyen gyönyörű.

Decemberben apukát kórházba viszik, keringési elégtelenség meg egy ma-
kacs influenza.

Valérék lakásában tárva-nyitva az ajtók, kiki fel-alá futkos, elveszett
nylonzacskókat próbál felkutatni, papírzsebkendőt, inggombot, tiszta tányért.
Hegedűszo, vasalt ruha, vietnámi balzsam és sűrű cigarettafüst, a kredencen
anyuka süteményei. Veronika egy-egy figyelmes pillantást vet az egyetlen csu-
kott ajtóra, mely mögött János, a fia skálázik, aztán karórájára néz, még egy
férfiingat halász ki az embermagas nylonzsákból, de már csak belekezd. Fél
hatkor randevúja van – mondja szintelen hangon.

Anyuka nem hanyatlik a kanapéra, némán nézi Veronikát, aki még hozzá-
füzi gyorsan, hogy ezúttal Ő FOGJA MEGVALÓSÍTANI ÖNMAGÁT.

Anyuka, mozdulatlanul: a női hivatás, az áldozat, ő a karrierjét habozás
nélkül – hangja megcsuklik – a férfiért, akit szeretett.

Veronika vállat von: nem a szerelemért és nem a lényegért, anyukának
nem volt mersze a saját érzéseihez, a saját életéhez, nem egy tehetséget szol-
gált: egy önzést csak, egy embert, aki sérelmeibe beleveszve semmit sem értett
mások... egy egocentrikus, egy...

A fürdőszoba ajtajában megjelenik Valér, kezében egy pár zokni; emelt
hangon kijelenti, hogy édesapánk a személyi kultusz áldozata volt.

Veronika nem felel. Tíz ujjával végigsimítja nyakán a kopott nyúláször-
gallért, begombolkozik, elsiet.

Karácsony előtt pár nappal a kollégiumba két ismeretlen, fekete irattáskás
férfi érkezik: Hives feljelentette Enikót a megyénél. Zsófi vörösre gyúlt fejével
imbolyog velük véges végig a folyosókon – ezúttal porszívók nem láthatók,
rend van s szokatlan, baljós tisztaság – valami alkalmas helyet keres, ahol a
vizsgálat lebonyolítható. Végül megállapodnak a betegszoba előtt, hálógengre
kapott köpenyben rebbennek szét a lányok, mint egy sötét madárcsapat.

Negyediknek szólítanak be, Elly, Julcsi és Dancsóné után.

Milyen nevelőnek tartom Pápay Enikót?

Mit mondjak? Az igazság szinte mindig beretve élen táncol. Elég egy sze-
rencsétlen fuvallat, leperdül és nyakát szegi.

Hallgatok.

Papírlapot tesznek elem. EZT ismerem?

Nem ismerem. Nem láttam.

No igen, a faliújságra készült, csak már nem volt idő, hogy...

Itt-ott áthúzások, lendületes, kicsit modoros felnőtt-írás. Az Enikőé.

„Klubunk, ha szabad így neveznünk, ebben a tanévben ötödik születésnap-
ját fogja ünnepelni. Szeretnénk, ha jövőjét, ha van egyáltalán ilyen, a forradal-
mi szellemmel fémjelzett ősi hagyomány illetné tisztelendő bélyegével.

Az illetékesek véleménye szerint programunkkal eddig sem volt problé-
ma. Beszélgetéseinkre mindenkor komoly tekintélyek, kifogástalan egziszen-
ciák kaptak meghívást, mi pedig a demokratikus közszellem kialakítása céljá-
ból problémaérzékenyen meghallgattuk őket. Természetes, hogy tiszteletlen kü-
lönvélemények itt nem hangzanak el, hiszen tapasztaltuk, hogy vitázni csak a
partner háta mögött célszerű, ami pedig ellenfeleink megtépzását illeti, ehhez

egyáltalán nincs is szükség szellemi eszközökre. Épp ezért tájékozódási igényünk nem jelentheti semmi olyan információ közlését vagy meghallgatását, ami egyszer és mindenkorra kialakított véleményüinktől eltér, akár csak egy hajszálra is.

Reméljük, hogy e szellem, melynek magjait a kollégium vezetőségével egyetértésben elhinteni szándékozunk, termékeny talajra fog hullani, s pozitív hajtóerőként sodor bennünket valamerre, hogy végül majd csak lesz valami."

Hallgatok.

Szerencsés megnyilatkozásnak tartom-e ezt a szöveget egy pedagógus részéről?

Nem tartom szerencsésnek. De sok minden mást sem, ami itt a kollégiumban –

Az egyik ismeretlen itt hangsúlyozott hangsúlytalansággal félbeszakít, s megkérdi, testvérem-e Bornemissza Valér.

Ahogy kilépek az ajtón, Ritába ütközök, engem vár, a kezében távirat.

A 3/1973. EÜM. MÜM. sz. rendelet értelmében az eltávozottak előkészítése (öltöztetés)

DÍJTALAN.

A szekrény tetején, befőttes üvegekben néhány fenyőág, üres sztaniolpapírok lógnak tétován.

A boncmester hellyel kínál, mert kicsit várni kell, majd gyors, ideges, söprögő mozdulatokkal megráz egy lepedőt, közben fekete körgallérja lecsúszik a válláról, meg kellene valahogy igazítani. A boncmesternek zavart, világosbarna szeme van, lehelete, egészen enyhén, alkoholszagú. Elnézést kér, mert csak ma reggel vette át ezt a munkakört a prospektúrán, és kissé még tájékozatlan.

Vékony falakkal elválasztott labirintus-folyosók; mintha megannyi hártya tagolná évekre az időt, személyekre az emberi nemet; a keresztfolyosó torkolatában megáll a targonca, épp énelöttem.

Nem.

Nagy. Bántóan túl van méretezve. Homályosan hasonlít, émelyítő módon, de nem VALAKIRE. Viaszos és személytelen.

– Itt mitől véres?

– Majd megcsináljuk. Nem lesz véres, ne tessék félni – mondja a boncmester.

Százast csúsztatok a zsebébe.

– Fogadjá őszinte részvétemet, asszonyom.

Gizi néni, Béla szigorú arcú, törekeny nénikéje huszonhét évig szolgált egy tankerületi főigazgatónál. Koszorúja nagy, papírmásé rózsákból és kaucsuk fenyőtobozokból; miközben a pap megbocsátásról és örök nyugalomról beszél, mindenki iparkodik tapintatosan felnézni, ahányszor a szél belekap a műanyag girlandokba, s megzörgeti a koszorú ezüstözött, hosszú szalagjait.

A fülke, hazafelé, meleg és csendes.

Gabi elnyílt szájjal szuszog, Béla vállának döntve őzbarna fejét.

Franz Kafka Balatonszepezden

Azon a délutánon azon az estkezdeten

a „köves” utcán mentünk fel

abban az eső utáni hideg csendben

a mozdulatlalan házak fekete-fehér

magányában diszletek között Franz Kafkára

vártunk és mégis olyan valószerűtlen

volt az egész amikor a régi kertmoziból

kilépett (mögötte két sötétszürke alak)

kezében kést szorongatott

és az egykori Vegyes Bolt előtt

magába dőtte — milyen színpadias

mondta egyébként tényleg mint egy

vacak kutya emlékszem ezt a szót „vacak”

kicsit ironikusan ejtetted ki sőt gúnyosan

mert ösztönös dühöd többet akart mint a való

nem tudta elleplezni csalódásodat

ennyi az egész? kérdezted

ennyi csupán az egész? és dühödten

néhai Franz Kafka hasába rúgtál.

Szintézis

(Ladik Katalinnak és Péntek Imrének)

A varróleány a kukáslegénytől.

Ez köztudott. Polgárpukkasztó infantilizmus.

Sziszegő tárcsahang. Zokogó WC-kefe.

A kukáslegény a varróleánytól.

Faltörő kos. Elhasznált szürke-állomány.

Sejtelmes bilihangok. Felszabdalt ütőerek.

A pályaudvar attól bő, mert mindezekon rajta fekszik.

Strumásított közhasználati cikkek. Kilúgozott szembogarak.

Kés a kézben a forradalomba.

Vérző szemeteskocsi. Csak rá kell nézni.

Pörsenéses varródoboz. Gyűlölködő tekintetek.

Fénykép: mosolygó öregemberek szípuzó unokák között.

NAGY LÁSZLÓ

5.

A dérütötte május, a dermesztő tél, a megolvadt harangok, a tótágast álló világ képzete („Mert a méhek a húdra dongnak / s döglegyek dörögve a szőlőt eszik: / eljön a fekete katona”) az ötvenes évek végén nemcsak költői látomás a számára, hanem személyesen megélt valóság, emberi realitás. Kint a világban megrendítő eseményeket lát, s személyes sorsának legfájdalmasabb, legkeserűbb éveit éli. Igaztalan támadások érik: „57 nyarán egy újság azzal vádolt, hogy hatvannégyezer forintot szégyentelenül fölmarkolok. Csak szerződésem volt, pénzt csak a hatvanas évek elején kaptam a bővített bolgár népköltészetért.” Ugyanebben az írásában említi – de már az emlékezés zárjelével tompítva – a hajdani fájdalmat: „(58-ban Szófiában falhoz vertem egy hazánkfiát, mert kezemet véresnek mondta és pisztolyt fogott rám.)”

Létehelyzetét, lelkiállapotát látomásos képekkel átszőtt versben festi:

...itt kuksolok
a Hang teremtményei közt megigézve,
térden a valóság hamujában
hol sült béka a jelent jelentő
aranyóra s palaréteg a májusos naptár,
mert csak az igéző Hangot hallom...
(A versmondó)

A kritika nem kiméletes hozzá, s elég sokáig él a vélemény, amely „költészetében 1956 után a fájdalmasan elhúzóódó hallgatás, a magányos visszahúzóódás szakaszáról” beszél, s a költő „válságát” emlegeti. A legélesebben az Élet és Irodalom kritikusa fogalmaz, aki „melegházban nevelt vadvirágoknak” nevezi verseit. Amikor mások – például Rónay György – már egyértelműen fölismerik költészetének újszerűségét, és látják liránkat gazdagító jelentőségét, s amikor a költő már új verseit írja, a recenzens még mindig a lapos „tartalmi” kifogást melegíti föl: „világnézeti fejlődése megrekedt, szemléletmódja korszerűtlen. Nem leli fel magában a bátorságot, hogy a reális jövő felé tekintsen, de még ahhoz sem, hogy körülpillantson.” Kétségtelen, 1958-ban súlyos vádak voltak még ezek a megállapítások, de azt is látni kell, hogy egyrészt a kritikának ekkor már nem volt akkora politikai súlya, mint az ötvenes évek elején, másrészt Nagy László már rádöbbsen a maga költészete igazára, s mások véleménye nem tudta kibillenteni meggyőződéséből.

Még a vele 1965-ben készített első jelentős interjú kérdéseibe is beszűrődnek azok a fenntartások, amelyeket költészetével kapcsolatban a leggyakrabban emlegettek: versei nehezen érthetők, szimbólumokkal, képekkel, asszociációkkal zsúfolt olvasmányok, nagyon tömören, szűkszavúan fejezi ki gondolatait, erkölcsisége elvontnak, időtlennek tűnik, nem ért a társadalomtudományokhoz, indulatos, hiányzik belőle a realitások megértőbb mérlegelése... Szerencsére ekkor már maga a költő, a legautentikusabb válaszadó fogalmazhatta meg gondolatait, s költészete értőinek és értelmezőinek a száma is gyarapodik. Egy korábbi kritika még arról beszélt: „Azok az értelmezői, akik homályos fénnnyel állják körül, s a diagnózist eltitkolják előle, – nem jó szolgálatot tesznek neki.” Szerencsére nem váltak be a baljós szavak. A kritika egyetlen haszna, hogy impliciten éppen azokra – költészetének korai híveire, értelmezőire – hívja föl a figyelmet, akik ellen tiltakozni szeretne. A hatvanas évek elején ugyanis megjelennek Nagy László költészetéről az első nagyobb szabású tanulmá-

nyok, amelyek – kritikai észrevételeikkel együtt – a legjobb szolgálatot teszik megismertetése és megértése érdekében. 1960-ban Kiss Ferenc a Kortárs-ban, a következő évben Czine Mihály a Valóság-ban ír hosszabb elemzést. Kiss Ferenc főként ritmikai problémákat tárgyaló tanulmánya a költő formai újszerűségét, egyfelől a hagyományos formákhoz kapcsolódó, másfelől a hagyományokat megújító törekvését elemzi, s a versforma és a képteremtés kölcsönhatására, a költői pálya belső ivére mutat rá. Czine Mihály, aki elsőként veti föl Nagy László és Juhász Ferenc költészete együttes és párhuzamos vizsgálatának problémáját, a költő versalkotó módszeréről készít pontos analízist: „nem a téma, nem a tárgy buzdítja írásra, hanem a már benne levő érzéshez keres lírai alkalmat. A témát, a tárgyi elemeket így sem iktathatja ki teljesen – a költő szükségképpen a tárgyakon keresztül beszél –, de a tárgyi dolgokból inkább csak a magok maradnak költészetében, amelyek körül érzései holdudvarát megvonhatja...”

Amikor a Kisdobos szerkesztőségét otthagyja, munkahely és pénz nélkül marad. 1959-ben vállal ismét állást: képszerkesztő lesz az Élet és Irodalom-nál. Vizuális érzékenységet, képzőművészeti tájékozottságát kamatoztatja a munkában. A hetilap egy-egy száma tíz-tizenkét képet közöl, ennek kiválasztása, a lapszámok grafikai anyagának megtervezése, összeállítása a gondja. A munkában korábbi kapcsolataira támaszkodhatik, ugyanakkor a szerkesztés újabb alkotók megismerését, érdeklődésének tágulását teszi lehetővé.

Belső feszültsége, rossz közérzete lassan oldódik. Nyilvánvaló, nem a költő van válságban, és látja tragikusan a világot, hanem a kinti tragédia, a világ látványa okozza szorongását. Amikor a külső kód lassan föltisztul – a politika nyelvén konszolidációnak mondják a hosszan elnyúló folyamatot –, amikor a társadalmi valóság és az irodalompolitika légköre kedvezőbbre fordul, a költő is jobb kedvre derül. 1959 márciusában levelet kap szülőfalujából: „anyám vidám levelet írt, így kezdte: „Iszkáz elesett.” Vagyis beállt a téeszbe. Megörültem, hogy simán történt. Az ötvenes évek elején egy Vas megyei rokonunk fogaival fizetett konokságáért. Beszámolt anyám, hogy a férfiak danolászva mennek a mezőre, köztük apám is. Nem csodálkoztam: a közös munka nem új nekik, mindig összesegitettek. Magnóval indultam haza, de akkorra elcsempült a szájuk. Három faluból három elnök a tagok háta mögött összevonta a téeszeket. Magam is fölháborodtam. (Eljártam ügyükben Pesten, de a házasságot nem lehetett fölbontani.) Szép szóval mégis megnyertem őket: énekeltek a magnószalagra. Akkor vettem föl egy szép regölést is. De akire legjobban számítottam, apám nem énekelt. „Nem ineklek ennek a világnak!” Anyám, aki megnyugodott, a gyermekdalokat boldogan mondta. Aztán én is jobb szívvel írtam, fordítottam.”

Nagyon sokat és igen kiválóan fordít. A hatvanas években – tíz esztendő alatt – mintegy harmincezer sort ültet át hazája nyelvére. Óriási munkabírása van, sokat tud dolgozni, ezekben az években jóformán a fordításokból él. Először a kíváncsiság, az ötvenes években az idegen nyelv meghódítása, egy másik – a bolgár – irodalom megismerése ösztönzi, most kenyerre a fordítás. „Ha életemnek ezt az évtizedét kellene megírnom, fordításaimat venném elő, mert valamennyiről tudom: mikor és milyen körülmények közt készült – bajaimra, örömeimre, ügyeimre emlékeztetnek, és azért is, mert ez a munkafolyamat szinte szakadatlan.”

Csak fordító nem akart lenni soha, erre nem érez ösztönzést, most mégis napi tevékenysége a fordítás. Sokszor kap megbízásból munkát, de csak azt vállalja, ami vonzza, amiben személyes izgalmat talál. „Tapasztaltam, hogy erőfeszítéseim sikeresebbek, ha kihívásnak tekintem a műfordítást, olyan párharcnak, amit két költészet, két nyelv egymással vív. Az idegen félnek eleve előnye van, s nekem már győzelem az is, ha nem maradok alul, ha foggal és körömmel bár, de megközelítem a tökéleteset, a lehetetlent.”

A fordítói munkáról nem írt terjedelmes tanulmányt, de jegyzeteiben gyakran foglalkozik annak elméleti és gyakorlati kérdéseivel, például az asszonánc rímek viszszaadásával vagy a „mely” kötőszó használatával a fordításban. Ezekből az elszórt megjegyzésekből kihüvelyezhetők fordítói elvei, s megrajzolható fordítói magatartása.

Kosztolányinak tulajdonítják a mondást: a műfordítás olyan, mint a zsákban futás, vagy műfordítani annyi, mint gúzsba kötve táncolni. Nagy László kiegészíti, illetve visszájára fordítja Kosztolányi gondolatát: „De hőstett és gyönyör is lehet, ha a zsákban futó nem nagyon marad el a szabad futótól. A hasonlat mégis komikus, illik a rossz műfordításra.” Ő hűséges fordításra törekszik, s ha rimes verset fordít, ragaszkodik az eredeti rimeléshez. „Ez már az én ügyem, külön passzió, nem tartozik a műfordítás problémáihoz.”

A versfordítás csak részben formai kérdés: „a mesterség titkainak fölfedése, a sokféle vers-mechanizmus ismerete nem elég a jó műfordításhoz” – írja.

Újból előveszi bolgár népköltészeti gyűjteményét, és meglevő fordításait újakkal egészíti ki. A kötet *Sólymok vére* címmel 1960-ban lát napvilágot. A könyv utószavában írja: „E könyv nyolcvéni munkám eredménye. 1953-ban *Szablyák és citerák* címen körülbelül a fele már megjelent. E kibővített anyagot is csak ízelítőnek szánom a bolgár népköltészet kincshalmazából.” Bolgár nyelvű fordításainak körét a műköltészet területén is tágitja. Lefordítja Geo Milev *Szeptember* című poémáját, melyben a szerző az 1923. évi Szeptemberi Felkelésnek állított emléket egy évvel a felkelés leverése után. A mű Renato Guttuso illusztrációival 1959-ben jelenik meg magyarul. A következő évben Lamar (= Lalju Marinov) bolgár költő 1945-ben, Magyarországon írt *A hős fia* (eredeti címe: Gorán Gorinov) című verses elbeszélését adja ki az Európa Könyvkiadó Nagy László fordításában. Azt tervezi, hogy az egész balkáni népköltészetéről képet ad. Újra angolul tanul, hogy William Blake és a „nagy tűzű arkangyal-költő”, Dylan Thomas verseit tolmácsolhassa. Tőkei Ferenc nyersfordítása alapján készül el – és jelenik meg 1959-ben – az i. e. IV–III. századi kínai költő, Csü Jüan *Száműzetés* című elégiája.

A hatvanas években a világirodalomból egyre nagyobb területet vesz birtokba. A „suhanc” Rimbaud-t és Apollinaire-t fordítja. Látószögébe kerülnek Corso és a latin-amerikai költők. Ismét kézbeveszi Jeszenyint, akit már az egyetemen szeretett volna fordítani, s akivel most érzi meg a lelki rokonságot a származásban, a paraszti gyökérzetben, az indító élményekben.

Legerősebb vonzalmat fordítóként Lorcához érez. Az 1957-es magyar Lorca-kiadásból ismeri meg, majd a következő évben megbízásból maga is fordítani kezd. Fokozatosan döbben rá, milyen sok köze van a spanyol költőhöz. Előbb a *Síratóénekek*-et ülteti át, majd a *Cigányrománcok*-at. „Jóság, szépség, hallatlan költői merészség, tűz, tündérkedés – ez ő, ha hirtelen és röviden jellemezni akarom” – írja Lorcáról. Rokonának érzi, s amikor fordítja műveit, költészetéről, a „duende” fogalmáról, a románcokról, az azonos asszonánc rímekről külön kis műhelytanulmányban vall. Tolnai Gábor, akinek kérésére lefordítja a *Síratóénekek*-et, Nagy László „csúcsteljesítményének” tartja a fordítást. Egy interjúban elmondta (korábban megírta), hogy Kubában, 1961-ben ezzel a fordítással győzött meg egy társaságot arról, hogy a magyar költészet nagy költészet. Amikor az egyik vendég, a havannai színház rendezője, hasonlóan kis nép fia, kételkedik ebben, s csak egy másik kis nép öndicséretét sejtí a szavakban, Tolnai professzor merészet gondol: „Egyszer csak, érveim fogytán, feltört bennem a versből Nagy László fordításában néhány sor. Az asszony megdermedt – és folytatta spanyolul. A két nyelv a ritmusban, a vers ritmusában találkozott...”

Ady Endre haragosan válaszolt Hatvany Lajos féltő tanácsaira és aggodalmaira: „Mit bánom én, hogy Goethe hogy csinálja, / Hogy tempóz Arany s Petőfi hogy istennül. / ... / A tolakodó Gráciát ellöktem, / Én nem bűvésznék, de mindennek jöttem...” József Attila kérdésbe rejtí vallomását: „Költő vagyok – mit érdekelne / engem a költészet maga? / ... / Más költők – mi gondom ezekkel?” Rájuk ekhöz Nagy László hite, amikor a *Hegyi beszéd*-ben kétszer megismétli a sort: „Műveld a csodát, ne magyarázd”. Vagyis nem másolni kell az elődöket, nem beszélni kell a költészetéről, nem a nyilatkozat a fontos. Ennek ellenére – s a költészet egyik szép és szükségyszerű paradoxona ez – Ady versben ébresztí költő-elődjét, Csokonait, s tanulmányt ír a nem alkuvó Petőfiről. József Attila a „költészettant” elhárító verse fölé azt írja címül: *Ars poetica*. S Nagy László életművéből sem hiányoznak a „csoda”, a maga poézise lényegét értelmező-magyarázó megnyilatkozások.

A küzdelmes évek megérlelik a költőt, s a hatvanas évek első felében kísérletet tesz a lírai öndefinícióra. Fölfedezi önnön költői alkatát, tisztázza a költészethez való viszonyát, s biztos gesztussal jelöli meg poétai törekvéseinek fő irányát. Költészete világképpé szerveződik, tudatosítja helyzetét, meghatározza önmagát. Egyre többet foglalkozik a költő mai hivatásával és a maga „költészettanának” a meghatározásával.

Mit jelent a költészet Nagy László számára? Melyek ars poeticájának főbb vonásai?

Mérhetetlen tisztelet él benne a költészet, a jó vers, az igazi poézis iránt. „Ahogy a hétköznapiok áradatában pirosul az ünnep, éppúgy kiválik a vers a köznapi csevegések, pletykák, sírások, üzleti mézes-beszédek, diplomáciai híradások smogjából – esztétikai törvény, hogy más legyen.” Ez persze olyan szép és olyan általános igazság, hogy bármelyik költő elmondhatná a világon. Mitől más, huszadik századi és magyar Nagy László költészete?

A folytatás és a megújulás, a hagyományokhoz való kötődés és a múlttól való elszakadás kettős feszültségében alakul és formálódik. Elevenen élnek benne a magyar irodalmi múlt értékei. Már Balassiban fölfedezi és becsüli a költői felelősségtudatot: „ugyan a verseiben nem látszik olyan felelősségteljes költőnek, inkább vitéznek és mulató embernek és szerelmes természetű férfiúnak, mégis, ott is már a felelősséget fel tudom fedezni. Nemcsak egy országért, hanem általában az emberiségért. Ez természet, alaptermészete a magyar költészetnek.” Megszerkeszti és bevezetéssel látja el válogatott verseinek gyűjteményét. Később egy szép, stilizált versben (*Balassi Bálint lázbeszéde*) idézi meg alakját. A másik költőnek, akit gyakran említ, Ady. Amikor a fiataloknak, a költői „új hullám” tagjainak az Új Írás-ban üzen, a *Hunn, új legenda* fent idézett soraira hivatkozik: a gesztus „orrba vágó” keménységére, a haragos szembefordulásra a baráti intellemmel, és a folytonosság vállalására, a tanulás szükségességére. „Ady rostáján igen sok költő kihullt, de Csokonai, Petőfi nem. És Goethét is tanulmányozta, sőt Szilágyi Gézától tanult.” Két nagyszabású költeményben tiszteleg majd emléke előtt (*A föltámadás szomorúsága, Ady Endre andezitéből*). Igazi mesterének József Attilát vallja. A költői magatartás követésre legmértöbb példáját benne találja meg. A nevét, sorsát idéző számos megnyilatkozása közül ezt az egyetlen mondatot emeljük ki: „úgy érzem, József Attila volt az a költő, aki által én is költőnek nevezhetem magamat”.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy Nagy László csak a hagyományokat tekintette fontosnak, s nem lett volna merészen újító. Balassi nemcsak az országért, de az emberiségért is felelősséget érzett. A magyar költészet „alaptermészete” nemcsak értéket hordozó, de tovább is gazdagítható. Ahogy nem lehet kétszer ugyanabba a folyóba lépni, hivatkozik az ismert példára, a költészetben sem lehet csak a meglevőt őrizni. A régi formák megújításának, a költői kísérletezésnek a híve, s a nemzeti hagyományok mellett a hazai és az európai avantgarde eredményei is beépülnek lírájába.

Költészetének belső feszültsége, karaktere jól tükröződik az irodalmi népiességhez való viszonyában. Beszéltünk már arról az ösztönzésről, melyet lírája a népköltésztől kapott. Ebben a hatásban nemcsak a magyar folklór játszott szerepet, hanem a szomszédos népek népköltészete is, s az a mélyebb kapcsolat, mely poézisét az ősköltészethez fűzi. Lírája nem képzelhető el a folklór hatása nélkül, de ez a hatás igen áttételesen, nem a „feldolgozás” szintjén jelentkezik nála. Nagy László kapcsolata a népköltéssel olyan, mint – mutatis mutandis – József Attiláé vagy Bartóké. Ahogy Bartók és Kodály a népzene nem „felemelte”, nem „megtisztította” egy fentebb stíl igényei szerint, hanem egy nagy művészetet „fordított át” egy másik nagy művészet nyelvére, azonképpen Nagy Lászlót is a népköltészet „eredeti alakzatai”, vitális rétegei vonzották. „A folklórban az édes és könnyű sablon helyett kerestem az összetettebb, dinamikusabb szöveg- és dallamritmust, az abszurditásig teljes képet, a szentségtörést, a komor, de szabad lelkületet. Nekem a népköltészet okulás és bátorítás...” Tiltakozik mindenfajta besorolás ellen, nem vállalja a népi költő szerepét. „Noha költészetem visel népi jegyeket is, nem tartom magam népi költőnek, sem stílus és téma

szerint, sem a szó néptribuni értelmében." A nyilatkozat minden szava, még az „is” kötőszó is, hangsúlyos. Másutt részletesebben kifejti: „Paraszti származásom következtében gyakran felteszik a kérdést: népi költőnek tekintem-e magamat, úgy, ahogyan a népi írókat annak nevezik? Szerintem ez a fogalom inkább történelmi töltésű, mert a harmincas években más feladatai voltak a népi írók mozgalmának, mint ma. S ők akkor el is végezték ezeket a feladatokat, amiért minden tiszteletem az övék. Én azonban – a fogalom nálunk használatos értelmében – nem érzem népi költőnek magam, mert nagyon korán megismerkedtem a modern európai költéssel, ami nagy hatással volt indulásomra.” Érdemes meghallgatni annak a véleményét is, aki a népi írók mozgalmának egyik organizátora és legfőbb kritikusa volt Németh László először állapította meg: Nagy László „népiessége, éppúgy mint kortársaié, nem a parasztosztály reprezentálása a költészetben, mint a mi kortársainké volt, inkább a nyelv ősi, közösségi emlékeinek az ébrentartása a népi ritmusban, fordulatokon át...” Nagy László nem tagadja meg paraszti származását, eredendő élményanyagát, de eltávolodik a népi költő klasszikusan értelmezett szerepétől, s a kozmikus gondok kimondására, az egyetemes költészet szintjére tör.

A költőnek, aki nem éri be a kikalapált formákkal, az utánzással és a változatokkal, aki a merész megoldásokat keresi, mindig szembe kell néznie az érthetlenséggel, az ezoterikusság vádjával. Nagy Lászlót is érte bírálat, mely a „közízlésre” hivatkozva korlátozni akarta költészetének érvényességét, mondván: „költészete nem szól a tömegekhez” (így, többes számban: „a tömegekhez”). Ez persze kétszeresen hamis vád. Egyrészt műveinek, ha pódiumon, irodalmi esteken vagy a televízióban elhangzanak – bár a népszerűséget okkal nem tartja mérvadónak – már korán „országos” hatása van. Másrészt igenis vállalja – ha nem is a közérthetőség szintjén – a közösség szolgálatát, a költő társadalmi felelősségét. A verset a maga nevében írja, de sokakhoz szól, „Hiszem, hogy a mának írok. Közvetlenül és közvetve is... Ha szólok, a mai ember jaját, bűjét, küzdelmét vagy haragját mondom ki mindenképpen... Erkölcsi normáim világosak. Aki olvassa verseimet, rájuk talál, szívesen veheti őket, vagy megütközhet rajtuk...” Ez csak néhány kiragadott mondat abból az 1965-ös interjúból, amelyben részletesen beszél a költő „hatalmáról”, közösségi szerepéről, saját elhivatottságáról, emberi-költői fejlődéséről. Talán a kiemelés sem teszi patétikussá a tisztázású szavakat: „Hűségem mindig kötött a néphez, akitől származom, akinek a nyelvem írok. Hű akartam lenni a magyar költészetéhez.”

A közösség szolgálata persze nem jelent közérthetőséget. Nagy László meglepően sokat foglalkozik írásaiban az esztétikai nevelés gondolatával. Az ő feladata nem a módszer kidolgozása, hanem a gond kimondása. Egyetlen költő nem pótolhatja – nem is az a dolga – intézmények mulasztását, de figyelmeztetni neki kell: „nem mindig az én verseimben van a homály, hanem az esztétikailag képzetlenekben és a renyhékben. Nem kezdhetjük újra az ábécénél a költészetet. Tanuljanak ők is, legyenek figyelmesek, küzdjenek meg a versért. Én a mesterségek iránt mindig tisztelettel érdeklődöm, és megvetem azokat, akik az én mesterségemet csúfondáros tiszteletlenséggel illetik.” Nincsenek illúziói a versértéssel, az olvasással kapcsolatban. A kérdésre – „olvasó nép vagyunk?” – így válaszol: „Messze van... A nagyon jelentős változások ellenére is valamiféle stagnálást érzek: kényelmesebbek vagyunk, vagy anyagiásabbak...” Néhány szép és vigasztaló példa, a tapasztalható érdeklődés és a versértés lemérhető eredményei mellett az igényességre, az állandó önművelés szükségére int: „Valamiféle alászállított mérce, félreértett közönség hiánya miatt nem szabad lemondanunk arról, hogy a kor színvonalán igyekezzünk írni.”

Milyen ez a „kor színvonalán” álló, Nagy László-i értelemben „korszerű” vers?

Eszménye a tömör, pontos kifejezés, a fölösleges elemek elhagyása. „Mióta verset írok, célom a kifejezés plaszticitása, erőteljessége, merészsége. Mindez kapcsolatos a formával, metaforával, ritmussal.” Más költőben is, ha szól róluk, például Kormos Istvánban vagy Zélt Zoltánban, az elevenséget dicséri. Van vélemény (Bori Imréé), amely költészetének érzelmi tartalmát a fejlődés gátjának látja. Azonban ez az érzékenység és szenzualitás – nevezhetjük kedvelt szavával elevenségnek is – sosem olyan mértékű, hogy feloldaná költészetének gondolati töltését. Ellenkezőleg. Poé-

zise nagy pillanataiban mindig képes megőrizni lírai kép és gondolat, szenvedély és intellektus, látomás és eszme egyensúlyát. A szabadversben, a prózaversben, a képversben nem a lazítás alkalmait, hanem új és másféle törvények megvalósításának a lehetőségét látja. „En a zárt verset becsülöm – írja. – A projektív írás léha, bár, tudom, a költészetnek szüksége van olykor a lazításra.” A szó tiszteletére, pontosságára int, a költői szó etikus értékét félti. „A szó meggyalázása nem új lelemény, de látványosabb és fájóbb, mint valaha.” Elítéli a szóval történő manipulációt. A költő figyelmesen bánjon a szavakkal; a költészet a nyelv erejével igazságok föltárására képes. A költő azonos a szóval. Létformája a vers. „A szó igazi hőse akarok lenni” – mondja.

A költői közlést nem szabja kialakult formákhoz, korábbi, bevált, eredményes megoldásokhoz. Nincs versíró metódusa, nincsenek „fogásai”. Van, amikor hosszan érleli, előveszi, majd újra elteszi az elkészült sorokat, töredékeket, versfutamokat. Van, amikor valósággal kiszakad belőle a vers, s csaknem készen, megformáltan kerül a papírra. Bárhogy születik is a költemény, az íráshoz megfelelő lelki felkészültségre, szellemi alkalomra van szüksége. Költői alkata, ihletének természete nem ismeri a nagy elhallgatásokat, a hosszas kihagyásokat. Ha a költői termékenység tekintetében van is némi hullámlás pályáján – például egy-egy időszakban többet fordít, kevesebbet ír –, az ötvenes évek végétől költői fejlődése egyenletes, nélküli a látványos fordulatokat, minden újabb eredmény magába foglalja a régit, s úgy újul meg, és haladja meg múltját, hogy azt építi és fejleszti tovább.

Mindezeidig a prózai megnyilatkozások tükrében beszéltünk kialakult költői programjáról. Az öndefinícióra törő vallomások igény a verseket is átszövi, ebben a lírában szándék és gyakorlat egybeesik. Nagy László prózai szövegeit a költő megnyilatkozásai erősítik, hitelesítik. Azok a „tételek”, amelyeket interjúkból, cikkekből idéztünk, néha gondolati, máskor szó szerinti ismétlődéssel térnek vissza a költeményekben, ezzel mintegy alkalmat adva az olvasónak a tanulságos egybevetésre, a termékeny összehasonlításra. A költő megőrző, átmentő szerepéről, etikai felelősségéről például egyik szép – kérdéseket és felkiáltásokat hullámoztató – versében így ír:

Létem ha végleg lemerült:
ki imád tücsök-hegedűt?
Lángot ki lehel deres ágra?
Ki feszül föl a szivárványra?
Lágy hantú mezővé a szikla-
csipőket ki öleli sírva?
Ki becéz falban megeredt
hajakat, verőereket?
S dült hiteknek kicsoda állít
káromkodásból katedrálist?
Létem ha végleg lemerült,
ki rettent a keselyűt!
S ki viszi át fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra!

(Ki viszi át a Szerelmet)

A kimondás kényszerét, a költői szó szépségét és veszélyét a korán elhallgató költőtárs, Kis-Ferenc halálára írt versében fogalmazza meg az önjellemzés érvényével:

Jaj annak aki a szörnyűt nem bírja kimondani,
aki nem bír sikoltani: sikátorokon át a szél!
Így jár, akit leinthe a megfontolás,
fonák humanizmus: ne gyilkoljon a dal!
Jaj, mert nagyon szerettél, így lettél szájjáratlan
daltalan dalos, a csillagnak is fekete görcs.

(A fekete költő)

A hatvanas években – az önmeghatározó, öntanúsító prózai megnyilatkozásokkal és lírai vallomásokkal párhuzamosan – kiteljesedik költészete. Megnő a versek in-

tenzitása. A költő igazi hangjára lel. A narráció, az elbeszélő-leíró hang kiszorul költészetéből, és győz a látomásos előadás, véglegesen a mitológikus-vizionárus költői látás. A versformálásban mind nagyobb szerephez jut a képzelet asszociatív teremtő ereje. Kialakul költői motívumrendszere. Ez a motívumrendszer sajátos és önálló költői világképet hordoz, s benne az anya, a tűz, a csillag, a ló, a piros szín stb. képzetének mély és sokrétű jelentése van. E motívumrendszer elemei az autonóm képi látás eredményeképpen a versek szövetében nagyívú látomásokban bomlanak ki. A költő elszakad a személyiség problémáitól, és az emberi létezés nagy és általános kérdéseire fordul. Költészetében elhalványul a személyes elem, és előnyomul a világ képe. Illetve privát gondjait is az ember és a világ viszonylatában éli át. S ha magára mutat, és egyes szám első személyben szólal meg, akkor is egyetemes gondokat fejez ki. Alapélménye az emberi élet veszélyeztetettsége, az elidegenedés, a természet pusztulása, a morális értékek – például a szülőföldélmény – devalválódása. Költői pályája magaslatra ér. A mámoros hit és a kiábrándulás, az illúziók és a keserű számvetés buktatói után a kozmikus teljesség megvalósítására tör. Amit eddig külön-külön méltathattunk benne, a nyelvi erő, a formai biztonság, az eredeti képalkotás, a gondolati fegyelem, a hang tisztasága, most teljes és egységes értékke, autonóm költészetté szervesül. Nem elégszik meg a résszel, az egészet akarja birtokba venni, hagyomány és újítás, falu és város, magyarság és európaiság, személyes és általános, ember és világ között költői szintézist teremt.

Új verseket tartalmazó kötete tizenegy évi szünet után, 1965-ben jelenik meg. A *Himnusz minden időben* szám szerint ötvenhárom verset foglal magába, köztük négy hosszabb költeményt. A kérdésre – mi az oka, hogy az utóbbi években költői termése számszerűleg megcsappant? – ezt válaszolja: „Két oka van ennek. Amint az ember felett járnak az évek, egyre jobban megválogatja, miről ír verset. Fiatalon minden megverselésre alkalmas témát formába önt; később csak azt, amit nagyon fontosnak érez. Így is többet írtam volna, de – s ez a másik ok – engedtem magam rábeszélésére egy nagyszabású, szép és izgalmas fordítói munkára. Rengeteg feladatot vállaltam, az ó-francia versektől olyan merész vállalkozásokig, mint a Lorca- és Rimbaud-fordítások. Ezekben, azt hiszem, sikerült is megoldanom néhány nehéz fordítói problémát.”

A kötetben két réteget különböztethetünk meg: a rövidebb terjedelmű, gyakrabban dalszerű formában írt, a kötet három ciklusába sorolt verseket és a „hosszú énekeket”. Az elhatárolás csak formai-alaki, s a „daloló verseket” nem volna helyes szembeállítani a „hosszú énekekkel”. Mindegyik verstípusban ugyanaz – világ felé forduló – törekvés, személyesség és egyetemesség szintézise valósul meg. Legfőképpen a költői ihlet „természete” eltérő. Arra a véleményre, hogy „sohasem az a fajta úgynevezett daloló költő volt, aki kis dalokban írja meg hangulatát, lelkiállapotát, hanem mindig valami nagyobb szabású gondolatot óhajtott az úgynevezett klasszikus formájú versekben is elmondani”, így felel: „Hát egy kicsit ellent kell mondanom, mert szerettem a daloló verseket és szeretem a dalokat. Tán azt hiszem, az a versnek a teteje, ha valaki dalt tud írni. Persze, nem olyan pacsirtás daloló versekre értem, hanem mondjuk arra a fajta dalra, amit József Attila tudott, Petőfi, Csokonai után megvalósítani a huszadik században. Az lenne jó, ha ilyen versekben is ki tudnánk mondani, ki tudnánk fejezni magunkat.” Hát Nagy László József Attila után is tud dalszerű verset írni, az epigrammatikus formában is ki tudja fejezni magát. Az olyan versekre gondolunk, mint a fentebb már idézett *Ki viszi át a Szerelmet*, vagy az *Ábránd*, a *Li-liom-dal*, a *Cinóber-tényben*, a *Kék hegyek hidege*, a *Tenger, pokoli tündöklésed*. Szerkezet, költői kép, versforma emlékei ezek a versminiatűrök, s a gondolat szinte észrevétlenül lép át bennük a privát körből a világba, a személyesből a kozmikus térbe, az egyéni sorsból a mindenség vállalásába. Íme, az egyik dal:

Tenger, pokoli tündöklésed
hasogatta a hegyeket,
a jegenyét lekaszált,
sirályt és reményt megevett,

halak robbantak, pikkelyük
az égből hullva ragyogott,
és lett a világ zajtalan,
s én megvakulva álltam ott.

E versvilággal mutatnak rokonságot Nagy László portré-versei, a Csontváryról, Bartókról és József Attiláról szóló költemények. Bennük találja meg a huszadik század legnagyobb magyar példaadóit. Mindhárman ugyanazt a drámát élték át: az elhivatottság és a szenvedés, a meg nem értés és a nagyra törés tragikus ellentétét. Jól tudjuk, hogy a portré nemcsak tárgyát, hanem készítőjét is jellemzi. Miben látja Nagy László a fölmutatott példák legfontosabb, legidősebb üzenetét? Mit vállal példájukból legsajátabb örökségként? Mindhárom versben előfordul ugyanaz a kifejezés vagy annak szinonimája, mindhárom alkotóról leírja ugyanazt a jelzőt. Csontváry: „Ő: a bábéli magasba emelt fej, gigászi / vörös szemgolyó a kételyek fölött... ISTEN SZÖRNYETEGE”. Bartók: „Őt látom a magasban, / fehéren izzó haját, a sztratoszférát legyőző szemét. / Tenyerében óra: méri és ellenőrzi a Mindenség / zenéjét.” József Attila: „te, a Mindenség summáslegénye”. Lehet a versforma különböző, az egyik esetben páros sorokból összefűzött versegész, a másokban prózavers, a harmadikban bonyolult rímképletet követő, tengelyre állított, rövidebb-hosszabb sorokból építkező, alliterációktól, rímektől zenélő költemény, lehet a hang tárgyilagossabb, harmadik személyre utaló, vagy személyesebb, második személyt megszólító, mindhárom versben ugyanaz a Nagy László-i költői gondolat fogalmazódik meg: a művésznak a teljességet, a mindenséget kell vállalnia, még akkor is, ha tudja, hogy útját meg nem értés, „a köznap méretei”, rágalom, gúnykacaj, a „ragadozók” álerkölcse kísérik. A versekben a művész-sors vállalásának tragikus patosza és a remény, a kételkedés és a hit keveredik egymással. Csontváry végül is: „Átörökitve magát a világ velő-ketégébe, / lett magaslati hó, szűziség, lombzene, bilincstelen...” Bartók azt mondja: „Az ember nem adhatja meg magát.” József Attilától azt várja: „te add nekem a reményt, ...bólints hogy érdemes...” A versek sajátos szépségét a rejtett önarcképszerűség és ez a belső dráma adja: a reményhez a szenvedésen át vezet az út, a tagadás és a vállalás, a kételkedés és a hit az ember életében elszakíthatatlanul összefonódnak egymással.

A József Attiláról szóló annyi – vaskos kötetet megtöltő – vers között is figyelemreméltó, a megidézett költőhöz az egyik legméltóbb a Nagy Lászlóé. A költemény a kívül zárt, belül nyitott vers szép példája. Az írásjeleknek – a cím után írt felkiáltójeltől a versvégi felkiáltójelig – itt meghatározott funkciója van. A vers nem szokásból, hanem gondolati periódusokból áll, s e periódusok terjedelme (7, 10, 10, 4, 10, 11, 2, 3 sor) pontosan követi a vers érzelmi ívét. A kétszereplős („te”, „én”) költeményben természetesen a megszólított a hangsúlyosabb. Magára csak ezzel utal a költő: „csontom, vérem”, „szemem”. Előtérben József Attila emberi arca („kajla kalapod, „vértanú vállad” stb.) és költészetének jellemzése áll; versbe szövi legkedvesebb szavait: „Mindenség”, „törvény”, „szép szó”... Költészetében a tudatosságot emeli ki, sorsában pedig a szenvedés vállalását. Az újbóli megszólítás után a költő kérései fogalmazódnak meg: „te add..., bólints..., cáföld..., képzeletemre bízá!...” Amikor a párhuzamok („Tudtad, tudom én is...”) után már-már az azonosulásig vállalná a költő-előd sorsát, hirtelen vált a gondolat, s éppen arra kéri József Attilát, amiben nem akarja követni: „Hogy el ne jussak soha ama síkra: / élém te állj.” A vers gondolati tisztasága, nyelvi szépsége, József Attila szókincséből építkező ereje egyaránt méltó tárgyához. Értékét nem kisebbíteni, hanem növelni szeretnénk azzal, ha azt mondjuk: maga József Attila is írhatta volna. A remek egybecsengések közül csak egyet emelünk ki a versből. Milyen finom allúzióval, a „szellem és szerelem” alliteráló szópárra történő utalással ér véget a költemény:

Segíts, hogy az emberárulók szutykát
erővel győzze a szív,
szép szóval a száj!

(Folytatjuk)

Lapszél

*Az Üdvösség 1942. esztendejében
a nemzet újdonsült napszámosaként
főlcaptam konstribálónak
(conscriptio = összeírás)
és a németajkúak — minő választékosság! —
egyáltalán nem veszélytelen zónájában
vertem föl sátramát*

*A Pipiske utca tizenötben
nem emlékeztek pontosan
a grószpapa születési dátumára
(az őseket is lajstromoztuk)
mire a fater (a tia) levette az almáriomról
Martin Luther Bibliáját
s ujjával bökdösve az első belső oldal
kézírásos betűgubancát
nagykeservesen kisillabizálta:
üdöseb seneker jakab zületet
anó ezernyócász netyfen ötbe
bütt hafába ganyéhordásko*

*Itjabb Schöneck Jakab és familiája
minden agitáció nélkül
német anyanyelvű magyarnak vallotta magát*

*Meg is gyűlt a baja
szájtépő volksbundista szomszédaival*

*Negyvenötben — teljesen érthetetlenül
fölkerült a kitelepitendők listájára*

*Ponciustól Pilátusig szaladgált
míg nagynehezen itthon maradhatott*

Pokoltornác

*„Megájjsak beste bűdös kölke
nem hosztá berbecsöt a kácsáknak
hun a francokba kórészútá csipás
egész mélségös napig
bevan ásztatval a kötél*

*tudomisten faszúsz majd
ha apád meggyűn kishegyrű
parazsat tész a nyeevedre
szijjat hasitt a hátadbú
khérdóra fog asziszēm
mer belülled csak harapófogóvaa
lèhet kihúzni a szót
hátra köti a sarkadat nētéjj
lasi füleidet lèrepēgeti
eldēklēnál hogy beszarsz
akkó mēg amēr beszartā
batyut köt a hátadra nyüves
a talpadra utilaput
szofort világgá mēhecc
minda miskei malacz''*

Megváltatlan

*Mielőtt elbitangolnál
ösmerd be
bár egy néma fejbiccentéssel
te is
megélted a pokolkint
te sem
vihetted végbe
amit főlvállaltál*

*Továbbra is
megváltatlan marad a világ*

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

Talán nem túlzás, ha azt mondom, hogy divattá vált napjainkban az „ötvenes évek” felidézése, ezekről az évekről beszélni, mellette vagy többször ellene szólni; s ezt még fel is erősítették azok az emlékezések, melyek az 1956/57-es fordulat negyedszázados fennállásáról szólva ezt úgy tették, mintha az 1948/49-es fordulat éve nélkül ez az életünk minőségébe kétségtelenül jelentős változást hozó esemény megeshetett volna. Pedig a történelemnek a maga teljességében, összetett voltában való bemutatása szolgálhatja csak az igazságot, és a történésznek a történelem megszólaltatójának kell lennie. Saját szakmámnál maradvá azonban, ez a vita már tavaly tavasszal megindult, amikor a Művészet folyóiratban megjelent a készőlő Magyar művészettörténet 8., a felszabadulás utáni évek művészetét tárgyaló kötet vázlata: a hozzászólások között akadt olyan is, amelyik a jelenkort a hatvanas évek közepével indította volna.

Mindezt azért tartom szükségesnek felidézni, mert a székesfehérvári István király múzeum munkatársai A huszadik század magyar művészete sorozatban az elmúlt év végén megrendezték „Az ötvenes évek” című kiállítást, hogy az harminc év után szembesítsen bennünket saját múltunkkal. A kiállítás igen nagy visszhangot váltott ki — jóllehet ennek a magyar sajtóban kevés nyoma volt —, s valóban izgalmas élmény volt újból találkozni olyan művekkel, mint a korszak „reprezentánsává” emelkedett *Fütyös kalauz*, a *Folyamőr* vagy *Az almaszüret*. Mégis, ezúttal azzal kell szembenézni, valós képet adott-e a kiállítás a korszakról — s korszak-e így együtt az 1950–1957. időszak, amit a tárlat bemutatott? S megfelel-e erre „Az ötvenes évek” jelölés?

Abban többnyire megegyeznek a művészettörténészek, hogy a felszabadulás utáni esztendőök, 1945–1948 között a sokoldalú útkeresés évei, amikor a művészet sokszínűen bomlott ki, s hogy lényegében az 1948 decemberében megrendezett „Közösségi művészet felé” című kiállítás zárja ezt a szakaszt. (Én találok érzem „A készőlődés évei” megjelölést, ahogy az irodalomtörténészek nevezik ezt az időszakot.) A fordulat évével egy csapásra alapvető változás történt mindenekelőtt a művelődés- és művészetpolitika vezetésében, majd ennek nyomán a művészeti élet szervezeti felépítésében. Az új elvek fontos vonása volt a gyakorlati társadalmi funkció és a téma fontosságának a felismerése. Ugyanakkor belépett egy új nemzedék is, melynek zöme a népi kollégiumokból került ki. A dogmatikus esztétikai gondolkodás torzító hatása mind a hagyományok szelekciójában, mind a műfajok megítélésében, a tartalom, téma, forma, stílus értelmezésében jelentkezett. A kort bonyolulttá teszi, hogy egyidejűleg két alaptendencia érvényesült benne: egyrészt a fordulat a szocializmus felé, másrészt a személyi kultusz térhódítása, s ezek egymást keresztettk és áthatották. Megszívlelendő Király István tétele: „a kultúrpolitika hibái nem merítik ki a korszak lényegét. Az irodalom történetét nem lehet a kultúrpolitika történetével azonosítani”. Ez vonatkozik a képzőművészetre is. A művelődéspolitikai hibái épp azt a művészi fejlődést torlaszolták el, amely a szocializmus őszinte vállalása irányába mutatott, kezdve az 1945 előtti szocialista magatartás híveitől az ugyancsak szocialista, illetve kritikai indítékú avantgarde alkotóktól. Ennek eredményeképpen sajátos rétegződés jött létre: nagy alkotók egynehánya nagy műveket hozott létre, nagy alkotók elég nagy sora meg sem szólalhatott, és manipulált alkotók keltek életre és manipulált művek sora született meg.

Az a hét év azonban, amit a fehérvári kiállítás bemutatott, korántsem volt egységes. 1953 körül nem csupán a nagypolitika mutat cezurát, a művészetpoli-

tika is: a nagybányai „áttörés” a korábbi Munkácsy-centrikus kifejezőmódtól egyúttal tematikai módosulást is jelentett, a munkásportrék, munkás-zsánerek és történeti életképektől a tájképek és csendéletek felé, tehát a sematikus értelmezett „pártosság” és „elkötelezettség” (jóllehet ez a nemszeretem szó akkor még nem igen volt használatban) vonalától egy kötetlenebb képi világ felé. Másrészt pedig az önmagában jelentős Tavaszi Tárlat se nem nyitott, se nem zárt semmit: inkább rögzítette a különböző stílusfelfogásban alkotó művészek pillanatnyi törekvéseit (bár ez alkalommal régebben készült művek is szerepeltek), hogy aztán ismét helyt adjon a festészetben egy poszt-nagybányaias festésmodor eluralkodásának (ekkor lépett fel, ennek ellenhatásaként a vásárhelyiek csoportja), a szobrászatban pedig egy stockhammeres felületi képzéssel leplezett konzervatív formavilág elterjedésének. Az olvadás csak igen-igen lassú folyamatként ment végbe, s olyan „tünetek” jelezték, mint az 1957-es Barcsay és Borsos kiállítás — de a művek még az *előző években* születtek — majd az 1961/64-es mauthauseni emlékmű (Makrisz Agamemnon kitűnő alkotása) stb.

Jóllehet néhány évről van csak szó, mégis született néhány maradandó alkotás: elsősorban Domanovszky Endre, Somogyi József és Kerényi keze alól kerültek ezek ki, akiket Németh Lajos 1955-ben írt cikkében a „korunk adekvát művészi tükröződését kereső alkotók” közé sorolt, Somogyi Martinászt, Domanovszky Olvasztárképeit és pannósorozatát, Kerényi Osztapenko-emlékművét említi példaként — s Domanovszky dunajvárosi freskóját csupán azért nem említi, mert ez abban az időben készült. De ide sorolhatnánk Borsos Miklós kitűnő vörösmárványba faragott portréit, Medgyessy Ferenc 1954-ben elkezdett remekművét, a *Táncolót*, Pátzay Pál *Kenyérszegőjét*, Domján József nagyszerű fametszeteit, Barcsay Jenő anatómiai rajzait, amelyek a szokott e nembeli rajzokon messze túl-növe, magas művészi minőségűek, Pór Bertalan portréit, Bencze László korai képét, *A tszcs ünnepre készül*, Bokros-Birman és Ferenczy Béni szobrai, Mikus Sándor pompás bronzszobrát, a *Küzdelmet*. S nem feledkezhetünk meg az új nemzedékről sem, mert a művészetben ugyan a mennyiség nem csap át minőségbe, mégis az ő munkásságuk nyomán változott meg később a magyar képzőművészet arculata: Csernus Tibor, Csohány Kálmán, Feledy Gyula, Kass János, Kondor Béla, Reich Károly ebben az időben lépett be a művészeti életbe. Kétségtelen, hogy a gyenge és rossz művek sora alkalmas lehet arra, hogy elfedje szemünk elől a kvalitást — de a történész feladata épp a kor igazi arculatának a felmutatása.

Mindezek meggondolása után meg kell állapítani, hogy a székesfehérvári kiállítás nem tudott maradéktalanul megfelelni a vállalt feladatnak, az 1949–1960 közti időszak művészete sokoldalú bemutatásának. Nem tudta ezt megtenni több okból: mert zárókönek vette a Tavaszi Tárlatot, holott nem az; nem volt módjában bemutatni olyan főművet, mely a korszak vitáinak középpontjában állott, s ezért jelentőségében kiemelkedik a korszak történeti festészetéből, Kádár György —Konecsni György *Vihar előtt* című művét; nem ügyelt arra, hogy rekonstruálja a történeti festészetet és kihagyott olyan, a korszakban jelentős művészt, akinek ebben a műfajban született művei meghatározó jellegűek ez időben; mert nem jelölte az időszak belső cezúráit; mert Domanovszky Endrét egy korai, 1949-ben készült, viszonylag gyengébb művével szerepeltette, jóllehet éppen Domanovszky volt egyike azoknak, akik túl tudták tenni magukat a művészetpolitika előírásain és abban az időben is maradandó műveket alkotott: de nem láthattuk sem az *Olvasztár*ok valamelyik példányát, sem a dunajvárosi freskó vázlatát vagy tanulmányát; nem mutatta be Barcsay Jenő anatómiai rajzait, csupán a könyvet, mely e rajzokból készült; nem szerepelt Domján József, Medgyessy Ferenc; nem ügyelt az arányokra: Aszódi Weil Erzsébet öt rajzzal szerepelt, míg Feledy, Csohány eggyel sem, sem pedig Kondor Béla Dózsa-sorozata, mely később olyan nagy hatással volt a művészet formálódására; a Tavaszi Tárlatot, melynek alkotásait négy zsűri válogatta, nem rekonstruálta, nem is törekedett erre, hanem teljesen önkényesen válogatott annak anyagából.

Kovács Péter a katalógus előszavában azt állapította meg, hogy „ma már,

két évtized távolából, hihetetlen és groteszk is egyszerre az, ami azokban az években történt". Én úgy vélem, az a fontosabb, hogy történeti korszakváltás ment végbe, a folytonosságnak és a szakításnak azzal a dialektikájával, mely az ilyen váltásokkal jellemzi. A művészetpolitika a maga türelmetlenségével, voluntarizmusával befolyásolta a megjelenő művészetet, de a tehetség, az emberi minőség korrigált. Lukács György állapította meg 1956 körül, hogy a sematizmus a politikai és gazdasági voluntarizmus művészeti megfelelője volt. De — mint a fenti példák is utalnak rá — jelentős művészeink e sematizmuson felülemelkedve is tudtak jó műveket voltak képesek alkotni.

*

A két világháború közti időszak egy jelentős és fontos epizódját idézte fel az a kiállítás, amelyen *Trauner Sándor*, a Franciaországban élő kitűnő díszlettervező mutatkozott be. Ez Kassák nevéhez fűződik: az emigrációból hazatérve, a megszűnt *Ma* utódjaként alapította meg *Dokumentum* című folyóiratát: ebben közölte Sterenberg csendéletét, saját képarchitektúráit, Malevics, Liszickij, Tatlin műveit reprodukcióban. Ez különösen az induló fiatal nemzedékre gyakorolt nagy hatást: Vaszary és Csók növendékei a főiskolán Malevicset és Liszickijt tekintették követendő példának. Hegedűs Béla, Trauner Sándor, Kepes György, Schubert Ernő, Vajda Lajos, Korniss Dezső az 1928 májusában rendezett növendékkiállításon „az orosz bolsevizmus” szellemében fogant műveket állított ki, mint a korabeli jobboldali sajtó felháborodott tiltakozása állította, valójában pedig a friss, nyugati és a Bauhauson keresztül történt orosz tájékozódás eredményeként keletkezett alkotásokat. A Nemzeti Galériában rendezett kiállításon viszontláthattuk Trauner Sándor néhány, abban az időben keletkezett művét: két képét, két rajzát és két rajzreprodukcióját, melyek az induló Trauner művészetét mutatják be. Ez a néhány alkotás tiszta konstruktív szintézist mutat. A Kép I.-en Trauner összekapcsolta a festett és beragasztott elemeket, a táblakép, a vetítés és a fotó elemeit: egy asszociációs kapcsolatra építő montázsstruktúrát hozott létre. A Kép II. még egyetemesebb: eltűntek a fotóra és a filmre utaló részek, felülnézetben mutatott asztallapra helyezett üres tányér revelálja a négyzetet és kört; mindez piszkos szürkékben és fehérekben játszódik. A bemutatott művek az emigrációba szorult aktivisták hagyományait folytatták s a két világháború közti második avantgarde hullám első megjelenései.

A növendékkiállítás a figyelmet a hat főiskolásra irányította: meghívták őket a KUT-ba, Kassák pedig a Munkakörben adott nekik helyet. Kassák Traunert tartotta közülük a legkiforrottabbnak — azt írta róla, hogy „Trauner S. lépett el legmesszebb a részletértékeket hangsúlyozó izmusoktól, tányéros, fotós formakompozíciójával már majdnem teljességében ki tudja fejezni magát.” A progresszív festőcsoport azonban 1930—31-ben szétszóródott. Trauner Párizsba ment, s egy filmgyártó vállalatnál kapott munkát. Az életmű további része — ez alkotja a kiállítás zömét — ezeket a munkáit mutatja be: kitűnő filmek emlékét idéző, a filmtörténet kategóriájába sorolható és sorolandó alkotások, Marcel Carné, Jacques Prévert, René Clair, Orson Welles, Billy Wilder alkotásaihoz készített díszleteivel. Ennek azonban már édeskevés köze van az egyetemes vagy akár a magyar művészet történetéhez.

*

A Pécsi Műhely művészeti életünk sajátos alakulata volt, melynek tagjai az egyetemes művészet kísérletező-kutató irányainak útját járták végig a geometrikus absztrakciótól a land art-on át a fotós kompozícióig. Napjainkra az együttes mintegy egy évtizednyi közös munkálkodás után feloszlott: tagjai külön-külön, saját kialakított pályájukon haladnak tovább. *Pincehelyi Sándor*, akinek a közelmúltban a Stúdiógalériában láthattuk legújabb alkotásait — közülük indult. Munkásságát arra alapozza, hogy olyan műveket kell létrehozni, „amelyekről világos, hogy

itt születtek Magyarországon". Ennek egyik legpregnansabb módja a nemzeti zászló színeinek, a piros-fehér-zöldnek — vagy ahogy ő jelöli a kiállítás néhány képén, PFZ-nek — a bevitele a műalkotásba. Ezzel lényegében egyfajta absztrakciót ültetett egy másik fajta absztrakcióba, pontosabban szólva jeleket kapcsolt egymáshoz: egy elvont, a nemzeti-hazafias érzést kifejező jelet, egy fogalmat megtestesítő jelölést tett rá a tárgyakat jelölő jelre. Megkezdte ezt már 1972-ben, a boglári „utcakő-program” során rakott ötágú csillagokkal, amikor a tárgyak fotóin, majd ennek nyomán szitanyomatra áttett képén jelentkezett ez az elgondolás. Az 1973-ban keletkezett első mű folytatása az 1979-ben keletkezett Magyar kenyér és a Csillag(fű) volt, majd ezt követte a Makó sorozat tiz lapja, 1981-ben született a PFZ sorozat, kukorica, mák, körte, ponty, hagyma „nemzetivé emelt” variációival. Az elgondolás korántsem új: Marsden Hartley Német zászlók című alkotása 1914-ben keletkezett a háborús német szellem leleplezésére, majd Altman az 1917-es forradalom után porcelán tányérokra festette rá a fiatal szovjet állam jelképeit. Pincehelyi Sándor — szellemes megoldással — a tárgyak és a nemzeti színek egybekomponálásával a mindennapok megszokottságából az ünnepélyes emelkedettségbe emeli, s ezzel ismét piedesztálra helyezi nemzeti létünk e szimbóliumát. S továbblép, amikor az egynemű tárgyak helyett különműveket, melyek mindegyike mást-mást jelképez, helyez egy hálóbá: a PFZ hal, az ötágú csillag és a tépőzárás Cola-doboz drámai együttessé magasodik, mely a maga szűkszavú képi nyelvén napjaink társadalmi konfliktusairól beszél, ezek heterogenitásáról — s mégis egyneműségéről bizonyos értelemben, mert a P. F. Z. egységes-hármas színvilága jegyében megjelenő népi-nemzeti konfliktusokat idézi fel.

Búcsú a kerttől

a letarolt a korommá perzselt kert csupa seb
 eldőlt a kerítés kivágtatók a fákat
 a házhely megvan a széles alapok is halomban
 áll a drága anyag fütyül a mész nadrágzsebben a terv
 de álom-makacsul akkor meg miért tér vissza a kép:
 szakadt ideghuzalokkal fut a szél és mammut-töldgépek tapodta
 gém-csákány lyuggatta nyomoktól himlőhelyes a jövő
 fölötte gyáván elcigarettázza magát a hegy is: vihart
 gomolyogtat közelebb a majdani emésztőgödör alján két apró
 sün pislog beleestek élelemszerző útjuk volt addig
 ami most luk üres vödör a völgy benne ide-oda loccsan a
 mennydörgés
 felhúzódik az ég ínye meredek kőbányával vicsorit
 holdbéli ragyás tájon ezüst nyál folyik szét idegen minden
 a tükrös nyári napon két égő marokkal szórt
 a bőjti homályban összekotort és másnak felkinált szerelemnek
 még az emléket is széthízta a fagy

Oedipus

döcög a mutter a holdban

sütőlapáton tolja fia elé a gyors szeretőket
 mert csakis így: ha himtagját ide-oda mártja
 ping-pong szívvel
 maradhat öhozzá hű

hasfalba aszott anyamagzattal a húsában
 hullaméreggel a vérében
 pusztul
 nem tudta magát soha elszánni a szülésre
 tisztító átkot nem küldött föl a holdba

felhőpárnái közt derül a hipochonder égtest
 vihogva hunyorog milliárd asszony-csillag, s szűrő
 sugarakkal mutogatnak

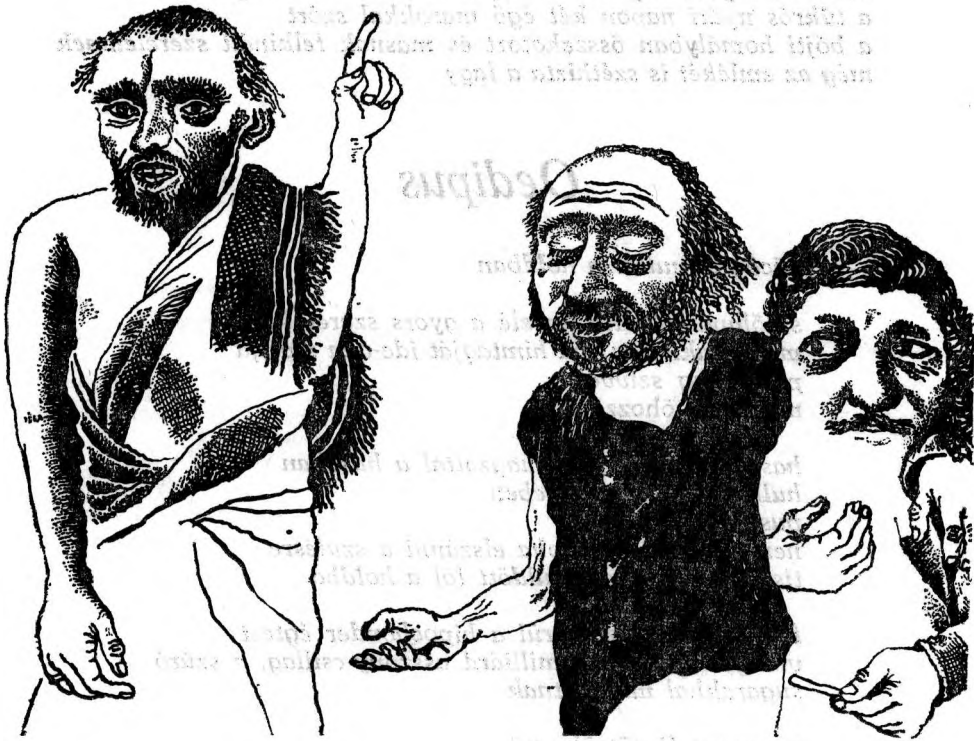
panaszos füstöt ökrend
 egymással veri bünteti őket
 aztán töredelmesen suttyan háztól-házig
 de végül minden ház saját tükre elé köpi vissza

ő meg hogy ne érezze a kint: válogat finnyás
függetlenségnek mondja a magányt

kristály rendszereinek hideg ragyogása
tartja távol a sírást
autó-orrál bőki úticélját vég nélkül
horizonton túlra
süt, főz, eltesz meggyet, barackot:
hihesse még vár valakit
viccel ás téglát hord politizál

hirtelen elnémul két szó közt
hanyattzuhan az ágyon

megfagy
és kifehéredik a kép

Citta del Sole

*Rómát az istenekre alapozták
Nyilvános uszodákra nem lehet
főlépíteni közösségeket
ahogy csempés fürdőszoba sem ország*

*ahol ha elveszted urad bizalmát
csak főlvághatod az ereidet
s az üressé vált középületek
alatt szaporodnak a katakombák*

*De ezek már idegen istenek
nem a halott pantheont tatarozzák
hanem a jövőndő szentélyeket*

*A legitimitásuk arra alapozták:
egy asszony él itt akit szerettek
Itt vagyok hon S ez már jogfolytonosság*

Mária Magdolna

*Nem görbült meg hajam egyetlen szála
a múltamért s mióta öszülök
könnyebb a tisztaság mint a bűnök
Bevallom ritkábban pillantok hátra*

*a tömény tűzben töltött ifjúságra
amelyről amíg el nem költözött
a testemből azt hittem hogy örök
teljes szegfű és bimbós majoránna*

*Maradt a fájdalom nagy hiúsága
amely újra és újra odalök
a lábadozó ki ifjan mész halálba*

*s porig alá hogy nem volt örömd
bennem aki az asszonyok között
asszony S az úrnak szolgáló leánya*

MAGYAR MŰHELY PÁRIZSBAN

— Beszélgetés Bujdosó Alpárral és Nagy Pállal —*

ZALÁN TIBOR: A nyugati magyar irodalom helyzete és szerepe régóta megoldásra váró, de mindmáig nyitott kérdése irodalmunknak. Biztató jelként foghatjuk fel a párbeszéd megkezdését honi és külhonba szakadt íróink, irodalmáraink között. Jelenlétük folyóiratainkban, irodalmi életünkben azonban nagyon esetleges. A kapcsolatok javulását nagyban elősegítheti az az antológia, mely Béládi Miklós szerkesztésében jelent meg, s tartalmazza a nyugaton élő, magyar nyelven író alkotók verseit. Beszélgető partnereim Bujdosó Alpár és Nagy Pál. Bujdosó Alpár Bécsben, Nagy Pál Párizsban él. Mindketten a *Magyar Műhely* c. avantgard irodalmi folyóirat szerkesztői és alkotói. — Megvallom őszintén, zavarban vagyok, amikor meg kell szólítanom benneteket. Történetesen azért, mert nem verset, nem prózai munkákat, még csak nem is drámákat írtok, hanem, ahogy ti hívjátok őket, szövegeket. Ezek szerint nem költők, nem írók, még csak nem is drámaírók vagytok, hanem szövegírók.

NAGY PÁL: Más nyelvű irodalmak esetében természetes az, hogy bárki, bárhol él, hogyha franciául ír, akkor francia írónak számít, ha angolul ír, akkor angol nyelvű írónak. Az irodalomnak ezt a természetes állapotát szeretnénk visszaállítani, hogy az ember Bécsben, Párizsban vagy Ausztráliában magyar nyelvű írónak számítson, ha magyarul ír. Sajnos eddig a magyar irodalom ezt nem vette különösebben figyelembe, vagy nem volt alkalmuk a magyar íróknak ahhoz hozzászokniuk, hogy nemcsak Magyarországon, nemcsak a kis, zárt magyar nyelvterületen, hanem a világ minden táján élnek magyar anyanyelvű írók.

BUJDOSÓ ALPÁR: Nyugodtan lehet használni szövegeinkre azt a kifejezést is, hogy vers, azt a kifejezést is, hogy próza. A szövegnek, a lineáris beszédnek éppen a linearitását szeretnénk megtörni akkor, amikor jelentéssé bontjuk a szavakat, illetve képelemekkel dúsítjuk a szöveget. Amikor gondolkodik az ember, az olvasó vagy az író, ide-oda dobódik; kép, szöveg, kép, szöveg között. A grafikai elemek föltörik, megtörik az irodalom, a beszélt nyelv és az írott nyelv linearitását.

ZALÁN TIBOR: Avantgard folyóiratot szerkesztetek. Magyarországon az avantgardnak voltak ugyan hagyományai, ma azonban mégsem elfogadott irányzat. Miért éppen az avantgardhoz fordultok, amikor műveket alkottok, illetve amikor lapokat szerkesztitek?

NAGY PÁL: Azt hiszem, hogy ez nem elhatározás, hanem természet kérdése. Többször mondtuk, hogy számunkra az avantgard nem irodalomtörténeti kategória, hanem egyfajta magatartás. Azok az avantgard írók, akik a kísérletezést, a keresést tartják az irodalom értelmének. Mi, miért, miért nem, erre talán később visszatérhetünk, ezt tartjuk az érdekesebb, izgalmasabb munkának és ezt vállaltuk, vagy pedig úgy alakult írói működésünk, hogy ez lett szívügyünk, ez lett feladatunk. Egy csomó irodalmi vagy képzőművészeti műfajt, amely az idők folyamán kialakult, megteremtődött, ma már nem használunk, senki nem törődik velük. Ezt mindenki természetesen tartja. Néhány műfaj, úgy is mondhatnám, hogy néhány filozófiai kategória, erősen tartja egymást. Ilyen többek között a vers, próza, a szindarab. Azonban, hogyha

* Elhangzott a Magyar Rádióban. A beszélgetés némileg rövidített és stilizált változatát közöljük.

valaki a mai valóságot próbálja művészi formába önteni, akkor rájön, hogy ezeket ma már alig-alig lehet művelni, vagy nem is érdemes, mert rendkívül szűkek a határai. Tehát sokkal általánosabb műfajokat, formákat kell találnunk, mert hiszen a formáról, formába öntésről továbbra se mondhatunk le. Csak ezek a formák — például a vetített szöveg — a mi modern korunk műfajai lesznek.

BUJDOSÓ ALPÁR: Sok más forradalom mellett napjainkban információ-elméleti forradalom is lejátszódik. Tudomásul kell vennünk, hogy a tájékoztatásban és az irodalomban is forradalmi változások zajlanak le. Éppen azért tartjuk magunkat avangárd íróknak, mert az a véleményünk, hogy ezeket az átalakulásokat nem elviselni kell, hanem részt kell bennük venni, és amennyiben lehet, jó irányba befolyásolni, kialakítani mai korunk modern irodalmát, a korszerűség mai formáit. A szöveg mint a mai valóság egyik legadekváltabb kifejezési formája született meg. És azért született meg, nem véletlenül. Nem arról van szó, hogy az ember eleve elhatározza: most elvetjük a verset, elvetjük a prózát, elvetjük a színdarabot, hanem ezek a műfajok nem elég bonyolultak ahhoz, hogy a mai valóságot az ember megfogalmazza bennük.

ZALÁN TIBOR: Nagy Pál kísérletről beszélt. Bujdosó Alpárt kérdezem: ez a kísérlet lenne-e az a forma, műnem, műfaj, módszer, nem tudom, hogy mi — talán válaszolsz rá —, amely meg fogja oldani a mai irodalom átalatok is látott konfliktusait?

BUJDOSÓ ALPÁR: A szóban, hogy kísérlet, benne van az, hogy útkeresés, valamilyen megoldás keresése. Természetesen azzal az igénnyel indulunk neki minden ilyen munkánál, hogy megoldást találjunk ezekre a problémákra, főleg az irodalom problémáira és az irodalom ellentmondásainak problémáira. Hogy ez aztán sikerül-e, vagy végleges megoldást jelent-e, az a végén fog kiderülni. Azt hiszem, végleges megoldást semmiképpen nem fog jelenteni, egyáltalán a megoldás problémája és a „megoldás” kifejezés nagyon kétségesnek tűnik számunkra. Mert mindig mozgásban, átalakulásban gondolkodunk. Tehát akkor, amikor megoldást találnánk, találunk, az akkor is csak időleges, ideiglenes. Valószínű, hogy onnan tovább kell lépni. Ez az, amit munkáinkban is csinálunk mindaddig, amíg valóban együtt tudunk élni a Nagy Pál által említett információ-elméleti forradalommal, egyáltalán technikai forradalommal. Különböznének azok a dolgok, amiket tennénk, csinálnánk, mindenképpen tegnapiak és a múlt megoldásai lennének.

ZALÁN TIBOR: 1980 végén a londoni Szepsi Csombor Márton kör estjén tartottatok egy emlékezetes előadást. Hárman, ha jól tudom Papp Tiborral kiegészülve. Ezen az előadáson írásvetítőt használtatok, képeket vetítettetek, magnetofon szólt és ti magatok is részt vettetek az előadásban. Kísérletet tesztetek a konvencionális költői estek feloldására, egy másfajta közeledésre a közönséghez, egy másfajta irodalmi megnyilvánulásra. Mennyiben megoldás a ti közös produkciótok?

NAGY PÁL: Tisztázzuk talán azt is, hogy mi mit értünk kísérletező irodalom. Mi valóban rengeteget kísérletezünk, hiszen kísérlet nélkül nincs eredmény, de amikor kiadunk kezünk közül egy szöveget, azt mi már nem tekintjük kísérleti irodalomnak. Sokan egyenlőségjelet tesznek a kísérletező irodalom, valamint a félbemaradt munka, a rosszul sikerült mű közé. Tehát mi kísérletezünk, de ha úgy érezzük, hogy egy mű, egy szöveg sikerült, azt már nem kísérleti, hanem kész műnek tartjuk. És ezeknek a kész műveknek a sorozatából áll össze a mai kor irodalma. Ha vizuális irodalomról beszélünk, akkor talán rövid kitérőt kell tennünk és pár szót arról is kell szólnunk, hogy alapos elméleti felkészültséggel próbálunk az irodalomhoz közeledni, és sokat foglalkozunk ennek a vizuális irodalomnak az elméletével is. A hat érzékszerv közül a legfontosabb érzékszervünk a szem. Ha a percepciót 100%-nak tekintjük, akkor körülbelül az információk 60%-át a szem fogja föl. Ezt egész egyszerűen tudomásul vettük, és ezt próbáljuk kihasználni. Amikor mi írást vetítünk, akkor arra játszunk rá, hogy igenis a szem, amikor azt a vetített szöveget olvassa, rendkívül

erősen érzékel. A fül hozzáhallja a hangot, a zenét. Azután a vizuális látvány is fontos szerepet játszik, és ebből áll össze a percepció. De ismétlem, ennek a legfontosabb része a vizuális percepció, tehát ezért mentünk el egy kicsit a vizuális irodalom irányába, mert végül is mi sem adtuk föl azt az igényt, hogy odafigyeljen az, aki ezekkel a szövegekkel foglalkozik.

ZALÁN TIBOR: Nem elégedtek meg többé a leírt szöveggel, tehát a lineáris közléssel. Kérdésem itt merül föl. Mikor fejezi be az alkotó a munkáját, ha többet kíván, mint azt, hogy elolvassák a művét.

BUJDOSÓ ALPÁR: Hadd kezdjem egy kicsit előbből az egészet. Néha azt szokták a szemünkre vetni, hogy ezeknek a műveknek az információ-tartalma olyan sokrétű, hogy egy vetítés után, egy elmondás után, egy megnézés-elolvasás után nem lehet teljes egészében percipiálni. Ez részben igaz, részben nem egészen az. Azt, hogy egy mű befejezett-e, nem úgy értelmezzük, hagyományos értelmében, hogy ha végigolvassa valaki, akkor az egészet egyértelműen érti, hanem már eleve, a mű születésekor többértelműségről van szó, poliszemiáról, egy bonyolult szerkesztési módról. A mű úgy készül, ahogy világunk is funkcionál körülöttünk; egy csomó információ érkezik a környezetből, és ennek a környezetnek a kellős közepén élve, ezt az információt próbálja az, aki benne van, megérteni, feldolgozni, belőle konzekvenciákat levonni. A mű, amiről Nagy Pál beszélt, amit késznek tekintünk, az is így működik, mint környező világunk. Bonyolult, minden oldalról érkező és minden irányba induló értelmekeket hordoz magában. Nem is arra kell törekedni, ha az ember olvassa, nézi, látja, hogy megértse, hanem hogy értse, tudjon tájékozódni ebben a világban, tudjon fogódzókat találni és a világ törvényei szerint mozogni. Akkor tartjuk tehát a művet elkészültnek, amikor ezek a törvények optimálisan működnek. Ugyanakkor beszélni szoktunk arról is, hogy az így létrehozott művek nyitott művek. Ami azt jelenti, hogy a szó legszorosabb értelmében befejezve nincsenek. Főleg akkor merül fel ez a probléma, mikor kollektív műalkotásokról beszélünk. A kollektív műalkotás kritériuma nem csupán az, hogy több alkotó dolgozik rajta, hanem időben is, előtte is, utána is a mű megváltoztatható, folytatható. Természetesen nemcsak úgy, hogy most áthúzok benne egy szót, mert amaz a szó tetszik, hanem úgy, hogy az, aki hozzányúl, aki folytatja, már eleve otthonosan érzi magát a mű világában, és ezt, a világot próbálja tovább alakítani.

ZALÁN TIBOR: A közelmúltban jelent meg könyved, melyben teoretikusan járod körül ezt a kísérletet, alkotásokat tárgyat, illetve módszerét. Hadd kérdezzem meg tőled, mint teoretikus, igazolod-e, amit Bujdosó Alpár elmondott?

NAGY PÁL: Igen, de elsősorban nem az igazolja ezt a könyvet, ill. ez a könyv nem azt igazolja, amit Bujdosó Alpár most elmondott teoretikus szempontból, hanem Bujdosó Alpár írói működése, Papp Tibor, Balázsovcics Mihály, Bakucz József, Tolnai Ottó, Cselényi László írói működése. Olyan emberekről beszéltem, akik magyar írók, a világ különböző tájain élnek...

ZALÁN TIBOR: Tehát ez nemcsak a ti ügyetek?

NAGY PÁL: Ez egyáltalán nem a mi ügyünk. Ez elsősorban az irodalom és esetünkben a magyar nyelvű irodalom ügye. Az irodalmat szerintem nem országhatárok, irodalmi folyóiratok határolják, az irodalom ennél sokkal szélesebb jelenség. Ha egy író magyarul ír, akkor a magyar nyelvű irodalomhoz számítjuk, és ha kísérletezik, hogyha ilyen jellegű kérdésekkel foglalkozik, akkor avantgard írónak tekinthetjük, és ezeknek az íróknak — mint a gyakorlat is mutatja — egyforma vagy legalábbis hasonló problémáik vannak a világ minden táján. Bujdosó Alpár barátom már jó-néhány jellemzőt elmondott. Hadd tegyek hozzá még egy — véleményem szerint nagyon fontos — jellemzőt, mégpedig azt, hogy a mű rendkívül összetett, rendkívül bonyolult. Tehát pontosan olyan, mint a bennünket ma körülvevő világ, és a mentális struktúránk, melyet csak egy rendkívül bonyolult és összetett művészet és irodalom tud megközelíteni, azt is mondhatnám, hogy kifejezni. Ennek a műnek még az

is jellemzője, hogy a bonyolultságát jól szervezi. A struktúráját az úgynevezett rendező elvek adják. Az egyik rendező elv a vetített szöveget fogja rendezni, a második a magnetofonról játszott szöveget fogja rendezni, az író ugyanakkor előszóban is szöveget mond. Tehát itt minimum három rendező elvről van szó. Szerintünk akkor jó egy modern szöveg, ha minél több rendező elve van, minél bonyolultabb, hiszen akkor közelíti meg azt az ideális, valóságkifejezésre alkalmas irodalmat, amely végül is fontos lenne és amelyet próbálunk megteremteni. Még egy szempontot szeretnék itt megemlíteni: nem új dolog az, hogy a vizualitásra hivatkozunk, hiszen, mint te is jól tudod, a görög irodalomban voltak ilyen jellegű munkák, a barokk irodalomban rengeteg ilyen jellegű munka volt, de beszélhetünk a magyar nyelvű hagyományokról is. Például Misztótfalusi Kis Miklósnak vannak nagyon szép képversei, az Új Írás is közölt néhány ilyen verset, ilyen szöveget. Csak játékosan említsük meg Comenius könyvének címét: az *Orbis Pictus*-t; a *Pictura*ra tenném a hangsúlyt, tehát a *látható* világot próbálta már akkor is szemünk elé tárni. Mi erre a hagyományra éppen olyan büszkék vagyunk, mint arra, hogy út közben egy csomó, bennünket akadályozó hagyományt, konzervatizmust le kellett építeni, és ezekkel fel kellett hagyni.

ZALÁN TIBOR: Bujdosó Alpár munkásságában túllép a kép-verseken is. Térbe helyezi költészetét, kockákra, fóliákra, geometriai idomokra írja, ragasztja, teszi a szövegeit. Miért tartod szükségesnek ezt?

BUJDOSÓ ALPÁR: Hadd tegyem már az elején hozzá, hogy nem én csinálom ezt csupán, mind a hárman ugyanígy dolgozunk térbe helyezett szövegekkel. Főleg természetesen átlátszó médiumra tesszük a szöveget. Hadd emeljek ki ezek közül kettőt: a Rubik-kockára írt szövegemet és a fotókockára írt szövegemet. A Rubik-kocka tekergetésével, illetve a fotókocka széthúzásával újabb és újabb szövegkapcsolatok hozhatók létre. Úgy, ahogy a Rubik-kockának a színekkel megoldása van, a szövegénél nincs megoldás. Tehát majdnem hogy végtelen sok számú szövegvariáns hozható létre vele. Az átlátszó kockánál pedig, ha nem is végtelen, de nagyon sok számú variáció áll azzal elő, hogy széthúzzuk, és a benne lévő redőnyszerű, mozgatható fóliára írt szöveg a kocka falaira írt szöveggel különböző helyeken kerül kapcsolódásba, interferenciába, különbözőféleképpen értelmezhető. Ezek az értelmezhetőségek természetesen mindig ugyanazon világ rendező elvei szerint állnak össze, de mindig ugyanannak a világnak más vetületére utalnak. A szöveg térbe helyezésének tehát nem csupán játékos szerepe van, hanem éppen a rendező elveket gyarapítja.

ZALÁN TIBOR: Nem szerepeltek a magyar költők nyugaton kiadott antológiájában. Miért? Nem tartanak bennünket költőnek?

NAGY PÁL: Így van. Nem tartanak bennünket költőnek, tehát nem szereplünk ebben a költői antológiában. Valószínűleg szerepelni fogunk a nyugaton élő prózaírók antológiájában, mert azt valaki más szerkeszti. Éppen ez mutatja, hogy mennyire visszás helyzetben élünk és alkotunk. Nem vagyunk se költők, se prózaírók, de éppen ezért nekünk teljesen mindegy, hogy melyik antológiában szereplünk. Valamelyik írói antológiában kell, hogy szerepeljünk, és végül is ez a fontos. Nyilvánvaló, hogy az ember új dolgokat írván, új dolgokat keresvén, a régi kategóriákból kilép. Az új kategóriák még nem alakultak ki, és lehet, hogy ezek a kategóriák nem is fognak ma már kialakulni. Sokat beszélünk, sokat írtunk az úgynevezett metafizikai gondolkodás alkonyáról. Amikor ezek a kategóriák már nem is fontosak, illetve elvesztik érdekességüket, tartalmukat, és másfajta gondolkodás lesz érvényes. Visszatérve a gyakorlati síkra, hozzátennem, hogy Párizsban, Londonban, a világ más irodalmi vagy művészeti központjaiban, szintén problematikus az, hogy ki költő, vagy ki festő még, ki fest még táblaképet, ki ír még verset.

ZALÁN TIBOR: Bujdosó Alpár legutóbbi könyve *Egy és kettő között az Erzsébet-hídon* címmel jelent meg. A szórványos kritika, mely a könyvről megjelent, nosztalgiairól beszél. Én másként fogalmaznék. Nyilván itt kettős kötődésről van szó.

BUJDOSÓ ALPÁR: Igen, sűrűn előfordul ez a fogalom velünk kapcsolatban. Azért az elején mindjárt hadd mondjam meg, hogy nem mindegyik kritika talált feltétlenül nosztalgikus vonásokat ebben a kötetben. Ha valamelyik Magyarországon élő író gyerekkori, fiatalkori élményeiből dolgozna, föltenné-e a kritika feltétlenül azt a kérdést, hogy nosztalgiáról van-e szó? Természetes, hogy az első megközelítésben a kritikus egy külföldön élő magyar írónál feltétlenül nosztalgiára, visszavágyásra gondol, és arra számít, arra játszik rá. Előbb Nagy Pál már elmondta, hogy nekünk teljesen mindegy, ki, hol és milyen formában, milyen körülmények között ír, ha magyarul ír, magyar írónak tartja magát. Bécsben élek, magyar írónak tartom magam. Ugyanakkor viszont természetes, hogy egy magyarul dolgozó írónak kettős kötődése is van, ahogy fogalmaztad. Elsősorban kötődése azokhoz a modern irodalmi törekvésekhez, amelyek környezetében él, ahol él. Ugyanakkor kötődése van ahhoz a közösséghez, amelyiknek a nyelvével dolgozik. Ez a kettős kötődés nem nosztalgiában kell hogy jelentkezzen. Nem is nosztalgiában jelentkezik. Kötődésekben jelentkezik csupán.

NAGY PÁL: Kettős kötődésről beszélünk, de egyértelmű szavakkal, egyirányúvá tett szavakkal. Holott ezekről a rendkívül összetett problémákról, azt hiszem, csak többértelmű szavakkal lehet szólni, ezért tartom jó, hasznos szónak a poliszémiát. A nosztalgiának például csak az egyik értelméről beszélünk, arról, hogy valaki Magyarországra hazavágyik, holott a nosztalgiának rengeteg értelme van. Többek között az is, hogy az idősebb nemzedék mindig nosztalgikusan gondol vissza fiatalkorára. Ez már közelebb visz bennünket a problémához. Bujdosó Alpár ma már 46 éves, és én 48 éves vagyok. Engedtessek meg nekünk, hogy vágyjunk, hogy nosztalgiát tápláljunk saját fiatalságunk iránt. A franciák is szokták mondogatni, hogy már a nosztalgia sem a régi. Pedig nekik nincsenek olyan gyakorlati problémáik, mint nekünk vannak. Tehát azt hiszem, hogy ez országoktól, koroktól, nemzedékektől független, illetve pontosabban, ezekkel szorosan összefüggő probléma. Magyarországon is vannak olyan emberek, vagy olyan írócsoportok, amelyek a nyugaton élő magyar írókhoz hasonlóképpen gondolkoznak. Olyan fiatalok is, akiknek hasonló írói problémáik vannak, mint nekünk.

ZALÁN TIBOR: Nem tudom, a magyar olvasóközönség mennyit tud a Magyar Műhely évi találkozóiról. Gyanítom, keveset. Mondanátok erről valamit?

BUJDOSÓ ALPÁR: Minden évben egyszer, hol Párizs mellett, Marlyban, hol Bécs mellett, Hadersdorffban van a Magyar Műhely Munkaközösségének találkozója. Meghívjuk mindazokat, akik a világ bármely táján hasonló írói problémákkal küszködnek, tehát valóban rokonlelkeket, vagy rokon stílusban dolgozó magyar írókat. Magyarországról újabban népes delegáció érkezik, de éppen úgy jönnek Amerikából, Kanadából, nyugat-európai országokból és a Magyarországgal szomszédos országokból magyar írók, és mi ennek nagyon örülünk.

ZALÁN TIBOR: Ezeken a találkozókon minden évben kiadjátok a Kassák-díjat.

NAGY PÁL: A Kassák-díjat a Magyar Műhely, illetve annak szerkesztősége alapította. Zsűrijében részt vesz Schöffner Miklós Párizsban élő szobrászművész, Kassák Lajos özvegye, és a Magyar Műhely szerkesztősége. Ezt a díjat mindig egy olyan fiatal alkotóművész vagy író kapja, aki ígéretes tehetség, tehát fiatal, és valószínűleg érdekeset és újat fog alkotni. A Kassák-díj tétje általában párizsi tanulmányi tartózkodás, illetve a Magyar Műhely valamilyen művészenek olyan alkotása, amely nagyobb értékű ajándékot jelent. 1980-ban például a Kassák-díjat, az Apelle című album számozott példányát, Major Kamil, Párizsban élő festőművész, Székely Vera, Párizsban élő szobrászművész és Vidovszky László, Budapesten élő zeneszerző alkotta.

Kék pille

A nyári égbolt fölénk feszülő
 kék ejtőernyője alatt
 — sugarai kötélzetén —
 mozdulatlanul függ a nap.

A küszöbünkön őrt fekvő kutya
 nedves orrát fölemeli.
 A lég esőgyöngyözte fák
 illatával teli.

Kék minden. Kék a pille a padon,
 kékek a dáliaák.
 A gyepe kék árny árja csap:
 ibolyakék tengervilág.

Ősz jelenléte még nem látható.
 Lobog a körtefa.
 Ezt vártam, ezt a júliust —
 asztalomon sötét tea.

Így volt akkor is... Allt némán a nap
 a kéklő kert felett.
 Hány éve múlt! És minden év
 azóta is veled.

Lüktetések megkövülései,
 mozdulatlan fényzuhatag!
 Arcom fölé dermedt az ég,
 hallok elsüllyedt szavakat.

A nyári égen ugyanaz a nap
 tündöklök rezzenetlenül.
 Örök jelenidőben a padon
 ugyanaz a kék lepke ül.

Egyetlen ágon egyetlen levél,
 egyetlen szín se változott.
 Elvirulni a dália
 azóta sem tudott.

Mert van virág, amely egyszer nyitott,
 mégis örökre nyit;
 édesség, mely mindig édes marad,
 akárhogy mérgezik.

*S minden, mi egyszer szép birt lenni csak
— lényeg, látszat — örökre szép.
A történet írja tovább
saját történetét.*

*S minden, ami tündöklött valaha,
valamiben továbbragyog;
őrzik a felhők fényei, rigók
énekei s a nappalok — — —*

*Néma rigó ül a napon, felé
kék kígyó kúszik nesztelen.
Arcnélküli belső dalok
sziszegnek szívemen.*

KÖNYVEK ÉS ÉJSZAKÁK

— Vas István, Lakatos István és Tüskés Tibor könyveiről —

Öyakodom az esszéregény túlságosan divatos terminusától, mellyel irodalomtörténészeink és kritikusaink gyakran visszaélnek. Szóhasználatukban bizonytalan-ná válik mindkét műfaj: a regényről nem tudjuk, hogy nem esszé-e, az esszéről pedig, hogy nem regény-e talán? A regény mindig „vegyes műfaj” volt, még Balzac sem tudott lemondani róla, hogy terjedelmes értekezésekkel ne kezdje regényeit, melyek ez értekezések legtöbb gondolatát az alakok és a szenvedélyek mozgásában végül is feleslegessé tették. Aki úgy tudja mozgatni alakjait, mint Balzac, csak felesleges bevezető magyarázatokat fűzhet hozzájuk. Balzac bizonyára tanítani akart, s ő aki magát a „társadalomtudományok doktorának” tekintette, így akart nyomatékot adni ennek a fokozatának, melyben éppoly ábrándosan hitt, mint nemesi eredetében. Pedig rangosabb nemesség sorába tartozott ő, semmint azt a keresztnéve elé csent partikula kifejezhette volna. Esszéregényt írt-e Thomas Mann? Nem esszé-e az a fejezete, melyben Adrian Leverkühn harmóniatanát kifejti? Ilyen értelemben a világirodalom túlnyomó részét „esszéregénynek” tekinthetjük, legalábbis Dantéval kezdve, akinek műve teológiai „esszéekben” ugyancsak bővelkedik, — esszétől mentes műveknek pedig csak az anekdota- és pletykagyűjteményeket lehetne tekintenünk, mint olyan alkotásokat, melyekben az író lehetőleg sohasem vállalkozik a gondolkodó szerepére.

Vas István legújabb könyvét azonban, a *Mért vijjog a saskeselyű?*-t, keveházai címével, a *Nehéz szerelem* és *A félbeszakadt nyomozás* folytatásaként, valóban esszéregénynek lehet nevezni. Pontosabban: megkívánjuk, hogy ilyennek nevezhessük, mert a korszak, melynek bemutatására kényszerül, csak részben tette lehetővé az epikus ábrázolást. Ahol epikát akar nyújtani a *Mért vijjog a saskeselyű?*, ott még többet nyújt: drámává, sőt tragédiává válik. Ez a kor azonban, a második világháborút megelőző évek szakadéka, eszméktől is hemzsegett, s ezekre csak eszmékkel lehet válaszolni, mégpedig csak az esszé műfajában. Ilyen körülmények között kezdettől féltünk lehetett Vas Istvánt attól, hogy irodalomtörténeti forrásművet alkot, dokumentációt, melyre majdani filológusok mint hiteles okmányra hivatkoznak. Vas István műve épp annyira regény, mint rekonstrukció, és amannak hitele emennek irodalomtörténeti hitelét kell erősítse. Vas István mindkét fajta hitelességgel képes szolgálni. Bizonyos, hogy ebben a regényben — mert Vas művét következetesen és mindvégig *regénynek* tekintem — a személyes részek mondanak leg többet, és minél személyesebb az író, minél többet közöl életéről, házasságáról, Etí táncművészetéről, a vasárnapi családi ebédekről, magántisztviselőként végzett könyvelési munkáiról, állásának elvesztéséről, önfenntartási gondjairól: annál előbbé válik könyve. Minél aprólékosabb részletekbe bocsátkozik, annál életszerűbbé válik: a második „zsidótörvény” végrehajtási utasításának kivárása, ezé a szánalmas és szegyenletes hivatali iraté — itt drámai feszültséggel telik meg. Ebben a regényben az a megkapó, hogy a kisszerű részletek szinte a szerző akarata ellenére dúsulnak világtörténelmi érvényű drámává: egyetlen ember életében egyszerre hat össze három különféle dráma, — a létbizonytalanság, a háború kitörése, és feleségének halála. De mindezekhez, szinte gunyoros járulékként, bizonyos fokú „mentési és” a közvetlen veszélyektől, — haladéka, melynek Etí halála után már semmi értéke, de amelynek túlélését köszönheti. Mégis, mi a köszönet mindebben? A sors iróniája, hogy minden tragédia a költő akarata ellenére a költészet hasznára fordul. Etí em-

léke végigvonul Vas István egész későbbi költészetén, úgyszólván egyetlen, értetlen szenvedélyként. Mert ez az ifjúság szenvedélye volt. De vigasz lehet-e ez? Gyulai Pál valamikor szigorúan kimondta, hogy Friderika sorsáért Goethe legszebb verse sem kárpótlás. De kárpótlás lehet-e, egyáltalán és bármikor, az életért a művészet? Kárpótlás bizonyára nem, de néha, kiváltságos pillanatokban segítséget hozhat az emlék, mely csak a költészetben ölthet testet, mivel föltámaszt valamit, ami jóvátehetetlenül eltűnt, s aminek feltámadása, szólító hangja még egy ködös, novemberi utcával is megbékíthet.

Minél líraibb az emlékezés, annál óvatosabban kell ügyelni a határaitra. Az emlékek közül csak úgy szabad válogatni, hogy az a valóságnak, tehát a valamikori érzékelésnek megfelelően. Vas István regényének ilyen válogatása mindig a legszemélyesebb és leginkább elfogult helyeken a legpontosabb. Vas István világa annál intenzívebb, minél szűkebb, s a regény legtömörebb fejezetei a Hold utcai lakásban, és a Sas utcai ebédeken játszódnak. Szentendre és Drégelypalánk, a regény nagy kitekintései, kertekre és tájakra, melyeket ugyan nem tud annyira szeretni, mint a várost: mindezek a jelenetek Ipolytság felfénylő tornyaival vagy a szentendrei kert gyümölcsfás teraszaival lírailag tágitják ki az emlékezés madártávlatait. Félelmetesek az utolsó fejezetek, melyek Eti betegségének alattomos előrehaladásával, a Konti utcai epizód utáni kitérésekkel, majd az utolsó órák drámájával többé már nem a visszaemlékezés elemeiként, hanem a megformált regény nagy jeleneteiként töltik be szerepüket.

Az esszé szükségszerű lapályából emelkedik ki a regény személyes anyaga, mely úgy elválik amattól, mint olaj a víztől: vannak dolgok, melyeket esszében elmondani nem lehet és nem is érdemes, mert mit számítanak Halász Gábor kritikai kifogásai a nemzedék ellen, vagy Németh László nézetei a mély-, a híg-, vagy a jött magyarokról, Eti haldoklása mellett? Vas István könyvében az a fontos, ami a lírájában folytatódhatik, — még ha ezeket az utolsó, 1939. szeptemberi napokat költészetében alig is örökíti meg. Különös, hogy egy költő életének legfontosabb eseményei a költészetén kívülre szorulnak. A művésznek csak abban lehet igaza, amit hibátlanul megvalósít. Lehetett-e Vas Istvánnak személyes boldogságán és tragédiáján kívül bármiről is hibátlanul szólnia? Hogy mennyire él benne ez a kétség, azt elárulják a Nyugat asztalánál folytatott beszélgetésekről szóló ironikus beszámolói. Érdemes volt-e egyáltalán Vas Istvánnak személyes élete tragédiájából ezekre a kortársi jelenségekre kitekintenie? Ő maga kínálja fel, hogy együtt érezzünk önvádjával: Eti végzetét nem sejtve, utolsó együttléteik egyikét áldozza föl holmi irodalmi találkozásért. A beszámoló becsületességét ebben a beismerésben lehet felismernünk, még ha nem is tudhatja, mit veszít egy ilyen pótolható pályatársi találkozással.

Vas István regénye: nagy alkotás, és a korábbi regényrészek méltó betetőzése. Minden összefoglalás azonban megnyitás is — Vas István költői pályája igazában a felszabadulás után bontakozik ki, s az eddigi kötetek — valódi pályaregények — olyan folytatásra várnának, melyeknek a költői pálya méltó párhuzamává kellene válniuk. Megismételheti-e — kiegészítheti-e — regény a költészetet? Ha igen, úgy az ilyen alkotás a regénysor és a verskötetek igazi koronája lenne.

•

Éjszakai olvasó vagyok: olvasott könyveim az éjszakáim részei. A nappal és az álom közé helyezkednek a könyvek: némelyiküket az örömet olvasom, némelyiküket kötelességből. A Lánchidon közeledő mentőautók szirénája éppúgy hozzátartozik olvasmányaimhoz, mint a Jégverem utcába beparkoló kocsik motorhangjai. Budapest éjszakaiban csak a betörők dolgoznak hangtalanul, miközben feltörrik a Fő utca kirakatait. Az elmúló napot talán csak éjszaka tudom megmenteni: valami fontosat még elvégezhetek. Vannak, akiknek hasznos kényszer az olvasás, gerincet erősítő gyakorlat, segítség, melyet az élettől elég ritkán, de a művektől valamivel gyakrabban lehet elnyerni. Persze, a külvilág is a belvilághoz hangolódik néha:

amikor legutóbb Nemes Nagy Ágnes verseit olvastam, a túlpárti irodaház ablak-sorai úgy gyulladtak és aludtak ki, mintha váltakozó verssorok lennének.

Verseket olvasok most is, költőét, aki mindig fiatal költőként maradt meg tudatomban. Lakatos Istvánról több mint harminc éve írtam először, a *Négy nemzedékben* és azóta sem. Új kötetével, az *Írás a porbannal* úgy jelenik meg előttem ez a költő, mintha eddig egyetlen sorát sem olvastam volna. Mi okozta ezt az átváltozást, vagy ezt a különös találkozást, mely úgyszólván megsemmisíti a korábbi?

Olvadás közben könyvem sarkához, az olvasólámpa alá fészkelte magát fiatal, rőt macskám, mintha Baudelaire-t akarná igazolni. Három éve még komondorom őrzött lábamnál és nem a szeme figyelt, hanem a csillogó orrtükre. Milyen megnyugtatóak az állatok, mennyire összhangba kerülnek művekkel és gondolatokkal, mint ha két természet találkozását akarnák elősegíteni. Macskám egy őszi alkonyatkor csatlakozott hozzám, s olvasásom közben most arany szemével felelősségteljesen figyel, komoly és fegyelmezett, hófehér lábait maga alá húzza.

Lakatos István kötetének úgyszólván kalauza az utószava. Miféle babona az, hogy a költő, az író ne adjon kulcsot a művéhez! Hagyja inkább az ajtó előtt ácsorogni azt, aki be akar jutni hozzá? A magyarázat, melyet eddigi életművéhez csatolt Lakatos István, némelyik passzusában legjobb költeményeivel fölér — miért kellett volna hát lemondani róla? Régebbi művein változtatott Lakatos, az újabbak miatt, és igaza volt. Ahogyan ő mondja: „Ha egy húrrendszert megüt az ember, vele zeng az egész apparátus, lefelé épp úgy, mint fölfelé — a múltban épp úgy, mint a jövőben”. És ez igaz: ami újat alkotunk, az módosít valamit a régi alkotásokon, vagy legalábbis kikényszerítjük, hogy a régi az újhoz igazíttassék. Vannak életművek, melyek úgy épülnek, hogy egymás mögött hagyják hátra korábban felépült szakaszait. Olyan ez, mintha az országút mellé, és csak annak két oldalára építenének fel egy várost. Lakatos István azonban kitáguló városnak tekinti életművét: „Megépítetek egy sugárutat vissza a múltba. Ez a sugárút levág talán egy darabot a harminc éve ültetett ligetből”. Lakatos István olyan költő, aki nem képes csupán a jelenéhez kötődni, hanem egyszerre a múltjához és a jövőjéhez is kötődik. Életműve tehát olyan készülő portrérajzhoz hasonlít, melyben egy új vonal behúzása új értéket ad a már meghúzott vonalaknak. Minden új vonal módosít a régieken, sőt néha kiköveteli azok megsemmisítését.

Bármily fontos a költő útbaigazító tanácsa, mégsem szabad azt minden áron megfogadnunk. Lakatos Istvánt valamikor nagy epikus kompozíciójából ismertem meg, *A pokol tornácán* címűből. Életművének utolsó és legmagasabb szintje azonban ugyancsak különbözik első korszakától. Pedig a verset kiformáló érzékenysége a korábbi és a mai tetőzés idején is ugyanaz, legfeljebb valami groteszkség és ironia tűnt el belőle, s ami megmaradt, az csak a hiteles és elmélyült fájdalom. Mélyen, újból és újból átél, szüntelen napirendre hozott kinokban válik komollyá ez a költészet, melynek ez a komolyság is az igazán megejtő sajátsága. Az ilyesmi együttjár valami szenvedélyes tárgyiassággal, mely mindig ragaszkodik a tiszta kontúrokhöz, a minél egyenesebb kifejezéshez és a tisztán, rendkívüli fegyellemmel megteremtett formákhoz. Lakatos tulajdonképpen puritán költő, és ugyanakkor szókimondó, amivel azt akarom mondani, hogy inkább pontos szavakat akar kimondani, mint találó képeket adni. A kép sem feltétlenül dísz, hanem a kifejezés elősegítője; a képektől mentes kifejezőmód visszariaszthat direkt voltaival, mivel a szó mindig ridegebb a képnél. Lakatos lírája egyenes költészet, az ő keserősége azonban sohasem ridegség, s verseiben az a feszültség ragad meg bennünket, mely fennáll a költemény benső forrósága, és a közlés fegyelme között.

Nem hiába nyújtotta Lakatos István az utóbbi évtizedek legszebb latin versfordításait, latin költőkből. A műfordítói gyakorlat az ő költészetébe nem a változatos formák elsajátítását hozta, hanem ellenkezőleg, a sokféle változat közül az egyetlen, a legtisztább és legegyszerűbb formára találását. Költeményeinek semmi közük Vergiliushoz, Horatiushoz vagy Catullushoz, és mégis, költészetének egészét valamiképp latin jellegűnek kell éreznünk. Ha valóban úgy lenne, ahogyan mondja, hogy életműve „visszafelé” is épül, akkor *A pokol tornácán* akár a lebontásra szánt

művek közé is kerülhetne, pedig kár lenne érte. De az ostrom látomásos emlékei, és az itt még eluralkodó groteszkség mindenestől elűtnék attól, ami később jött létre Lakatos költészetében. Talán a latin műfordítások hatására, vagy talán azért, mert ezek a fordítások erősítették meg benne valami korábban is meglevő hajlamot. Amikor először írtam róla (1948-ban), még rekedtes, tisztulatlan, de mégis ritka, szívenütő hangját említettem. Azóta már csak a legutóbbi jelzővel tudnám jellemezni, azt viszont, hogy a „könnyebbik utat választó szóképkultusz” már akkor hiányzott belőle, csak méginkább hitelesíti mai korszaka. Lakatos keserű volt, és groteszkül látott, rajzolt *A pokol tornácán* idején. Azóta talán még keserűbben érez, rajza azonban tiszta, csaknem áhítatos.

Szavát, mondatát fegyelmezetten mérő, csaknem szófukar költő, aki azonban mondanivalóját nagyobb méretű kompozíciókban szereti kifejezni. *A pokol tornácán* kívül, többek közt a *Hermína* is alkalmat ad erre, de ez a vers azt is tanúsítja, hogy Lakatos Istvánnak épp attól a groteszkségtől kellett megszabadulnia, melyet valamikor legjellemzőbb tulajdonságának hihettünk. Igazi nagy versei a fájdalom és a szenvedély vallomásai lesznek, az olyanok mint az *Egy szenvedély képei* ciklusa, vagy az eddigi életmű tetőzékeként, a *Leszállás az éjszakába*, s annak is *Száz arcod* című füzére. Ezekben a versekben legkeményebb a forma, s legolvadékonyabb a szenvedély. Köztük foglal helyet egy egészen különálló költemény, a *Psalmus Hungaricus*, melynek egész mai költészetünkben nehezen találjuk párját, hacsak Illyésnél nem. A hazafias líra valamikor kötelező műfaj volt, ünnepségek hálás szavalati alkalmá. Manapság úgyiszólván teljesen elveszett, talán nem könnyűből, hanem inkább szeméremből, mintha szégyelhetné a költő, hogy a hazáját szereti, s nem csak a faluját vagy a városnegyedét. Lakatos *Psalmus Hungaricus*a, noha mértéktartón, stílusátzatnak, álruhás zsoltárnak állítja be a költő, olyan egyenes és leegyszerűsített vallomás a hazához, mint a reformáció korának naív és erőteljes zsoltárai.

Mert nem tudok szebbet, mint magyarnak lenni,
gyötrelmesebbet, mint téged szeretni,
gyönyörűbbet, iszonyúbbat, mint számotvetni,
hogy kívüled, nélküled, nincs számomra semmi.

Túl soká kellett várunk mai líránkban egy ilyen hangra, s ma már szinte bátorságnak érezzük, ha magyar költő elmond ilyesmit. Különös módon e zsoltár indulati rokonaivá válnak a kötet szerelmi ciklusai, és még az olyan tárgyilagos, szenvedtelennek látszó versek is, mint a *Férfikor*, az *Egy szenvedély képei* sorozatából, tehát az 1950 és 1970 közti korszakból. És a *Psalmussal* rokon hangnemű szerelmes vers a *Fohász* („Könyörgők Hozzád, segíts hűségeddel / mindennapi mosolyod add meg nekem”), majd az egyetlen mondatba olvadó nagy vers, a kötet legszebb verseinek egyike, a *Golgota*, a klasszikus összefogottságú *Bereniké*, és mindvégig az *Egy szenvedély képeinek* lírai naplója, tépettegyében, vágyaival és elragadtatásaival („És szeretem ostobaságotat” stb. vagy: „Hogy is lehetnél volna az, akinek elképzelvelek, Rajongásommal felfokoztalak...”), végül pedig a *Száz arcod* („arcod ajtó, becsukva”). Ez a ciklus megismétli a korábbi vallomást, és útnak is bocsátja, szinte hátat fordít neki, és ez a költői gesztus csak a forma kemény tisztasága miatt válik lehetségessé.

Vannak költők, akiknél boldog könnyűséggel terem a líra, és ez így jó és szükséges. A könnyűség, az áradás még semmiképp sem jelent lazaságot, vizenyősséget, — vannak azonban, és közéjük tartozik Lakatos István is —, akiknek költészete súlyos vállalkozás, mivel tudják, hogy amit alkotnak, mindazzal olyan újat teremtenek, ami a már megteremtettnek is új értelmet ad. Szabó Lőrincet érezhettük ilyen költőnek, és legalábbis az övéhez hasonló teherrel vállain, Lakatos Istvánt.

*

Hűséges és azonosuló értelmezés, aprómunkától vissza nem riadó pályakép, érzékenység egy költészet lényege iránt, tapintat és kritika egysége, mindezt elmondhatjuk arról a kis monográfiáról, melyet Csorba Győzőről írt Tüskés Tibor. Ritkán kerül kezünkbe ennyire átgondolt, és részleteiben is ennyire kidolgozott, a verselemzés feladataira mindig vállalkozó, és annak könnyű lehetőségeivel vissza nem élő kritikai tanulmány, mint Tüskés Tiboré. Szerencsés a költő, aki arcképfestőjéül ilyen kritikust nyerhetett. A Kortársaink című sorozat, melynek néha hálátlan feladatokra is kell vállalkoznia, Béládi Miklós szerkesztésében ez egyszer megkönnyebbülten bocsájthatta útjára ezt a kis könyvet.

Pedig Csorba Győző életművének mérlegelése már csak azért sem könnyű feladat, mert itt olyan költőről van szó, akit kevesebbet emlegettek, mint amennyire megérdemelné, és aki tulajdonképpen nem tartozik semmiféle „csoporthoz”. Időrendileg a Nyugat harmadik nemzedékéhez tartoznék, de hisz ez a nemzedék úgy tartozott össze, hogy mindegyik tagja valamilyen külön úton járt, és a korábbi nemzedékektől eltérően, egymással néha ugyan barátságot tartott fenn, de egymással sohasem szövetkezett. Ez az ereje és a gyengesége is.

Csorba Győző és Takáts Gyula: gondolatban már csaknem gépiesen párosítjuk őket, holott egyikük éppoly különálló és erőteljes egyéniség, mint a másik, anélkül, hogy több azonosságuk lehetne egymással, mint a nemzedék többi tagjával. Csorbára hivatkozva Tüskés Weöres Sándort említi, Csorba valamiféle „mestereként”, de vannak mindig, akik tévesen vélik magukat követőknek, vagy tanítványoknak. Amit Csorba tud, azt nem kortársaitól tanulta, mégha azt hiszi is. Tüskés utal arra, hogy Csorba Győző születése óta maig nem szakadt el egy pécsi városnegyedről, és általában az el-nem-szakadás jellemzi egész költészetét is. Nem Pécshez ragaszkodott, mely ugyan fel-feltűnik egyik-másik versében, a szikláiról belátott tájjal, őszi szőlőskertek kék tábláival, vagy a gyermekkori külváros telkeivel, udvaraival — Csorba mégsem Pécshez húz, hanem önmagához. Ugyanilyen lenne Győrött vagy Debrecenben is — Budapesten pedig csak annyira lenne más, hogy még hevesebben mondaná ki azt, amit így is elég hevesen mond ki. Csorba épp annyira tartozik a Nyugat harmadik nemzedékéhez, mint valamennyiünk, akik odatartozunk, tehát kötődéssel épp úgy, mint a magautját járón.

Elmúltak már az idők, amikor a költőnek nem volt kalauzra szüksége. Vergilius valamikor kalauzként magyarázta meg Danténak a három túlvilág köreit. A mai költőnek is kalauzra, kísérrőre van szüksége, hogy őt, ha nem is a Pokol, vagy a Paradicsom, de legalább a Purgatórium lakóinak bemutassa. A Purgatóriumot a Dante-fordító Babits ugyan a hozzá legközelebb álló szférául választotta, és az ott időzők várakozása sokkal feszültebb és gondterhesebb, hogysem idejében felfigyelnének arra, amire várakoznak. Csorba költészete már jó ideje közöl velünk valamit, amire nem figyeltünk fel eléggé. Tüskés Tibor könyve éppúgy fölfigyel erre a közlésre, mint amennyire felfigyelnünk segít. Csorba verskötetei mellé kalauzul ajánlanám Tüskés Tibor kismonográfiáját.

Mert miféle *messenger* — hogy a nemzetközileg divatos szót használjam — miféle *üzenetre* kell fölfigyelnünk Csorba Győző költészetében? Tüskés óvatos és körültekintő nyommonkövetéssel vezet el bennünket Csorba hatvanas évekbeli költészetéhez, mely a negyvenes évek második felének lendületes kivirágzása, majd az ötvenes évek kezdetének irodalompolitikája után, még mindig épp eleget tud felmutatni abból, ami a jégverés után megmaradt. Csorba nem tartozik a kétségbeesett önpusztítók közé, de a balekok közé sem. Nem ragad karót, de nem is színleli, hogy észre se vette a jégverést. A harmadik nemzedék egyetlen elégtétele: bármiféle sértődéstől mentes, de értékének tudatában maradó újrakezdés. Csorba Győző költészetében a hatvanas években félreérthetetlen az az üzenet, melyre kezdettől készült, s melyet legutóbbi köteteiben (*A világ küszöbei* és a *Ritmus, rend, zene*) új vershangon szólaltat meg. Tüskés Tibor könyvének legfontosabb fejezete fejti ki, hogy Csorba a költészetével *adni* akar, olyasmit, amire embertársainak szükségük van, anélkül, hogy tudnának róla. Tehát segíteni akar azokon, akik még azt sem tudják, hogy rászorulnak a segítségre. Csorba éppúgy, mint korunk legjobb gondolkodói,

látják, hogy erkölcsi elfajulás fenyegeti az emberiséget, bármilyen társadalmi rendszerben éljen is, ha nem talál meg egy olyan erkölcsi rendet és törvényt, mellyel a régi korok még biztonságosan rendelkeztek. Különös, hogy mennyire erős a mi nemzedékünkben az új törvény keresésének vágya, Vas Istvántól, Rónay Györgyig kezdve, Csorbáig.

Tüskés különös hangsúlyt helyez Csorba költészetének erkölcsi indítatására és tanító hajlamosságára. Csorba költészetében parancsolóan van jelen a rend igénye, még kötetének címe is, a költészet lényegével, a ritmussal és a zenével rokonítja a rendet. Tüskés Tibor nem hallgatja el, hogy Csorba törvénye nem személytelen vad törvény, hanem kiküzdött biztonság, a rend maga „a folytonos küzdelem” és Bertha Bulcsu is hitelesen teszi szavá Csorba nézetét, mely szerint „az angyalokat nem tudom elképzelni ördögök nélkül” — s neki azért nem kell a barokk, mert a pokol eltűnt belőle, míg a románban és a gótikában „a gonosznak és az ördögnek jelenléte állandó”. Mindezzel egybehangzólag ugyancsak Tüskés kiemelése szerint, Rónay György jól látta meg, hogy Csorba homlokán „ott csillog a mosoly árának verejtéke”.

Tüskés könyve azért fontos, mivel egyértelműen mondja ki azt, amit költőileg ma már csak áttételesen lehetett kimondani. Kétségtelen, hogy a hatvanas években Hajnal Anna, Jékely Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Rába György, Pilinszky János, Takáts Gyula, Vas István, Weöres Sándor és Zelk Zoltán költészete megújulhatott. Ennek a kornak világgöltészeti formái azonban már nem tették lehetővé a filozófiai programok egyenes és világos hirdetését. Vannak korok, melyek csak az egyenes beszédet értik meg, s vannak, melyek inkább a sejtetést. Az a költészeti korszak, mely a hatvanas években következett be, sok költőnket, köztük Csorba Győzőt is arra bírta, hogy amit elhihetőnek akartak mondani, azt csak áttételesen, közvetetten mondják. Ebben a korban a költészet direkt beszéde, az *oratio recta* elvesztette hitelét, és ezt a hitelt máig még senkisémm állította vissza. Ez az oka annak, hogy Csorba legutolsó korszakának mondanivalóját néha csak a nem-versbeli nyilatkozataiból érthetjük meg. Belőlük azonban: félreérthetetlenül.

A *világ küszöbeiben* a legszebb ciklus a család témája köré épül. És Tüskés méltán emeli ki Csorba „családtisztelő, családhívő” hajlamát, és az ugyancsak kiemelt „feleségdicsérő” versek jelentőségéről az olyan költemények, mint az *Étel az is*, vagy a *Vacsora* egymagukban is meggyőzhetnek. Tüskés találó megállapítása, hogy Csorbánál a költészet megelőzi a közéletet. De, ha valakinél, úgy egy olyan költőnél kell ezt tisztelnünk és megértenünk, aki azt nyújtja a költészetben, amire nem a közélet a hivatott, s amit nyújtva, a költészet többet segít a közéletnek, mint ha azt ismétli, amit a közélet emberei jobban tudnak elmondani. *Beszélgetés a költészetről* című költeményében, a *Ritmus, rend, zene* egyik darabjában arról szól, hogy D. Z. olasz költő, aki alig múlt húsz esztendő, de a versírást már abbahagyja, őt is arra akarja rábírni, hogy hagyja abba a verselést, hisz a verset kevesen olvasák, márpedig az irodalomnak „hatnia kell”, máskülönben „semmi értelme”. D. Z. az olasz és a világpolitikát fejtegeti, Csorba pedig arra gondol, hogy fontos ugyan utat mutatni a cselekvőknek, de vannak, „akik a csöndet szeretnék meghallani / a levegőt látni, a játék / komolyságát megtanulni”: nekik van szükségük a költészetre, és annál rosszabb azoknak, akik ezt a szükségletet nem érzik. Valamikor, a *Négy nemzedék* éveiben Csorba verseiben még a készülődést éreztem meg, a hangot, mely mint fekete felhők mélyén az egyelőre csak tompán dobbanó vihar, egyszer majd előtör, hogy sorba döntse akkori költészetének „vasként csillogó” alakzatait. Azóta mindez bekövetkezett — szavai, mint az érdes kövek, csak most csattognak és sikoltanak igazán. Meg kell hallani ennek a költészetnek üzenetét, és Tüskés talán még a költőnél is többet tett azért, hogy meghallhassuk. A kísézőnek mindig könnyebb a feladata, mint annak, akit kísér — de azért még így is éppen elég nehéz és felelősségteljes. *Betelík* című versében jelenti ki Csorba: „jövetelemmel nagyobb űrt tömtem be, mint / amekkorát távozással itthagytam”. Részesülhet-e költő, alkotó ennél nagyobb elégtételben?

Pomogáts Béla:

A TÁRGYIAS KÖLTÉSZET- TŐL A MITOLOGIZMUSIG

Pomogáts Béla a két háború között kibontakozott népi líra értelmezését és rendszerezését *irodalomtörténeti* jelentősége és fejlődése alapján kívánja elvégezni, hogy az alkotó módszer, a poetikai jellegzetességek és művészi stílus számbavételével kijelölhesse a népi költők helyét irodalmunk fejlődésében. Nagy igényű vállalkozás ez: amidőn a népi lírát költészetünk általános fejlődésének részeként mutatja be, legújabb irodalmunk szinte valamennyi líratörténeti kérdését érintenie kell.

Az újnapi irányzatot Pomogáts történeti jellegűnek tekinti, s tágabb forrásvidékét Faludi Ferencnél keresi. A népiségnek, illetve népiességnak *négy áramlatát* különbözteti meg. A néphagyomány és népköltészet iránti érdeklődést úgy szólván minden történeti szakaszban a nemzeti művelődés programja és a költői nyelv megújításának szándéka indította el, amelyhez aztán a plebejus demokratizmus elvének érvényesülése járult. Csupán a múlt század második felében esztétikai mérték rangjára emelkedett népnemzeti elv vesztette el a Csokonai, méginkább Petőfi által magasra emelt plebejus demokratikus jelleget, s a népiesség saját ellentétébe fordult: a faji érzés és uralmi felfogás, a konzervativizmus és epigonizmus érve lett. A parasztság művelődési hagyományainak felelevenítése a századfordulón következett be, s a népnemzeti ideológia felbomlását eredményezte. Már korszerűbb népiesség kaphatott így hangot a Nyugat költőinek „forradalmiságában” is, Ady pedig – a forradalmi demokratizmus költőjeként, a népi és régi költői hagyományok felújítójaként – klasszicizálta a népies törekvéseket. A két világháború között – az irodalmi népiesség negyedik szakaszában – kialakult új népi irány mindenekelőtt Ady példáját követte, az ő követeléseinek és eszméinek vonzásában fogalmazta meg társadalmi és irodalmi programját.

Pomogáts történeti áttekintésében – a szakirodalomban először – a huszadik századi magyar irodalmi népiességnek nem csupán a hazai, hanem a világirodalmi hát-

terére is tüzetesen kitér. A komplex történeti vizsgálat jól mutatja, hogy az újnapi költőirányzat évszázados hagyományokra tekinthetett vissza. Ugyanakkor fény derül a népi költészet *kétarcúságának* okaira is: noha a népi költő a parasztság körében találta meg szociológiai bázisát, s saját szociális helyzete, kulturális öröksége szabta meg népszemléletét, közönségét – a történelmi hagyományok szerint – a középosztályban kellett keresnie. Ellentmondás támadt tehát a népi költészet forrásvidéke és olvasó közönsége között. A kispolgári-értelmiségi középréteg nacionalista, irredenta, fajvédő ideológiák befogadója is volt, radikalizmusa gyakran jobboldali gesztusokba fordult. A körülölelő közeg kétarcúsága természetesen a népi költőkre is visszahatott. A káros ideológiák, különböző mítoszok beszüremkedése a népi lírába, a népi líra egyik-másik képviselőjének jobboldalra sodródása a történeti szempont érvényesülése alapján válik igazán érthetővé.

A fejlődéstörténetiség elve igen figyelemre méltó felismerésekhez vezet el Pomogáts Bélát akkor is, amikor a népi lírának a kortársi lírához fűződő kapcsolatait elemzi. Noha a nyugatos költők a népiességgel mint esztétikai elvvel általában szemben állottak, a népköltészetet, a népi hagyományokat nem tagadták meg. Stilizáló kísérleteikben szerepet kapott a népi nyelv és a népi forma is: a dalműfaj eredeti tisztaságát akarták helyreállítani, s a szimbolizmus költői nyelvének népdalszerű változatát kívánták kialakítani. Másrészt a mozgalom néhány képviselője – leginkább Juhász Gyula és mellette Oláh Gábor – már fontos szerepet játszott az újnapi líra költői szemléletének formálásában is. Valójában a nyugatosok esztétikai és nyelvi igényét a népi lírikusok váltották valóra, amidőn a népi élet és paraszti művelődés hagyományait természetes örökségük részeként emelték költészetükbe.

A termékenyítő hatás visszafelé is érvényesült: az új líratörténeti korszak beköszöntésével – az avantgarde vívmányai mellett – a népi líra tárgyias leíró-ábrázoló szemlélete is hatott a Nyugat első nemzedékére. A két nemzedék között ezért nem jött létre számottevőbb poetikai szakadás. Ennek valódi okai Pomogáts Béla kutatásáig rejtve maradtak irodalomtörténetírásunkban: a nyugatosok átvették a népi

irányzat poetikai vívmányait, mert úgy érezték, hogy ezáltal költészetünk évszázados hagyományaival, egy közösségi költészet lehetőségeivel találtak kapcsolatot.

Az avantgarde eredetiséget és „korlátlan” szubjektivitást hirdető korszaka után a Nyugat második nemzedéke is tárgyszerűbb kifejezésre, hagyományosabb költői izlés érvényesítésére törekedett. Az „egyhangolósú” kultúra előkészítésében, a versszerűség és a közösségi irodalom eszményének diadalra juttatásában fontos szerepet töltött be Erdélyi József és Illyés Gyula tárgyias ábrázoló és elbeszélő költészete.

Kiemelt hangsúlyt kap Pomogáts elemzésében az a szerep, amit József Attila népiessége líráknak ebben a szakaszában betöltött: költészetében bontakozott ki teljes egészében a „szegényember” motívumban rejlő szociális lázadás. „József Attila nem érte be azzal, hogy puszta a népi dallam zenei lehetőségeit aknázza ki. A dallamos népi formákban valóságos népi elkötelezettségét és forradalmi tudatát fejezte ki. A költészetében megjelenő népiességnek határozott eszmei tartalma volt” – olvashatjuk Pomogáts tanulmányában.

A harmincas években fellépő harmadik költőnemzedék útkereséséhez, az egymást követő vonzásokhoz és kísérletekhez ugyancsak fontos indítékokat adott a népi irányzat. Példaként Pomogáts Radnóti Miklós sajátos népiességét emeli ki. Korrigálja Babitsnak azt az értékelését, amely Radnóti népi költőnek minősítette. Pomogáts szerint Radnóti inkább kívülről, az avantgarde felől közeledett a népies stílushoz. Népiessége szociális vonzalmainak nyelvi következménye volt: tudatos forma, tanult népiesség, egy városias jellegű expreszszionizmus öltötte fel alkalmilag a népiesség stílusát. Kísérlete nemcsak a népi irányzat vívmányaihoz kapcsolódott, hanem az avantgarde folklorizmusához is.

A huszas években kialakuló romániai, csehszlovákiai és jugoszláviai magyar irodalom sem kerülhette ki a hazai új népiesség hatását. Pomogáts Béla kutatásai *tehér toltokat* töltöttek ki akkor is, amikor a nemzetiségi viszonyok között kifejlődő népiesség létfeltételeit számbaveszi. A nemzetiségi irodalmaknak a kisebbségi sorsba jutott magyar népcsoportok történeti és közösségi tudatának fenntartását kellett szolgálnia; a hiányzó kulturális intézményeket általában az irodalomnak kellett

pótolnia. Ezért itt erősen megnövekedett az irodalom közéleti és közösségi szerepe. A népiesség elvének, mint írói igénynek, érvényesülése mellett volt a nemzetiségi magyar irodalomnak egy határozottabban népi áramlata is – leginkább Erdélyben, legkevésbé a Vajdaságban. Ez tanult a magyarországi népi irodalomtól is, a nemzetiségi költészet általánosabb közösségi hűsége és hivatástudata mellett a népi rétegek törekvéseinek kötelezte el magát.

A népiesség és korszerűség összefüggése nyilvánvalóan *kulcskérdése* az újnépi lírának. Pomogáts Béla sem kerülhette ki ennek a kérdéskörnek a vizsgálatát. Összegezésében ismét fontos líratörténeti megállapításokhoz jut: a népi líra bonyolult, többszólamú jelenség. A paraszti sorból érkező költőinek politikai magatartásában a bal- és jobboldali radikalizmus, poetikájában a realizmus és a mítoszteremtés különböző változatai egyaránt felismerhetők. A paraszti tehetségek helyzetét nehezítette ösztönös magatartásuk is. Magukra hagyatva, kiszolgáltatottan nem mindig tudtak helyesen dönteni. Botlásaik, tévedéseik innen is magyarázhatók. Költői gyakorlatuk is követte a korszak ellentmondásait. A népi líra sokkal inkább ki volt szolgáltatva a korszak hamis tudatformáinak, mint irodalmunk más irányzatai. De a népi lírikusok hangjában mindenekelőtt az igazságért kiáltó ember szavát kell meghallanunk. A mozgalomhoz tartozó „tudós költők és a paraszti tehetségek egyaránt a társadalmi, művészi és emberi igazságkeresésben és annak kimondásában csatlakoztak ahhoz a tiszta kórusához, amelyet a két világháború közötti magyar költészet alkotott”. Mi is oszthatjuk Németh László véleményét: a népi kultúra modern művelődést gazdagító és frissítő erőforrásként szolgált.

Pomogáts Béla a népi lírát egyetlen olyan költői irányzatnak tekinti, amely a huszas években a népi tárgyiasság, a harmincas években inkább a népi mitologizmus stílusformájában jelent meg. Mindkettőnek van egy ösztönös és egy tudatos ága. Mindamellet a népi líra áramát nem csupán közösségi mozgalomként elemzi, hanem ihletett költőportrékat is rajzol: Erdélyi József és Illyés Gyula portréja az ábrázoló-leíró jellegű tárgyiasságot, Sinka Istvánné és Gulyás Pálé a költői mitologizmust példázza. Erdélyinél és Sinkánál ösztönös,

Illyésnél és Gulyásnál tudatos költészet született. Pomogáts modelljei *szerencsés rátalálások*, mert két háború közti költészetünk fontos változatait és általánosabb szemléletváltásait egyaránt kifejezik.

A népi líra kétségtelenül új versízlést, új költői tájékozódást, új költői nyelvet hozott. Fénykorában – a huszas évek végétől a negyvenes évek elejéig – költőink közül szinte senki sem vonhatta ki magát a hatása alól. Pomogáts *tárgyilagos* elemzései azonban más tanulsággal is gazdagítanak: a népi irányzat lehetőségei korlátozottak is voltak olyan nemzeti költészet művelésére, amelyre a nemzeti hivatást úgy akarta betölteni, hogy egyúttal Európa üzenetét és igényességét is közvetíthesse. Az újnépi líra képviselői közül ilyen költészet megteremtésére csak Illyés Gyula volt képes. Kettős elkötelezettség: a magyar progresszió és a haladó európai szellem vonzásában alkotott. Költői indulásának természetes dikciója, az előadás önkéntelenül ömlő árama után olyan modern drámai nyelvet alakított ki, amely már alig őrizte a hagyományos népiesség egy-némely stíluselémét. Intellektuális, belső küzdelmekről árulkodó költészete már inkább a nyugatosok lírájához kötődött. (*Akadémiai Kiadó, 1981.*)

NEMES ISTVÁN

Csalog Zsolt:

A TENGERT AKARTAM LÁTNÍ

Egy csomag gyűrött Munkás, a dobozból félig kihúzva néhány törött, elcsavarodott szál. Az apróhirdetések oldalánál kinyitott újságon, amelyben felőlünk nézve fejtetőn áll az állás-, az adás-vétel- és a lakásrovat. A tér mélyéből szürkesség ömlik, a felület azonban csillogóan tiszta, akár a másfél szobás lakások kombinált szekrényében, vasalt lepedők alatt őrzött értesítések, felszólítások és nyugták, melyekhez ritkán, s csak kézmosás után nyúlunk a kétkézi emberek. A reménytelenül szürkén tiszta felületből éles fehérrel metszi ki a kézírás a mondatot: *a tengert akartam látni*. Ez Csalog Zsolt új könyvének címlapja. Elnézi az ember, ha kézbe veszi a kötetet, s ha belelapoz, ez a fegyvermezett, kíméletlenül pon-

tos kép bomlik ki előtte, mutatja meg részleteit és összefüggéseit, nyeri el sorsnyi mélységét.

Úgy gondolom, szociográfiát akkor olvashatunk a legnagyobb haszonnal, ha tudomásul vesszük a műfaj kettős természetét. Egyrészt úgy mutatja fel dokumentatív hitelességgel a társadalmi lét bizonyos *tüneteit*, hogy az ábrázolás rendjét a közép-pontba állított egyedi mozzanatnak saját közegében való konkrét és tárgyias, tehát *szintén tünetértékű* kiterjedései szervezik, másrészt azonban a valóságanyag úgy csoportosul, hogy a tünetek megmutatkozó rendszerével párhuzamosan feltárul az ábrázolt valóság működésének *okszági rendszere* is, mégpedig külön e célra irányuló fejtegetések nélkül: a világ értelmezi önmagát. Amiből az olvasó számára az következik, hogy egyszerre jut birtokába a szerző társadalmi tudásának, s az azt ellenőrizni módot nyújtó közvetlen tapasztalati anyagnak. Szociográfiát olvasni tehát nem más, mint – élve a kétirányú lehetőséggel – kialakítani egy-egy művel *a kritikus tanuló* termékeny viszonyát. Csalog új kötete is erre kényszerít.

Hogy a „házi feladat” tengelyfontosságú probléma, az egy pillanatig sem kétséges. Társadalmi önismeretünk egyik legterheesebb, az érvényes valóságlátást évtizedeken keresztül leginkább akadályozó, az önismeret kiteljesedésében leginkább érdekelt vezető politikai erők védelmét mégis sokáig élvező történelmi öröksége a gyökereit egy elmúlt korszakba eresztő, ugyanakkor a jelenben direktivaként fellépő *ideologikummal telített, idealizált munkáskép*, amely folyamatosan távolodva az élő társadalmi valóságtól, egyre súlyosabban hordozta (illetve, mivel létezése nem említhető egyértelműen múlt időben: hordozza) azt a veszélyt, hogy a munkásság nem ismer magára abban a tükörben, melyet a hatalmát megtestesítő társadalom tart elébe, s emiatt tudathasadásos helyzetbe kerül, elbizonytalanodik, apolitikussá válik, az önazonosság zavarait éli meg mindennapjaiban, nem kiteljesedő történelmi küldetését. Amiből viszont az következhet, hogy a szocialista társadalom alapvető osztálya észrevétlenül eltávolodik a rá alapozódó politikai hatalomtól, *még akkor is, ha ez a hatalom valóban nembeli érdekeit testesíti meg*. Ez a veszedelmes ellentmondás természetesen nem ennek az írásnak a felfe-

dezése, sőt az egész hetvenes évtizedben érzékelhetők a felszámolására irányuló társadalomtudományi és tényirodalmi kísérletek is: megszüntetni önismeretünkben az ideologikum és a valóság közös törésvonalát mentén létrejövő tudathasadást.

Hogy közvetlen tárgyunk feltárásában – a kettős munkásképp problematikájában – mindmáig a tényirodalom, a szociográfia jutott legmesszebbre, annak igen egyszerű okai vannak. Egyfelől az idealizált kép belső korrekcióját nehezítette, az erre irányuló kísérleteket pedig eleve elégtelenné tette, hogy annak korszakunkban egyáltalán nem volt valóságalapja, melyhez „igazítani” lehetett volna (e kép tehát természeténél fogva merev alakzat volt), másfelől pedig közvetlen „ellenideológiával” lehetetlen volt kritika alá venni, részben azért, mert annak kialakításához nem állt rendelkezésre elegendő mértékű valóságismeret – melynek megszerzését sokáig maga a maszszív ideakép gátolta, elzárva a tendenciózus ténymegközelítések útját –, részben pedig azért, mert egy ilyen „ellenideológia” spekulatív úton való megteremtése társadalmunk alapjaira irányuló eszmei akció lett olyan (illetve igen könnyen elnyerhet-e volna ezt a minősítést), ami az ideaképhez kritikusan viszonyulóknak nem állt szándékában. Az érvényes tudáshoz tehát csak egy út, a tényorientált, érzékeny és tendenciamentes valóságfeltárás vezetett, amire viszont a szociográfia műfajában vannak, ha nem is a legjobb, de legközvetlenebb, vagyis leggyorsabban eredményt hozható eszközök. Nem véletlen, hogy problémánkban az eddig számon tartható előrelépéseket éppen szociográfiák tették, legkorábban talán László-Bencsik Sándor *Történelem alulnézetben* című munkája, legújabbban pedig Kőbányai János, Berkovits György, Tar Sándor, s közöttük nem utolsósorban szerzőnk, Csalog Zsolt írásai. Mint ahogy az sem véletlen, hogy az összegező próbálkozások egyelőre nem a fogalmi, hanem az esztétikai teljességre törnek, megteremtve évtizedfordulónk fél lábbal az irodalomban álló (s azon belül is igen termékeny alternatívának mutakozó) reprezentatív műfaját: a ténynovellát.

A *tengert akartam látni* című kötetben olvasható négy írás is – Csalog munkásportréknak nevezi őket – ténynovella, csak úgy közelíthetünk tehát hozzájuk, ha szem előtt tartjuk ennek a napjainkban kialakuló

műfajnak alakuló lehetőségeit és korlátait. Maga a szerző így ír erről: „Számos előnyét érzem az ilyesfajta megközelítésnek: az egyszeri karakterek és életsorsok rajzán túl népes közösségek világát tudom láttatni így, az egyedi hitel igényével, de egyúttal azt a látásmódot is be tudom mutatni (s ez az alább jelzett tudathasadás feloldásának egyik alapvető feltétele – Cs. D.), amellyel modelljeim helyzetüket átéli. Társadalmi valóságunk tényeit persze csak az egyszeri modell szemével, csak egyének szubjektív átélésében közvetíthetem így – ez talán a korlátja műfajomnak: nem tűri az író közvetlen kommentárját, a »belebeszélést«, hiszen legfeljebb a válogatással, a »vágással«, a hangsúlyok rendezésével, az önellentmondások kijátszásával jelezhetem a magam véleményét, amely pedig persze hogy gyakran eltér a modellemétől. No, de talán érdekesebb, fontosabb munkásmodellem mégoly szubjektív véleménye, mint az enyém, akkor is, ha objektív tartalmával vitatkozhatunk, én is, a felnőtt olvasó is. Portréfestő vagyok; az a dolgom, hogy ha modellem orrán bibircsókot látok, odafessem azt is a képre, akkor is, ha nem helyeslem azt a bibircsókot.”

Igen pontos önjellemzés ez. A munkás Csalognál nem a történelmi folyamat absztrakt mozgatója és végső értelme, hanem személyes, nem ritkán drámai viszonyban áll a többek között általa mozgott valósággal, a történelemmel, amely a négy portréban valóban ideológia- és tendenciamentesen – tehát érvényesen – tárul fel, hiszen a szubjektív látásmód, mely tükrözi, maga is szorosan a középpontba állított jelenségekhez tartozó tény. Objektív tény mégpedig, és meghatározó fontosságú, hiszen egyrészt ez a szemlélet határozza meg a modellszemély viszonyát környezetéhez, világához, másrészt (és ebből következik a négy portré dokumentatív és esztétikai érvényessége egyszerre) ez rendezi az írásokban feltáruló valóságanyagot.

Persze az ilyenfajta tényfeltárást illetően tengelykérdés a modellek (mert ezen keresztül a szemlélet) személyes hitele. Hogyan teremti ezt meg Csalog? Egyszerűen azzal, ahogyan elbeszélőit kiválasztja. A négy munkás – négy jó munkás, és (ugyan különböző motivációsoroktól meghatározottan) mindegyiküknek ambíciója a munka, legalábbis önmaguk egyik mértéke önma-

gukhoz teljesítményük. *Ebben az értelemben* etikus emberek, ami elégséges kiindulási alap a hiteles szövegre (bárha nem csak munkásporrétek dolgában volna ez a szelekciós gyakorlat!). S még egy mozzanat van, amely hitelüket gyarapíthatja szemünkben: előtűnk bomlanak ki a sorsok, melyekben a világlátás, a valóságsszemlélet követhetően, ellenőrizhetően, tehát más nézőpont választására, a modell vitatására, megítélésére mindig módot adva kialakul. A tanárember apját politikai börtönben tudó, csatáros őszi estén a kocsmá előtt tíz fillérért részeg munkások biciklijét őrző, népes családjá embertelenül nehéz megélhetését így segítő tízéves kisfiút megismerve (*A vasember*) nemigen jut eszünkbe csodálkozni azon, hogy az ő világra eszméléséből hiányzik az ötvenes évek mára devalválódott, a maga idejében azonban kétségtelenül létező közönségszemlélye és optimizmusa (noha tehetjük ezt egy teljesebb utólagos tudás nevében), nem bélyegezzük elszánt hazaárulónak a szakmája szerelmeseként az egykori világlátó céheslegények példáját követni próbáló, egy, naiv, de mélységesen humanista történelemfelfogás birtokában az ázsiai mohamedán országokba technikai civilizációt exportálni akaró Fésűs Dánielt (pedig ismerjük a vonatkozó törvényeket), nem hibáztatjuk a gátlások hurkaiban megszorult esztorgályos fiatal embert (*En voltam a ló*), aki kiszabott normáit teljesíti ugyan, ha ezt számára lehetővé teszik, de aki úgy viseli szakmáját, egész életét, mint egy ledobhatatlan kényszerzubbonyt, amióta világos előtte, hogy nem követheti tehetsége vonzását, nem lehet dobos. (És irányában tanúsított megértésünk jól összefér a nagy világunalmukban szörényileventének, koncczsuzsának készülő, végül semminek be nem való fiúkrólányokról alkotott hihetetlenül kedvezőtlen véleményükkel.) Aminthogy e három megszorított sors sugárzásával eltelve sem átkozzuk feltétlenül negyedik emberünket (*Átlagos ember vagyok*) csak azért, mert „a másik oldalon” áll, művezető, sőt ebbéli minőségében még ahhoz is veszi magának a bátorságot, hogy jól érezze magát, higgyen a nem éppen ok nélkül pejoratív közhelyek tárgyává lett kulturális brigádmozgásban, vagy a köztudomásúan világszerte felbomlóban lévő monogám házasság s az erre alapuló családmódel életképességében. Értjük és létjogosultnak lát-

juk az egymásnak ellentmondó sorsokat, élményeket és önmegítéléseket, és közben tudomásul vesszük, hogy a társadalmi létnek más síkjai is léteznek, mint a törvények és szükségszerűségek övezete, hogy ugyanakkor ezeken a más síkokon is az említett társadalmi törvények működnek (következésképpen e síkok azok megismerésének is alkalmas terepei). Belátjuk, hogy a személyiség saját sorsához kötődik első sorban, s csak azon keresztül kora tendenciáihoz, hogy éppen ezért e sorsok – mint a valóság egyéb tényei sem –, nem vonatkoztathatók közvetlenül egymásra, hiszen noha egyetlen valóság részei, egyik sem maga a valóság. Mint minden szociográfiát, csak egyetlen magatartás bírhatja szóra őket: a kritikus tanulói viszony, a nagykorú, cselekvő gondolkodás.

Olvasásra ajánlott könyv tartalmát részletesen ismertetni felesleges, ezért csak egy szót még. Rám az hatott a döböntő felfedezés erejével Csalog kötetében, hogy ezekben az újdonságként figyelmet keltő, meglepő szemléletet teremtő, kíméletlen igazságokat szikráztató írásokban *milyen sok a naponta akárhánszor közhelyként említendő tény, minden őszinte beszélgetésünkben újra meg újra törvényszerűen egybekattanó összefüggés*. Ítélet ez egyfelől hétköznapi tudatunk, rendes gyakorlatunkban működő önismeretünk felett, amely – úgy látszik – valami okból nem tartalmazza közvetlen és triviális tudásunkat világunkról, másfelől azonban figyelmeztetés is a ténynovella, a dokumentumportré művelői számára. A közhely (még a „tudatalatti” közhely is) csak akkor átütő erejű, ha sohasem látott formában tud megjelenni; a meditáció róla – épp mert közhely – mindig lapos. Esetünkben: amikor a portrémodell elbeszélése közben túllép saját sorsának határait, azaz elveszti megállapításai alól azok talaját és eredeti hitelét, fellazult, sekélyedik a szöveg (mint az megessik a második két írás néhány helyén), hiszen ő csak sorsában otthonosabb bárkinél, azon túl, ha érvényes is, amit mond, fontos csak úgy lehet, ha addig még nem volt ismeretes.

De Csalog Zsolt könyve elbíra ezt a néhol rajta érhető nehezéket is, fontos, jókor jött, kitűnő kötet. Bizalmat és várakozást ébreszt a kialakulóban lévő új műfaj iránt. (*Szépirodalmi*, 1981)

CSENGEY DÉNES

A MÁSIK

Azonosak vagyunk-e önmagunkkal? A saját életünket éljük-e, vagy valaminő, mások, illetve magunk által ránk kényszerített, mesterséges létet? Kapcsolatainkba emberségünket adjuk-e igazán, lényünk teljességét, vagy csak a lárváját annak, lélek nélkül kergetve a boldogságot és a boldogulást? Nehéz, az emberi út végső célértékeit megfogalmazó kérdések ezek, s Palotai Boris új novelláinak kötetében, *A másik* című könyvben a műfaj velejárója, a döntés lélektani pillanata még inkább kiélezi horderejüket. Palotai Boris új novellái éppenséggel nem lektűrök, nem ígérnek súlytalan szórakoztatást, mégis: olvasásukat csak önmagamat kényszerítve tudtam időlegesen abbahagyni, hogy kíváncsian folytassam tovább. Feszültségük, művészi sűrűségük, katartikus horderejük olyan magával ragadó, hogy – túl a kiemelkedő írói teljesítményen – ismét felerősíti a hitet bennünk a manapság idehaza olyannyira perifériakussá lett, kevesek által gyakorolt műfajban.

Legigényesebb vállalkozás az új gyűjteményben *A Kapor utcai ház* című, hosszabb, már-már kisregényszerű elbeszélése. Egy külvárosi, munkások, egykori kisemberek lakta ház keresztmetszetében villantja elénk, hogy mivé lettek, mivé lesznek az emberi kötelek és összetartozások, hogy az önérdék vagy a kikerülhetetlen fejlődés mint zilálja szét gyakorta mindazt, ami az egykori nincstelenségben is oly nemes és erőt adó volt: az összetartozás tudatát. Mint Palotai Boris elégius indulatossággal kérdezi: „...hol van már az összetartozás fészekmelege, az egymást segítés vállalása?” Nem panasz ez, nem is egészen nosztalgia, inkább tényrögzítés: az írás érdesen kemény, feszesre húzott szövetében éppúgy benne van az is, hogy honnan indultunk, mint az, hogy hová érkezünk. Jóban-rosszban egyaránt. *A Kapor utcai ház* képkockáiban az egyéni emberi arcok, alakok, habitusok gyors váltású egymás mellé helyezése remekül összeáll egy közösség összegző fejlődésrajzává, színváltó dialektikával sugározva a valóság megszámlálhatatlanul sok mozaikoldalát. Ezt a részecske-villanássorozatot

pedig erősen összeötvözi – a mesterségbeli tudás mellett – a legjobb írói kötőanyag: az együttérzés, az emberek iránti megértés és belátás.

A gondolkodásmódok, mentalitások egymásutánjának ugyanakkor végig keretet ad anya és hazalátogató fiú kettőse, illetve a fiú által képviselt írói reflektáló tudat (jöl-lehet ez az író nem azonos Palotai Boris-sal!) E páros dialógusa körül bomlik kiegy kis hazai világ és világkép, cáfolhatatlan színekkel, mint ahogyan az írói lélek természetrajza is: az a sajátos „linkség”, amely nemritkán élethazugságokon tör át az igazságig, önzésen át az önzetlenül hű valóságfeltárásig. A teremtnének az az izása, amely mellett minden, néha még az erkölcs, illetve az érdekviszony is másodlagossá válik.

Már e kötetkezdő írás ráeszmélt arra, amit az egész kötet anyaga egyként hordoz: a szocialista együttélésnek épp a legalapvetőbb alakzata, a család, a szülő és gyermek, a férj és feleség tekintetében nincs kidolgozva a korszerű etikája. Hogy a régi erkölcsnek gyakran még jelen van a tartalma, az újnak viszont még többnyire csak a formája tűnt fel, ha ugyan egyáltalán feltűnt napjaink házasságaiban. Az egyes novellák ennek az együttélésnek egy-egy vetületét-változatát nagyítják ki – a hitvesi szerelem szépségétől annak a pályaivnak hosszúságáig, bizonytalanságáig, amelyet még a sikerült házasság is magában hordozhat. Palotai Boris, mint a súlyos szavú írók általában, a kimondhatatlant mondja el: ráirányítja a fényt arra az elemi szikrára, amelynek kihunyásakor minden házasság csődbe megy. S arra, hogy ezt a szikrát újólág mindig és mind a két félnek ki kell ültetni, fel kell szítani, esetleg rá kell találni. Az író minden lényegeset tud férj, feleség és felnövő gyerek triászáról, megemberesedett férfiak, öregező asszonyok és mutáló hangú kamaszok folyvást ugyanaz és mégis szüntelenül megújuló együtteséről. Sőt, azt is tudja a művészember hatodik érzékével, amit mi nem, legfeljebb érzünk, sejtünk.

Palotai Borisnak aztán végképp nincsenek már illúziói. Csontig hatoló dezillúzió az övé, amelynek azonban nagyon is emberséges töltése van. Segít azzal, hogy novelláiban rendre a látszatok mögé tekint, lehántja, lehasítja az életfelszint – ruha nélkül ábrázolja az emberi lelket. Kemé-

nyen, szigorúan (ugyanakkor nemegyszer áradó humorral) ábrázol, mert tudja, hogy végül is árnyékká válnak mindazok, akiket szeretünk, s éppen ezért önmagunkat és másokat megtartva, megőrizve kell szeretnünk. Néha önmagunk közvetlen kívánságai ellenére is.

A *másik* című kötet szerzője annak van birtokában leginkább, ami a prózaíráshoz a legszükségesebb: ragyogóan ért az emberek életre keltéséhez, alakok ábrázolásához. S fölényesen alkalmazni képes a másik nagy prózaírói erényt: az emberi karakterek ütköztetését, a konfliktusteremtést. Drámai helyzetei körül – például a *Zárójelentés*, a *Helyzetgyakorlat*, a *Házon kívül...*, a *Láttelel egy házasságról* címűekben – valósággal felizzik a levegő. E drámaiságot főképp asszonyi figurák hordozzák, áldozatos vagy kielégítetlenül sóvár, az anyaságban felmagasztosuló vagy a boldogtalanság páncéljában tengődő asszonyok, akik belsőleg még nem szabadultak fel, vagy akiknek szabadságát a közmorál nem, illetve nem egészen fogadja el. Saját pályaképére visszatekintő, higgadságában is vibrálóan eleven *utószavában* Palotai Boris utal arra, hogy e drámákban láthatatlanul ő is egyik szereplő: „Túljutva házi fájdalmaimon, magánsérlemeimen, a másokat ért megaláztatásokra figyeltem”.

Annál elismerésre méltóbb, hogy írásai-ban nincs szemernyi szinvelgő negélyesség vagy éppen panasz. Előadása majd mindig markánsan karakterisztikus, lényegre törő és főképpen pontos. Azokat a szavakat, szókapszolatokat használja, amelyek a legtömöbben felidézik a lélek hányódásait, és se többet, se kevesebbet. Novellái mint a suhanó nyílvevesszők törnek a láttatás és a beláttatás összetartozó pólusai felé. A fordulatok, az epizódok olykor művinek, a körülmények logikájából nem mindig szervesen következőnek tűnnek, de e történet-mozzanatokon átsap a megjelenített emberi matéria forrósága, az írói (nemegyszer költői) metaforákba sűrített sorsélmény intenzitása. S ha már ezt említettem, hadd tegyem hozzá, hogy egy-egy metaforikus képe oly látványos, hogy eleve színpad vagy megfilmesítés után kiált. Ezek majd mindig akciót is kifejeznek, elmozdulást is jeleznek, a novellák érverését kopogtatják.

A kritika méltán dicsérte Palotai Boris újabb írásainak nyelvét, stílusát. Expresszív igéi csakugyan világteremtő erővel bírnak:

a cselekvés mellett azt is hordozzák, ami a szereplőket cselekvésre bírta: mentálitást, észjárást, lelkivilágot. Hasonlatai ugyanilyen dinamikusak, támadóak, erélyt sugárzók. Felkavarnak, nyugtalanítanak, megháborítanak. S akárcsak az igék, tárgyasítják és konkretizálják a néma, lélekmélyi folyamatokat. Ítélet rejlik bennük. Amit Palotai Boris az expresszionisták haddani stílusújításaiból eltanult, azzal a realista lélekrajz újabb árnyalatait dúsitja fel.

Kötetében akad néhány halványabb novella is. A *Fekete mennyország* című például melodramatikus és túl vázlatos, az *Ott fáj...* címűben voltaképp hiányzik a cselekmény – novella helyett csupán eleven ritmusú állapotrajzot kapunk, az *Egy alkalmas pillanat* nem több jól megírt, de előregyártott anekdotánál. E kísérletek is kellettek azonban ahhoz, hogy az író elérje kötetének magaspontjait.

Megújulást hozott Palotai Boris alkotói világában A *másik* című elbeszélő gyűjtemény. Olyan töretlenséget, célbiztonságot, továbblépő aktivitást sugároz, amelyet ifjabb pályatársai is bizvást megirigyelhetnek.

FENYŐ ISTVÁN

Horváth István:

MAGYARÓZDI TORONYALJA

A Maros és a Küküllő közötti kis faluból, Magyarózdról indult el az erdélyi magyar irodalom jeles költője: Horváth István. Czine Mihály indokoltan hasonlítja össze Magyarózdot irodalmunk „költői földrajzában” Tamási Áron szülőfalujával, Farkaslakával és Szabó Pál szülőföldjével, Biharugrával. A szülőföld mindhármójuk számára különlegesen sokat jelent. A természetes ragaszkodáson, kötődésen túl – az írói téma, ihlet valamilyen megújító lehetőségét is. Horváth István főleg a lírában alkotott jelentőset, a líra volt számára a legtermészetesebb kifejezési eszköz. De pályakezdése óta tett közzé novellákat, meséket is (pl. Kipergett magvak, Zölderdő fia). S bármit írt, sohasem szakadt el szülőföldjétől. Harmincegy éves koráig parasztként élt otthon falujában. Majd hatvanévesen

többször hónapokat töltött Magyarózd, éveken át újra meg újra visszatért. Távolról hasonlíthatnánk az anyja álmait idéző Sütő András könyvéhez (Anyám könnyű álmot ígér) Horváth István munkáját. „Csak most, a magam hatvan esztendejével értem meg igazán hajdani hatvanesztendő nagyanyámat”, jegyzi meg. Nagyanyja „lélekben még teljességében” élte a jelent, nyugtalanul figyelte a bizonytalan közeljövőt, de mind határozottabban „ölelte magához” a múltat, idézte régi emlékeit. Horváth István is hasonló korba érve értette meg igazán az idős ember megőrző szándékát, emlékszeretét, a halállal való dacolását. Lényegében ennek a megőrző szándéknak szép eredménye a *Magyarózdi toronyalja*.

Műfaji szempontból igen eredeti munka Horváth Istváné. Néprajzi-szociográfikus megközelítés jellemző rá. Részben rokon azzal a magyar szociográfiai hagyománnyal (Pl. Illyés Gyula: Puszták népe), mely a magyar falu valóságát költői személységgel tárta fel. Horváth István is „jelen van” a magyarózdi gyűjtéseken, őt szólítják meg a falusi mesélők (hát, tudod, Pista), ő kutatja a falu múltját stb. De abban különbözik az illyési szociográfia módszerétől, hogy a valóságanyag Horváth István könyvében inkább a népköltészet világában jelenik meg. Illyés művében az epikus anyag zuhan rá az olvasóra (mint egy felrázni akarva), Horváth István könyvében inkább a líra és a néprajz anyaga halmozódik fel. A szerző ezt az alcímet írta a Magyarózdi toronyalja cím magyarázataként: „írói falurajz, egy erdélyi magyar faluról.” E szemérmes, szerény megjelölés félig jelzi a mű gazdagságát. Horváth István visszamegy a legtávolabbi múltba, amikor a falujában meglévő őskori települési nyomokat kutatja. Ez a kutatás részben gyerekkori emlékeket is idéz, részben pedig később a felnőtt tudatos keresését jelenti. 1936-ban szántás közben egy kora vaskori tűzhelyre bukkant, majd a kézimalmot, a kőmozsarat a helyi iskolának, illetve a marosvásárhelyi múzeumnak adja. Összegzi e több évtizedes munka eredményét: a mezolitikumtól a római korig és a népvándorlásig, éreztetve a maga áldozatos kutatását, munkáját. Nem idegen a magyar íróktól az effajta tudományos ér-

deklódás, hiszen Móra Ferenc közismerten jeles régész és író volt egyszemélyben, sőt a kutató munka meg is termékenyítette írói tevékenységét. Bizonyos értelemben rokon ezzel az írói-tudósi szemlélettel Horváth István alkotói arcolata. Ő is részt vesz e régészeti munkában, gyűjti a múlt emlékeit, levéltári adatait. A világtól csaknem elzárt völgyben ősidők óta színmagyar község Horváth István szülőfaluja, Magyarózd, mely Orbán Balázs szerint is a messzi honfoglalás koráig vezet vissza múltját. Az elzártság több hasznát is jelentett. Egyrészt azt, hogy ez a közösség a maga egységében megmaradt évszázadokon keresztül. Másrészt pedig azt, hogy így meg tudta őrizni a népi hagyományok, szokások, hiedelmek, a népköltészet legősi értékeit. Emiatt válik még jelentősebbé a gyűjtő, megőrző költő: Horváth István munkája.

Erdély máig a magyar népköltészet kincsestára. Napjainkban is számos gyűjtemény lepte meg az olvasókat szépségével, gazdagságával (Kallós Zoltán Balladák könyve, Kriza János Vadrózsáinak újra kiadása stb.). A magyarózdi gyűjtés, Horváth István munkája azért fontos, mert egy falu népének élő népköltészetét őrizte meg a legkülönbözőbb műfajokban; a népmesében, a közmondásban, népdalban, balladában, gyerekdalban stb. Az anyag gazdagsága, olykor a költő maga megjegyzi, kieméríthetetlen. Magam is emlékszem arra, mikor 1973-ban a Forrás részére küldött népköltészeti alkotásokat, melyek ebben a kötetben nem láttak napvilágot. A magyarózdi tájszók közlése a kötetben talán a hajdani Kriza-gyűjtés követése. Különösen eredeti a ragadványnevek közzététele (pl. Kocsis Ferenc – Kajla, vékony, hajlott alkata miatt.). Ez a rövid utalás is érezteti, hogy a gyűjtő nyelvészeti kutatásokat is végzett – a történelmi, a régészeti, a néprajzi munka mellett. Néhány évvel ezelőtt tragikus hirtelenséggel, baleset révén elhunyt Horváth István, aki halála után Az idő vizesése című posztumusz verskötetével és a Magyarózdi toronyalja című eredeti munkájával is igazolja saját vessorút: „korom formátumában valahol ott van újjam nyoma is.” (*Magyar Helikon*, 1980.)

SZEKÉR ENDRE